263332

cena posamezne številke 30 din

časopis za kritiko znanosti

62/63/1983

UDK 3

PISMO LJUBLJENI

Podobe v tej številki

V tej številki objavljamo strip (Pismo ljubljeni) in fragmante stripov francoskega dizajnerja, grafika in režiserja Caroja. Stripi so bili objavljeni v knjigi CARO, Le dernier terrain vague Nancy, 1981.

C A R O

Cenjeni bralce obenem obveščamo, da je to zadnja letošnja številka. Zato Vam vsem ob Carojevih risbah želimo Srečno novo leto 1984.
Uredništvo

UDK: 329 (497.1)

ZGODOVINA ZKJ

Jože Dežman
Božo Jezernik

Kaj bi moglo biti pomembnejše za naše družboslovje, kot je temeljit študij našega razvoja, naših uspehov in stranpoti, naših želja in možnosti. Temeljit študij vloge KPJ oz. ZKJ v tem razvoju, saj mu je prav ta dala najpomembnejši pečat. Razumljivo je potemtakem, da vlada veliko zanimanje za napovedano Zgodovino ZKJ, da bi analitično in kritično pogledali vase, v svoje »skrite rezerve«.

V Sloveniji je bila organizirana razprava o predlogu besedila prvih treh delov Zgodovine ZKJ (I. del: do nastanka enotne delavske stranke, II. del: komunistično gibanje v borbi proti buržoazni ureditvi in pripravi revolucije, II. del: KP v osvobodilni vojni in socialistični revoluciji) kot oblika dela zgodovinske komisije CK ZKS. Ob pripombah, izrečenih na sestanku, so politični aktivisti in družboslovci, ki so prejeli gradivo, poslali svoje pripombe tudi pismeno. Podobne razprave so pripravili tudi v ostalih republikah in pokrajinah. Povzetki razprav so bili objavljeni predvsem v Borbi, pri nas v sobotni prilogi Dnevnika, 16. 7. 1983.

Pripombe iz dosedanjih razprav se nanašajo na netočna oziroma izpuščena pozitivna in negativna zgodovinska dejstva, posamezne ocene. Ob vprašanju, ali je besedilo zrelo za objavo, se razpravljalci na eni strani ustavljajo ob tem, ali je besedilo primerno za »ljudsko rabo«, po drugi strani pa ocenjujejo kakovost pisanja s stališča svojih strok.

Med dosedanjo razpravo so tisti, ki hvalijo in tisti, ki grajajo, podobni družbi, zbrani okoli lonca juhe. Oboji so lačni, toda: nekateri bi juhico pogreli, drugim je prevroča in pihajo vanjo, tretji bi jo malo pomešali, temu je pregosta, oni bi jo začinil... Razpravo pa blagohotno poslušajo najboljši kuharji sodobnozgodovinskih napitkov.

Ta način razgovora ne more bistveno pripomoči k izboljšanju vsebine. Zakaj? Zato ker razpravljalci zvečine v enaki meri kot pisci besedil ne razmišljajo o receptu – o teoretičnih in metodoloških izhodiščih, na katerih je zgrajena pričujoča zgodovina.

Prav šibka metodološka in teoretična predpriprava pa je osnovni vzrok, da juhe ne mešanje, ne pihanje, ne prevretje, ne soljenje ne bo izboljšalo. In če pisci teh izhodišč ne bodo kritično osmislili, ne bodo imeli nobeni dopolnjevalni in spreminjevalni predlogi pravega učinka.

Pri pisanju besedila je sodelovalo nad šestdeset uglednih strokovnjakov, večina med njimi zgodovinarjev. V okviru delovnih štabov za posamezna obdobja in med skupnim delom na Brionih so imeli možnost razdreti prenekatero modro. Zato se upravičeno sprašujemo, ali bi korak naprej pri pisanju zgodovine ZKJ lahko segel dlje, kot pa dejansko je.

Začetni stavek prvega dela, ki govori od družbenozgodovinskih temeljih in pogojih nastanka delavskih gibanj v jugoslovanskih deželah, je udaren: »Revolucionarni procesi v jugoslovanskih deželah predstavljajo najbistvenejšo prvino modernega zgodovinskega razvoja.« Producentje so se torej odločili, da bodo zgrabili zgodovino pri korenu. Vsekakor bralcu veliko obetajo. Kako pa se bralec počuti po branju? Ustavimo se ob nekaterih pomislekih.

Več razpravljalcev opozarja, da so sporočila o družbenih kontekstih, kot so oblikovana v rokopisu, večkrat napačno, nekvalificirano napisana. Kapitalizem, narodno zatiranje sta postavljena v zgodovinski razvoj tako, da sta smotern okvir, v katerem koraka delavski razred k zmagi revolucije, narodi Jugoslavije pa k enakopravnosti in združitvi. Pisci torej verjamejo v nenehni progresivni razvoj predmeta raziskave, ki ga še tako reakcionarni procesi ne morejo ogreti. France Klopčič pa opozarja, da npr. nič ni bolj razkrojevalo stare Jugoslavije kot streli srbskega šovinista v narodni skupščini poleti 1928 na poslance opozicije ali uvedba šestojanuarske diktature leta 1929.

Zgodovini razredne borbe, ki jo odtrgamo od ekonomske podstati, od družbene biti, grozi nevarnost, da postane fraza. Ali ni fraza, če zapišeš, da je prva svetovna vojna v Sloveniji in na Hrvaškem »na poseben način razširila možnost vpliva socialističnega gibanja v najširših slojih naroda«.

Kaj je poseben način razširjanja možnosti za vpliv socialističnega gibanja? Ali je to ropanje, plenjenje, ki ga vodi lakota? Ali je to popivanje? Kdo so najširši sloji naroda?

Modus nedoločenega ni primeren za opisovanje dogodkov, ki jih rodijo spremembe v proizvodnji in razdeljevanju dobrin, kar se da oboje opisati dovolj natančno. Da pri narodih z večino kmečkega prebivalstva ne bi ostali samo pri tovarniškem delavstvu, opredelijo pisci še narodno vprašanje kot merilo, skozi katerega tehtajo razvoj na jugoslovanskih tleh. Tako kraljevino Jugoslavije pokopljejo že ob rojstvu, saj je bil njen nastanek »po svojem značaju v nasprotju s splošno naprednim in demokratičnim značajem naprednih narodnih gibanj jugoslovanskih narodov...«. Nastanek take države pa vseeno »ni mogel izbrisati dejstva, da je pri jugoslovanskih narodih obstajala zgodovinsko napredna težnja za združevanjem«.

Od podstati odtrgan delavski razred zaživi še bolj zamegljeno življenje, če damo reševanju nacionalnih problemov enako, če ne celo večjo težo kot reševanju teoretičnih in praktičnih vprašanj razrednega boja. Čeprav so pisci skušali spremljati gospodarski in družbeni razvoj, jim ob manjku jasnih meril, kaj želijo povedati (ob tem, da je bilo slišati pritožbe, da nekateri sodelavci niso spoštovali dogovorov), to ne uspe.

Vzori, po katerih so se ravnali vodilni organizatorji razrednega gibanja proletariata v Jugoslaviji in povezave z razrednimi organizacijami v Avstro-Ogrski, drugih državah in z mednarodnimi združenji, v besedilu so, vendar omejena predvsem na branje spisov in obiske na kongresih. Ne zvemo pa, da ni šlo vedno samo za besede. Za vzdrževanje aparata je bil potreben denar, zveze, šolanje... **Posebej** o Kominterni zvemo manj kot bi pričakovali, saj je prav ona dajala direktive za delovanje komunistov, nastavljala ali odstavljala funkcionarje, potrjevala ali razveljavljala sklepe itd. Ničesar ne zvemo o »tehničnih dejavnostih« KP, brez katerih pa zlasti v dolgih letih ilegale le-te sploh ne bi bilo! Ko beremo prvi del, nam večkrat ostane v spominu: ideja se pojavi v Avstriji, se tam udejanji. Nato jo vcepijo v glave na Balkanu. Razodetje prihaja od zgoraj.

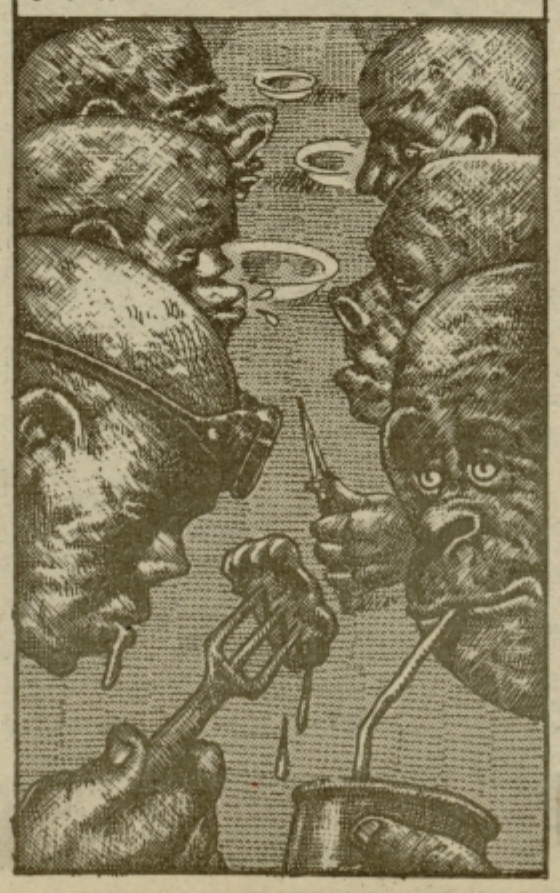

Besedilo zgodovine ZKJ je obširna obnova programov, političnih sklepov in izjav, ki so jih praviloma sprejemali najvišji organi partije. Nikakor nočemo zanikati pomena te strani partijske zgodovine. Vendar samo navajanje teh opredelitev ni dovolj! Pomembneje je, koliko, na kakšen način, so bile te zahteve uresničene. Naj opomnimo, da je Djakovič že 1928. leta zapisal: »Sodrug Boškovič (F. Filipovič) je dejal, da je odprto pismo kom. internacionale sredstvo, kako hitro rešiti krizo v naši stranki. Ne smemo biti naivni in misliti, da bomo brez boja dosegli ozdravitev razmer v naši partiji. Ne pozabljajmo grde lastnosti Jugoslovanov, sa soglasno sprejemamo vse sklepe in predloge, vendar jih ne izvajamo v praksi.«

Tega, kako so bili sprejeti sklepi, stališča itd. izvajani v življenju, kakšne so bile razlike med posameznimi obdobji in pokrajinami, tega iz te zgodovine ZKJ bralec ne zve. In s tem ne moremo biti zadovoljni.

Poleg tega partija z raznimi političnimi dokumenti ni imela toliko uspeha med množicami kot z zahtevami po »boljšem življenju«. Na čelo delavskega gibanja se je postavila prav zaradi načelnosti in doslednosti v stavkovnih in mezdnih gibanjih. Spet o tem, kaj so si partijci in drugi delovni ljudje v različnih časih in krajih predstavljali pod pojmom »boljšega življenja«, ne zvemo ničesar.

»Začele so se nove borbe za izboljšanje pogojev dela; največja in najpomembnejša v Srbiji je bila stavka 800 leskovških tekstilcev.« Takle opis stavke se bere kot poročilo v športnih novicah: rekord je padel – štrajkalo jih je 800! Tak »lov za rekordi« pa botruje celo podatku, da je v stavkah 1919. leta sodelovalo okrog 450.000 delavcev, čeprav je bilo šele dve leti kasneje vseh zaposlenih v industriji in obrti približno 225.000 oseb, v rudarstvu, železnici in prometu pa še 44.000! Kakšni so bili izidi stavke, kateri so bili cilji delavcev? Ali so bile to le boljše plače in krajši delavnik? Če ne, zakaj so se borili? Ali ni (ne nazadnje!) zanimivo vprašanje, kakšne zveze ima ideologija »boljšega življenja« s sedanjo t.i. potrošniško mrzlico?

Le s tako zastavljenimi vprašanji in temeljitimi odgovori nanje bi lahko zvedeli iz zgodovine ZKJ tudi kaj o sebi, našem družbenem svetu, ki so ga v desetletjih obstoja premesili tudi ljudje, združeni v KPJ oz. ZKJ. Dolgoročni cilj zgodovine ZKJ je lahko edinole kritičen prikaz prispevka njenega članstva k razvoju družbe, kritičen prikaz mehanizmov in procesov tega razvoja.

V zvezi s pripravljano zgodovino ZKJ je bilo dosti povedanega okoli tega, ali naj bo to uradna zgodovina ali ne. Dosti iskrivih misli je bilo izrečenih v teh disputacijah. No, kakor koli se bomo zedinili (ali pa tudi ne) okoli tega vprašanja, eno je gotovo. Ta zgodovina mora biti točna, to je znanstveno neoporečna. Ne sme projicirati v preteklost današnjih družbenopolitičnih stališč. Menimo, da ne more biti dvoma o tem, da mora biti merilo njene znanstvene neoporečnosti dialektični zgodovinsko-materialistični pristop. Če bo le-ta dosledno izpeljan bo to delo znanstveno neoporečno, sicer ne.

Predloženo besedilo tej zahtevi ne ustreza vedno. Za optiko marksistično pisane zgodovine bi morala biti glavna značilnost, da delajo zgodovino množice. V predloženem besedilu to dognanje znanstvenega socializma ni bilo ustrezno uresničeno in izgleda kot da je zgodovina ZKJ zgodovina njenih vodilnih forumov in nekaterih voditeljev, članstvo pa ne dobi prostora niti za

goli statistični prikaz. Tako v drugem delu prebiramo obnovo razprav v partijskem vrhu v času frakcijskih bojev v dvajsetih letih. Na dvajsetih straneh. Kaj pa za tisti čas zvemo o članstvu?

»V tem času je imela KPJ 1000 članov.«

To je vse!

Kje so bili člani, kako se je število gibalo? Da o tem, da ničesar ne zvemo o kandidatih, simpatizerjih, čeprav so imeli pomembno vlogo pri uveljavljanju komunizma, niti ne govorimo.

Znanstvene zgodovine ZKJ si ni mogoče misliti brez prikaza razvoja in primerjalne analize narodne, poklicne, izobrazbene, starostne in spolne strukture njenega članstva.

Če bi pisci razmišljali o teh vprašanjih, se ne bi zgodilo, da bi bili kmetje omenjeni le v razpravah o odnosu partije do kmečkega prebivalstva.

Potem pa zvemo o velikih uspehih, »ki jih je dosegala KPJ pri dvigu politične zavesti in borbenih kvalitet borcev partizanskih odredov. Ogromna večina teh borcev so bili kmetje ...«

Ni odgovorov na vprašanje, kaj je pomenilo biti član KP, kako je bil nekdo lahko sprejet? Kakšne so bile oblike in metode pridobivanja partijskega članstva in simpatizerjev? Kaj je ljudi v KP privlačevalo in kaj odbijalo? Kakšne so bile norme in vrednote članov in simpatizerjev zlasti do države in revolucije, dela, tovarištva in solidarnosti, družine in žensk, preživljanja prostega časa, kulture in razvedrila itd.? V čem so se razlikovale od nekomunistov, zlasti vernih in antikomunistov?

V prid trditvi, da množica kot osrednji predmet raziskave nima svoje vloge v zgodovini ZKJ, govori tudi to, da je o inteligenci napisano več kot o partijskem članstvu. Večkrat je poudarjena vodilna vloga inteligence v partiji (»intelektualci so imeli glavno besedo v partiji«). Prav tako je značilno, da o »socialni umetnosti« zvemo več, kot o virih, ki so jo napajali (npr. standardu delavstva).

Tudi če vzamemo zgodovino ZKJ kot zgodovino vodstev, trčimo na odprto vprašanje: vloga osebnosti v zgodovini. Ali so vodilni ljudje samo ime in priimek in misli, ki so jih objavili, izrekli? Pogrešamo živih ljudi, s kožo in kostmi. Ni jih, saj še imen in priimkov marsikje ni. Npr. v prvem delu so ponekod navedeni delegati na kongresih v tujini, ne zvemo pa za imena voditeljev nekaterih socialističnih organizacij.

Od idej, ki jih je zagovarjalo, vodstvo ni moglo živeti. Od kod sredstva za preživljanje aparata, za izdaje propagandnega gradiva, knjig itd.? Kje so se šolali, kaj so znali, kako so v življenju prišli do komunizma?

Titove misli o pomenu šolanja partijskih kadrov, osebnem življenju članov KP, o liku komunista, partijski disciplini, budnosti, odnosih znotraj partije, skrbi za ljudi, kar naj bi bil temelj, »na katerem se je nadgrajevala KPJ in vzgajalo njeno članstvo«, stališča s posvetovanja v Tacnu, da je celica pomembna »kot osnova, ki Partiji, usmerjeni na politično delo v množičnih organizacijah delavskega razreda, mladine, žena, zagotavlja uresničevanje avantgardne vloge, oznaka Titovega dela v Zagrebu: »Od komunistov je zahteval, da delujejo med delavci, da se ukvarjajo z njihovimi življenjskimi problemi in da jih organizirajo v borbi za uresničevanje njihovih življenjskih zahtev«, so resda zapisane v zgodovini ZKJ. Toda pisci jih niso vnesli med delovna načela in izhodišča pri raziskavi in posebej pri oblikovanju besedila. Če bi jih, bi dobili mnogo bolj humano sporočilo.

Lahko bi se izognili neživljenjskim, hipotetičnim trditvam. Npr.:

»Na mobilizacijo zdravnikov in drugega sanitetnega osebja je pozitivno vplival Kongres partizanskih zdravnikov v osvobojenem Bosanskem Petrovcu septembra 1942. leta. Vse večje število zdravnikov iz mest prihaja na osvobojeno ozemlje.

Odnos do politikov je vprašanje, ki se neposredno tiče avtorske odgovornosti in ustvarjalne moči piscev besedila, do neke mere tudi kolektivne ustvarjalnosti in odgovornosti delovnih skupin.

Različna gledanja na vprašanja razvoja gibanja, njegovo taktiko in strategijo, do katerih je prihajalo v vodstvih, niso vedno jasno predstavljena (npr. »separatistične težnje v delu vodstva pokrajinske organizacije KPJ v Sloveniji«).

Res je, da za vrsto vprašanj niso bile opravljene osnovne raziskave in da si pri nas pogosto pomagamo s citati politikov, vendar se nam ob branju pričujoče zgodovine zdi, da tovrstno početje ponekod ni utemeljeno.

»V vasi Ivančiči, nedaleč od Sarajeva, so Tito in člani CK KPJ sodelovali na posvetu Pokrajinskega komiteja KPJ za Bosno in Hercegovino 7. do 8. januarja 1942, na katerem so odločili, da bodo zaradi konsolidacije vstaje v vzhodni Bosni oblikovali proletarske udarne enote, razvili kar najživahnejše politično delo med narodom in borci, da bi razložili cilje narodnoosvobodilne borbe in pojasnili četniško izdajo.« Razumljivo je, da bralec sedaj pričakuje opis tega, kar se je po seji zgodilo. Toda ne: »to aktivnost je presekala ofenziva nemških in kvislinških enot, ki se je začela 15. januarja 1942.« Torej, je sestanek tako pomemben, da mu posvetimo posebno pozornost, samo zaradi prisotnosti vodstva.

Ob konferenci KPJ leta 1934 v Ljubljani je kot zaključna misel navedena Kardeljeva ocena, da njeni sklepi »v bistvu že na široko odpirajo vrata aktivnosti Partije v smeri združevanja ljudskih množic ... na platformi, ki naj bi bila brez dogmatizma in praznega doktrinarstva in ki naj bi v ljudskih množicah odpirala revolucionarno perspektivo prav v procesu vsakdanje borbe za uresničevanje te platforme.«

V poglavju, ki sledi, so le bledi odmevi tega procesa »vsakdanje borbe«, tako da bralec ne more ugotoviti, ali pisci Kardelja citirajo zaradi tega, ker podpira izide raziskave ali si z njegovo avtoriteto pomagajo prek neraziskanega.

Posamezni odkloni in problemi na poti k zmagi so omenjeni bolj mimogrede. Opozorimo na enega. Za začetek dvajsetega stoletja dobi slovensko delavstvo tole oceno: »Prevladovale so težnje revizionizma, katerih nosilec je bila delavska birokracija, ki se je občutno pomnožila.« Srečamo torej starega sovražnika prevratov in revolucij. A kako naj bo pri peščici organiziranih delavcev v Sloveniji to problem? Skratka, ostajamo nepoučeni.

Nato zvemo, da se je proti koncu druge svetovne vojne partija srečevala s pojavi karierizma in da je bilo nevarno, da bi malomeščani, bivši uradniki in pripadniki kvislinških enot prodrli v njene vrste. Koliko je bilo to nevarno in kako se je razbohotilo, ne zvemo. Je pa zapisano, da so CK KPJ in druga vodstva opozarjali, »da je treba pri sprejemanju iz teh okolij v Partijo uporabljati strožji kriterij in daljši kandidatski staž«. Težko, da bi bilo to univerzalno zdravilo. Bralce bi bolj zanimalo, kakšni so vzroki za nastanek birokracije, njen razvoj, kako se je mogoče z njo spopadati v »vsakdanjih borbah«.

Poraja se vprašanje o vzrokih za take ali drugačne odločitve piscev. Neenotno gradivo, ki je posledica neenotno zastavljenih raziskav, različna mnenja, ki so se pojavljala med zgodovinarji iz posameznih raziskovalnih središč republik in pokrajin ob oceni istih dogodkov, pričajo, da pristop k predmetu raziskave ni uniformen. Žal pa se bralcu predloga besedila in razprav o njem porodi pomislek, da poleg strokovne vesti in sposobnosti narekujejo različne ocene še vrednotenja in interesi okolja, v katerem raziskovalec oz. razpravljalec živi. Tako je zgodovina ZKJ v pomembni meri še aktualno politično vprašanje.

Poudarek iz dosedanjih razprav je, da velja z objavo gradiva počakati. Če tovrstne pobude izražajo željo, da bi s spremembami tekst kakovostno obogatili, se jim pridružujemo, nevarno pa je, če so take zahteve le taktični manever, da bi v besedilo prišlo čimveč popravkov oziroma stališč posameznih okolii.

UDK: UDK: 329 (497.1)
zgodovina, KPJ

Jože Dežman, Božo Jezernik: Zgodovina KPJ

Avtorja se vključujeta v razpravo o predlogu besedila prvih treh delov Zgodovine ZKJ. Po njunem mnenju bodo imeli dopolnjevalni in spreminjevalni predlogi, ki so se oblikovali v dosedanji razpravi, pravi učinek le takrat, ko bodo kritično osmišljena tudi izhodišča predlaganega besedila. Besedilo zgodovine ZKJ je obširna obnova programov, političnih sklepov in izjav, ki so jih praviloma sprejemali najvišji organi partije. Navajanje teh opredelitev ni dovolj. Tega, kako so bili sprejeti sklepi, stališča itd. izvajani v življenju, kakšne so bile razlike med posameznimi obdobji in pokrajinami, tega iz te zgodovine ZKJ bralec ne zve. Prav tako je neopredeljeno razmerje med KPJ in zahtevami in boji delavskih množic in kmečkih. Predlagano besedilo so narekovali tudi interesi okolja v katerem raziskovalec oziroma razpravljalec živi, zato je besedilo v pomembni meri še aktualno politično določeno.

UDK: UDK: 329 (497.1)
history, the League of Communists of Yugoslavia

Jože Dežman, Božo Jezernik: The History of the League of Communists of Yugoslavia (LCY).

The authors join in the discussion on the proposed first three parts of the history of the LCY. According to them, the suggestions of supplements and alterations formed so far will only be effective when the starting-points of the proposed texts will be critically re-considered. The proposed text is an extensive reconstruction of programs, political decisions and declarations, as a rule adopted by the highest bodies of the Party. Quoting of these statements is not sufficient. This history, however, does inform a reader neither of how these decisions and statements were carried out into life, nor of the differences among individual periods or regions. The relation between the LCY and the demands and struggles of workers and peasants is not well defined. The text is considerably determined by the actual policy, since it has been dictated by interests of researcher's, resp. discussant's environments.

Izkušnje nekega USPEHA

(o spremembi delovnega časa)

Igor Bavčar

16. marca 1983 je Skupščina SR Slovenije sprejela »priporočilo«, v katerem gre za »zahtevo, da delavci v proizvodnih dejavnostih določijo začetek delovnega časa ob 7. uri, v družbenih dejavnostih in državnih organih pa čimbolj proti 8. uri ter da premik izvedejo 27. 3. 1983«[1]. Še junija je kazalo, da je 75% organizacij združenega dela upoštevalo to »priporočilo« in da bo vsaj pri tem odstotku tudi ostalo. Že septembra je Komite za delo sporočil, da se je odstotek organizacij združenega dela, ki so prešle na novi delovni čas, znižal na nekaj čez 60%. Zadnje vesti pa kažejo, da se tovarne še kar naprej vračajo na stari delovni čas.

I. Padanje produktivnosti dela

Zgodovina socialističnega samoupravljanja z njegovimi aktualnimi dosežki dokazuje, da je **država** s svojim aparatom (kamor je treba prišteti tudi pretežni del delovanja družbeno-političnih organizacij[2] postala ključna produktivna sila. Njena **birokracija**, funkcioniranje te birokracije, omogoča kontinuiran potek produkcije s tem, ko »vzpostavlja in vzdržuje obče pogoje družbenega produkcijskega procesa«[3]. Prav imajo tisti, ki socializem povezujejo s predkapitalističnimi družbami, ki so temeljile na azijskem produkcijskem načinu. Namreč, kot je bil materialni temelj državne oblasti nad nepovezanimi produkcijskimi enotami v stari Indiji ali Perziji **centraliziran sistem kanalizacije** (namakanje), tako temelji oblast birokracije nad nepovezanimi producenti v novi Jugoslaviji na **centralizaciji presežne vrednosti.** Prisvajanje, razpolaganje in distribucija presežne vrednosti je specifičen sistem »kanalizacije«, ključni obči pogoj družbenega produkcijskega procesa v aktualnih razmerah socialističnega samoupravljanja. Birokracijo je torej veliko manj mogoče zapopasti kot sociološko kategorijo, ker gre v bistvu za **način produkcije.**

Za birokracijo in njeno oblast ni dovolj, da si le prisvaja, razpolaga in distribuira presežno vrednost. To mora delati tako, da se vedno znova producira več presežne vrednosti. Očitno je, da jugoslovanski birokraciji to ne uspeva več tako dobro. Kriza, ki smo ji priča, potrjuje to ugotovitev s podatki o padanju produktivnosti. Da bi se povečala produktivna sila dela, bi se morali spreminjati tehnični in družbeni pogoji delovnega procesa, predvsem pa bi se morala na ta način zniževati vrednost delovne sile in skrajševati tisti del delovnega dneva, ki je potreben za reprodukcijo te vrednosti. Birokracija nima več mehanizmov, da bi lahko to dosegala. Tisti, ki jih ponuja, le vsiljujejo videz, kot da gre za spreminjanje tehničnih in družbenih pogojev, v resnici pa gre le za podaljševanje agonije in konzerviranje razrednih odnosov, za ohranjanje statusa quo. S tega stališča je potrebno obravnavati tudi predlagano spremembo delovnega časa.

Gledano s pozicije birokracije je **padanje produktivnosti dela** dejstvo, s katerim se mora spoprijeti, če noče ohromiti materialnih temeljev lastne dominacije. Toda njen spoprijem s tem dejstvom seže le do točke, ki še omogoča reprodukcijo obstoječih razmerij, ki torej ne ogroža njene oblasti. V zadnji instanci to pomeni, da je celo pripravljena trpeti padanje produktivnosti, če kako drugače, z drugimi mehanizmi, uspeva ohranjati svojo pozicijo in le podaljševati trajanje tega načina produkcije. Zato ne preseneča, če v obdobju stabilizacije ni bilo nič storjenega za uvajanje znanosti in tehnike v produkcijo, še manj pa za svobodno razpolaganje organizacij združenega dela z ustvarjeno presežno vrednostjo.

Predlagana sprememba delovnega časa je ukrep, ki je s stališča birokracije logičen. Ne ogroža njene dominacije, jo le utrjuje. Temelji na predpostavki, ki je bila v razpravi[4] od samega začetka prikazovana kot »potreba po kar najboljši izrabi **vseh** (podčrtal I. B.) proizvajalnih sil združenega dela«[5]. Ta ambiciozen načrt »izrabe vseh proizvajalnih sil združenega dela« z enim samim ukrepom tako rekoč, izvedenim z značilno voluntaristično maniro, je od samega začetka ostal neargumentiran:

»V kratkem času po sprejemu usmeritev v Skupščini SRS ni mogoče ugotoviti pozitivnih ekonomskih učinkov, ki naj bi jih prinesel spremenjeni delovni čas; ne le zaradi kratkega obdobja, ampak predvsem zaradi odvisnosti produktivnosti dela od vrste dejavnikov, katerih prepletajoči vpliv je težko parcializirati na en sam ukrep, kakršen je sprememba delovnega časa. Tudi z raziskavami, opravljenimi v drugih (razvitih) državah, si ne moremo pomagati, saj je potrebno upoštevati zgodovinski in kulturni vidik in specifiko delovnega časa.«[6]

Kar je po tej ugotovitvi ostalo, je bila predpostavka, da je potrebno delavce bolj pritegniti v osnovni produkcijski proces, v delo na delovnem mestu, v formalno ekonomijo, ter na ta način zvišati produktivnost. Toda ta predpostavka je postala očitna šele sedaj, ko je bitka za novi delovni čas praktično že izgubljena.

Predpostavka sloni na ugotovitvi, da velik del delavcev[7] poleg rednega dela na delovnem mestu dodatno dela v popoldanskem času, tako da kmetuje ali pa »fuša«, kot se temu popularno reče. Premik delovnega časa čimbolj v popoldanski del dneva naj bi to dejavnost delavcev prizadel in onemogočil, hkrati s tem pa spravil položaj delavcev čimbolj v odvisnost od rednega, formalnega delovnega razmerja. Izpeljava teh predvidevanj govori torej predvsem o **intenzifikaciji dela delavcev** in s tem o povečani produktivnosti, ki naj bi jo dosegli s spremembo delovnega časa. Če ostanemo znotraj teh predvidevanj, potem moramo ugotoviti njihovo nekajkratno zgrešenost:

a) s povečano intenzivnostjo dela narašča (v splošnem) masa cirkulirajočega dela konstantnega kapitala, tako da se v danem času predela več surovin. Veča se tudi množina strojev, s katerimi dela isto število delavcev, narašča tudi ta del konstantnega kapitala. Rezultat intenzifikacije dela je sicer res naraščajoča presežna vrednost, toda tudi naraščanje konstantnega kapitala in naraščanje vrednosti delovne sile, kajti z naraščajočo eksploatacijo (intenzifikacija) se dražijo tudi pogoji njene reprodukcije. Učinki intenzifikacije dela se tako bolj ali manj izenačujejo, profitna mera se tako po eni strani niža, medtem ko se po drugi viša.[8]

b) z intenzifikacijo dela se bo torej presežna vrednost **absolutno zvišala zaradi sorazmernega povečanja tako konstantnega kakor tudi variabilnega kapitala. Razmerje med potrebnim** in **presežnim** delom pa se s samo intenzifikacijo ne bo spremenilo. Ostalo bo nespremenjeno in dokazovalo, da se produktivna sila dela (katere efekti so upoštevanja vredni le v primeru, da se razmerje med potrebnim in presežnim delom prevesi v korist slednjega) ni spremenila.

Toda pri teh naših predvidevanjih nismo upoštevali najbolj pomembnega podatka, s katerim birokracija v svojem scenariju izhoda iz krize še kako računa. Naša predvidevanja in ocene so točne v vsem, samo v bistvenem ne. Namreč v tem, da birokracija računa z **zniževanjem mezd pod njihovo normalno višino,** oziroma z **zniževanjem cene delovne sile pod njeno vrednost.** Samo v tem primeru se bo presežna vrednost tudi **relativno** povečala in samo v tem primeru lahko intenzifikacija dela pomeni tudi povečevanje »produktivne sile dela«. Sprememba delovnega časa je na to računaia že od samega začetka. Konkretno to pomeni, da bi se v tem primeru ekonomski in politični položaj delavskega razreda še naprej slabšal, da bi se stopnja eksploatacije še naprej povečevala in to na konzervativen način.

Birokracija bi morda uspela, če ne bi **prav z načinom,** s katerim je nameravala povečati stopnjo eksploatacije, uničevala **edini način,** s katerim bi lahko blažila posledice njenega ukrepa – sivo, neformalno ekonomijo, popoldansko dodatno delo, kmetovanje in »fuš«.[9] V tem dejstvu je koncentrirana vsa protislovnost njenih ukrepov s katerimi si birokracija istočasno omogoča in preprečuje reprodukcijo. V primeru, da bi ji uspelo vsiliti generalno spremembo delovnega časa, bi kontinuiran potek produkcije, ob naraščajoči mezdni bedi, lahko vzdrževal le še vojaško organiziran aparat. Vprašanje je, če ni to kvintesenca sanj birokracije?

II. Upor

S precejšnjo gotovostjo lahko trdimo, da prehod na novi delovni čas ni uspel. Toda razlogi za ta neuspeh, s

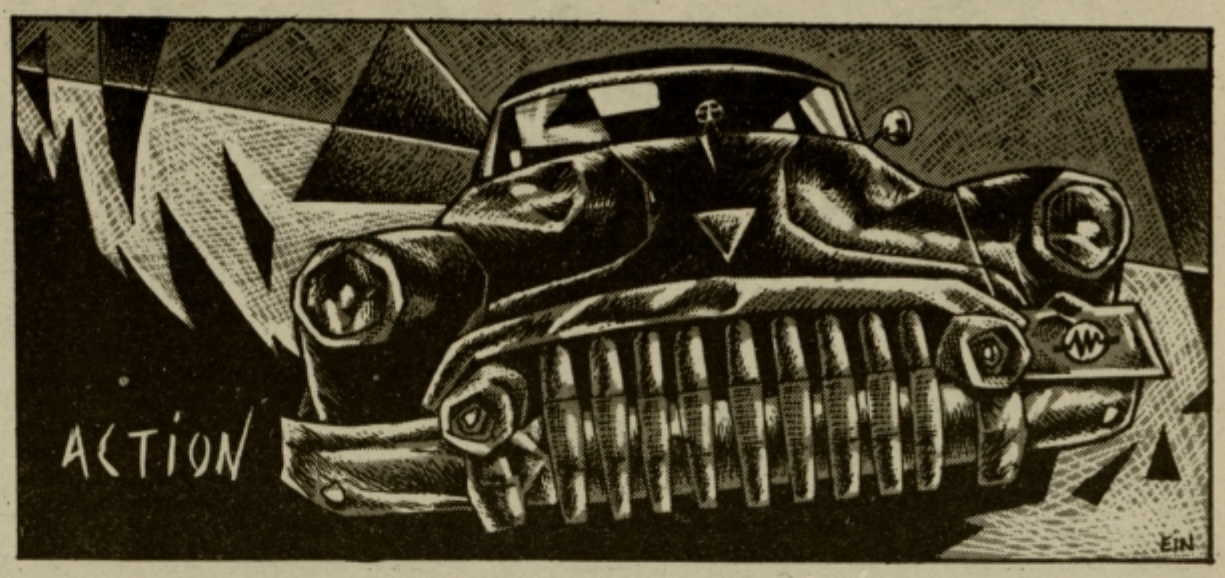

katerimi smo se ukvarjali do tu, so razlogi, ki ne segajo čez logiko **kapitala,** če imamo birokracijo za njegovo frakcijo, oz. personifikacijo specifične oblike akumulacije kapitala. Do tu smo govorili o obliki akumulacije kapitala, kakršno nam, tudi z novim delovnim časom, ponuja birokracija, ki pa ni učinkovita. Govorili smo z argumenti nadaljevanja akumulacije kapitala pod drugačnimi pogoji, toda še vedno o akumulaciji kapitala. Govorili smo sicer proti konzervativni eksploataciji, toda še vedno za eksploatacijo delavstva. Govorili smo s stališča socialističnega samoupravnega položaja delavca, toda to je pozicija, ki pristaja na »vpotegovanje delavskega razreda v proces zagotavljanja in kontrole akumulacije kapitala«.[10]

Kar se je v zvezi z neuspelim prehodom na novi delovni čas zgodilo, pa je nekaj povsem drugega. Argumenti, ki smo jih uporabljali do tu, so bili v tej bitki za star delovni čas komajda uporabljeni, sploh pa niso bili bistveni. Razprava, dogajanje in spopad v zvezi z novim delovnim časom se je od samega začetka oblikovala **na dveh ločenih ravneh.** Na eni strani so govorili razlogi za zvišanje produktivnosti dela. Spočeti in podprti so bili z družbenim dogovorom o urejanju delovnega in obratovalnega časa, skupščinskim »priporočilom« in ofenzivo družbeno-političnih organizacij. Predvsem sindikata, ki je imel nalogo, da preko občinskih in osnovnih organizacij in preko delavskih svetov v tovarnah spremembo delovnega časa samoupravno izpelje[11]. Pri pojasnjevanju razlogov se je vztrajalo predvsem na produktivnosti dela, pri čemer je bila pot za doseganje te produktivnosti prav sramežljivo potiskana v ozadje:

»Obstajajo indikacije, da so nastopile težave pri obdelovanju zemlje delavcev, ter pri delu za zaslužek izven delovnega časa.«[12]

Na drugi strani so za razliko od prikritih razlogov in slabih argumentov govorili argumenti, ki jih **produktivnost dela ni zanimala.** To so bili argumenti zaposlenih delavcev, ki so dokazovali, da jim bo predlagana sprememba delovnega časa ogrozila družinsko življenje, prosti čas, preprečevala delo na zemlji, varstvo otrok doma ter onemogočila dodatno delo in popoldanski zaslužek.[13] Ta spopad se je skušal spočetka predstaviti zgolj kot vprašanje spreminjanja »ustaljenih navad« in pa kot to, da delavci niso bili seznanjeni z »razlogi«:

»Spreminjanje vsake navade prinaša nezadovoljstvo in ker sprememba delovnega časa prinaša s seboj spremembo cele vrste navad, je razumljivo, da so delavci s premikom delovnega časa nezadovoljni, kar se odraža tudi v organizacijah združenega dela.«[14]

»Na nezadovoljstvo delavcev je vplivalo tudi dejstvo, da je bilo veliko delavcev slabo ali sploh niso bili seznanjeni z razlogi spremembe delovnega časa.«[15]

Toda bolj kot se je povečeval pritisk na delavce in kolektive, naj spremenijo delovni čas, bolj je postajalo očitno, da gre tu za spopad med dvema taboroma, ki se vedno bolj jasno artikulira. Ni šlo za običajna nasprotja, za alternative ali različne rešitve »istega problema«. Izkazalo se je, da gre v tem primeru za artikulacijo dveh protislovnih, izključujočih družbenih, celo razrednih pozicij. Tisti, ki so se lotili spreminjati delovni čas in prepričevati delavce naj na to spremembo pristanejo so se srečali z – **uporom**!

V pomanjkanju ostalih informacij to zgovorno potrjuje zapis s sestanka s predsedniki medobčinskih svetov SZDL[16], ki so za posamezne regije povedali naslednje:

Gorenjska regija: »Že ob nastajanju dogovora je bilo med delovnimi ljudmi veliko pripomb, vendar niso bile upoštevane... Nimajo sil, argumentov in moči, da bi zadržali zahteve, da s premikom urnih kazalcev ne spremenijo začetka dela... **Ocenjujejo, da so prevladali interesi delavcev in da družbenopolitične organizacije v svoji aktivnosti niso bile uspešne.«**

Dolenjska regija: »Na sejah, ki so jih sklicevali zaradi dogovorov o začetku dela, so delavci negodovali, seje zapuščali in se z usmeritvami Skupščine SRS niso strinjali. To se je dogajalo celo na sejah OO ZK.«

Celjska regija: »V delovnih organizacijah je veliko izsiljenih sestankov, prekinitev dela. Delavci sovražijo svoje sindikalne funkcionarje, ki so bili nosilci aktivnosti v zvezi z delovnim in obratovalnim časom. Ocenjujejo, da cca 95% delovnih organizacij zahteva začetek dela ob 6. uri.«

Koroška regija: »V delovnih organizacijah so nemočni, prav tako vse organizirane aktivnosti v občinah, saj delavci vztrajajo pri tem, da je odločitev o začetku dela njihova samoupravna pravica.«

Posavje: »Priprave so stekle v smeri začetka dela ob 7. uri, vendar so argumenti: delavci so vezani tudi na kmečka opravila, storilnost je ob spremenjenem začetku dela padla, itd. prevladali.«

Severno-primorska regija: »Napako smo naredili v spomladanski aktivnosti, ko smo odločitve o začetku dela prepuščali delovnim organizacijam.«

Ljubljanska regija: »Argumenti niso vzdržali. Delavci so grozili s prekinitvami dela.«[17]

Ta spontani, toda skorajda enotni, predvsem pa množični nastop delavcev proti spremembam delovnega časa po vsej Sloveniji, je bil takoj napaden:

»V zadnjih tednih, sklicujoč se na pritiske v združenem delu, se v več krajih in občinah vračajo na stari delovni čas. Sodimo, da se razlogi, zaradi katerih je bila začeta ta aktivnost, niso spremenili, ampak še zaostrili. Zato bi morali nadaljevati z uresničevanjem priporočil Skupščine SRS. Pri tem bi morali seveda upoštevati vse posebnosti večizmenskega dela in tudi prometnih tokov v posameznih območjih. Vendar pa ni sprejemljivo podrejanje širših družbenih interesov, produktivnejšega dela v združenem delu, iz katerega izhajajo tudi temeljne pravice in socialna varnost delavcev, naših prometnih in čedalje bolj tudi tržnih vključenosti v evropski prostor, vsem posamičnim in osebnim interesom in stihiji.«[18]

In dalje:

»Velikokrat se sklicuje na ustavo, da si imajo delavci pravico določati delovni čas. To pa je popolnoma enostransko tolmačenje ustave, kajti pozablja se na drugo načelo, da ima vsak delavec pravico izkoriščati vse ustavne pravice in svoboščine, pod pogojem, ki je tudi zapisan v ustavi. In sicer, da upošteva interese in pravice ter svoboščine drugih delavcev... Izbojevati moramo bitko proti skupinsko-lastninskemu obnašanju posameznih kolektivov, ki jo ponekod ponujajo poslovodni organi, ponekod pa so njihovi nosilci tudi tisti del delavcev v posameznih kolektivih, ki se v tovarni »špara«, da bi se lahko vključili v dopolnilno delo.«[19]

Tako Janez Zemljarič in Sergej Kraigher, Peter Toš, predsednik Komiteja za delo, pa je v odgovoru na delegatsko vprašanje dejal:

»Zato je treba z zastavljenimi dejavnostmi nadaljevati, jih poglabljati in zagotoviti, da bo obratovalni čas v naši republiki pa tudi v Jugoslaviji, čimbolj enoten ter predvsem prilagojen zahtevam razvitega industrijskega dela, ne pa zahtevam prostega časa in popoldanskih zaposlitev«.[20]

Navkljub vsem pritiskom in napadom delavci vztrajajo.

III. Boj proti delu

»Življenje kapitala je v tem, da drži v sebi in proti sebi delavski razred in na tej osnovi vsiljuje družbi zakonitosti svojega razvoja: za kapital je to edina oblika življenja.«[21]

Zgodovina socialističnega samoupravljanja dokazuje, da se to »življenje kapitala« dogaja v dimenzijah in na način, ki ga dosedanji razvoj še ne pozna. Socialistično samoupravljanje je oblika kontrole in regulacije akumulacije kapitala po delu. Oblika, v kateri se logični in historični razvoj blagovne produkcije kaže v paradoksalnem položaju delavcev, ki so »kot asociacija svoji lastni kapitalisti«, same do sebe v mezdnem položaju. To je koncept **samoeksploatacije,** to je podružbljanje kapitala znotraj meja njega samega, to je kapital **par exellence,** kot smo nekje že zapisali.[22] Najti moramo točko, kjer je mogoče ta položaj delavskega razreda ukiniti, kjer ga je moč »na silo ločiti«... do meje zloma in **prek«.**

»Ta točka je v delavskemu razredu tako, kot je delavski razred v kapitalu. Dejansko to pomeni ločitev delavskega razreda od samega sebe, od **dela,** se pravi od kapitala. To pomeni ločitev politične moči od ekonomske kategorije. Delitev in ločitev pa ne zadostujeta: potreben je boj, opozicija, nasprotovanje. V boju proti kapitalu se mora delavski razred – kolikor je kapital – boriti proti samemu sebi. To je točka največjega protislovja, toda ne za delavce, marveč za kapitaliste. Že zaostritev te točke, organizacija tega protislovja zadostuje, da kapitalistični sistem ne deluje več, da začne plan kapitala svojo pot nazaj, vendar ne kot družbeni razvoj, temveč kot revolucionarni proces. Pojmi s katerimi se na tej točki zastavi, po taktiki raziskave, začetna delitev, – nasprotje, ki jo je v naravi dela prva odkrila marksistična analiza – so skratka: delavski boj proti delu, boj delavca proti samemu sebi kot proizvajalcu, zavrnitev spremembe delovne sile v delo, zavrnitev uporabe delovne sile s strani delavskih množic.«[23]

Upor delavcev proti novemu delovnemu času daje slutiti, da se **točka** ukinitve delavskega razreda kot dela kapitala že sluti tudi v socialističnem samoupravljanju. Kaže na to, da je neizkušen, da, paradoksalno a resnično, neizkušen delavski razred, začel spoznavati mehanizme, s katerimi se lahko na silo loči od sebe kot kapitala »do meje zloma in prek«. Za »organizacijo protislovja« še ni sposoben, a vsaka izkušnja nekaj velja. Tokrat je to izkušnja nekega uspeha.

Opombe:

[1] Informacija o uresničevanju priporočil in sklepov Skupščine SR Slovenije o aktualnih vprašanjih urejanja delovnega časa, Poročevalec, štev. 16., letnik IX, Ljubljana, str. 1;

[2] Ko pravimo pretežni del, mislimo predvsem na njihov profesionalni in politični aparat. Tako se izkaže za zgrešeno teza, da imamo pri nas opraviti z enopartijskim sistemom in da je Zveza komunistov partija na oblasti. Prej lahko rečemo, da birokracija izkorišča mehanizme političnega delovanja Zveze komunistov, da se v veliki meri reproducira skozi kadrovsko politiko Zveze komunistov. Rešitev zato ni v čistkah, temveč v temu, čemur rečemo odcepitev Zveze komunistov od državnega aparata in s tem njena samostojnost v političnem sistemu skupaj z drugimi organiziranimi silami.

[3] Michael Mauke, Marxova in Engelsova Teorija razredov, KRT, Ljubljana, 1982, str. 107.

[4] O tem, kakšna je bila v resnici ta »razprava«, zelo zgovorno piše Mile Šetinc v uvodniku »Zgodba je končana, epilog še pride«, v 32. številki Mladine z dne 22. 9. 1983.

[5] Pismo delavskim svetom in osnovnim organizacijam Zveze sindikatov Slovenije, ki so ga podpisali Janez Zemljarič, Marko Bulc, Franc Šetinc, Marjan Orožen in je bilo 20. 5. 1983 objavljeno v Delu.

[6] Informacija..., Poročevalec, štev. 16, letnik IX, 1983, str. 5.

[7] Po raziskavah Petra Monettija (Aktivnost delavcev izven rednega delovnega časa, Vidki samoupravljanja 72, 1981, Delavci o svojem družbenem položaju, str. 89 in Odnos med delovnim, izvenzaposlitvenim in prostim časom, rokopis, str. 13) je takih delavcev, ki po rednem delu še dodatno delajo nekaj čez 20%, pri čemer ta odstotek variira glede na strokovno usposobljenost in pri VKV delavcih sega čez 30%. Monetti opozarja, da je število ljudi, ki dodatno delajo, nekoliko večje zaradi zadržanosti oziroma manjše iskrenosti vprašancev.

[8] Karl Marx, Kapital III, CZ, Ljubljana, str. 90;

[9] Razširjeno je tudi mnenje, da birokracija vidi v sivi ekonomiji nevarnost za lastno dominacijo. Siva ekonomija vzpostavlja neformalne odnose in grozi, da se bo organizirala do samoreprodukcije in samozadostnosti, kar onemogoča kontrolo in odvisnost od birokracije.

[10] Igor Bavčar, Zveznih družbenih svetov prevrat v ekonomiji, ČKZ, štev. 55/56, str. 4, 1983.

[11] Trditev, da »nimajo prav tisti, ki so npr. spremembo voznih redov razumeli kot znak pritiska«, kar trdijo v pismu delavskim svetom in osnovnim organizacijam sindikata, je zato neosnovana.

[12] Informacija, ib., str. 5.

[13] »Izrazito enosmerno so po mnenju anketirancev delovali naslednji dejavniki: za premik delovnega časa predvsem priporočila občinskih organov ter izraba delovnega časa, proti premiku pa družinsko življenje, prosti čas, prehrana delavcev doma in zagotavljanje varstva otrok doma.«
Informacija..., ibid. str. 3.

[14] Informacija..., ibid. str. 5.

[15] Inforamcija..., ibid. str. 5.

[16] Zapis razgovora s predsedniki MK SZDL v zvezi z uresničevanjem priporočil Skupščine SRS o delovnem in obratovalnem času, ki je bil 4. oktobra 1983 v Ljubljani; Zabeležila: Mika Verbič;

[17] ibidem.

[18] Janez Zemljarič, Komunist, 14. oktober 1983, 8. seja CK ZKS, str. 15.

[19] Sergej Kraigher, ibid. str. 39.

[20] Peter Toš, Nedeljski dnevnik, 16. oktober 1983, str. 14.

[21] Mario Tronti, Boj proti delu, Mladina, priloga Pogledi, Leto IX, št. 3, str. 22, 1983, Ljubljana.

[22] Igor Bavčar, Zveznih družbenih svetov prevrat v ekonomiji, ČKZ, 55, 56, str. 4, Ljubljana, 1983.

[23] Mario Tronti, ibid., str. 22.

SVETOVNA KRIZA PROFITNOŠTI

v 70. letih: nekaj empiričnih podatkov

Shaun Hargreaves Heap

Morda se bo zdelo nekoliko težko opravičiti še en članek o tekočih težavah: toda obstajajo pomembni podatki v zvezi z resnostjo in vzroki krize.
Osnovni vir podatkov je študija OECD o profitonosnosti v pomembnejših industrijskih deželah. Njeni zaključki so jedrnato podani v naslednjem oddelku. (1) To delo jasno kaže padec profitonosnosti v svetu, ki ga lahko pripišemo sestavljenemu učinku krčenja deleža outputa za profite, in dvigu razmerja med kapitalom in outputom. Tretji in četrti oddelek tega članka proučujeta vzroke teh gibanj v profitnih deležih in v razmerju kapital-output: razprava v teh dveh oddelkih je močneje usmerjena na kapital-output razmerja, ker je to značilnost, ki je bila na novo dokumentirana v študije OECD. Morda je v začetku koristno omeniti naravo razprave o vzrokih: v bistvu je to razprava o neposrednem vzroku, ker se ukvarja samo z najbolj konkretnimi in empirično opaznimi vidiki krize. Takšen izkustven pogled ima očitne pomanjkljivosti in te so najbolj jasno razkrite v četrtem oddelku, v katerem je eksperimentalno pretehtana možnost za obnovitev akumulacije v 80. letih. V tem oddelku je razprava omejena na registriranje nedavnih dogodkov z dvema neposrednima vzrokoma krize. Toda cilj članka je v tem pogledu omejen: z neposredno določitvijo najpomembnejših ovir kapitalistične akumulacije, ki so delovale v 70. letih, naj bi dal obliko takim razpravam.

I. Kriza profitnosnosti v industrializiranih deželah

Ta oddelek daje nekaj pomembnih novih podatkov, ki prikazujejo razesžnost krize profitonosnosti v glavnih industrializiranih deželah. Podatki so pomembni v dveh pogledih. Prvič: dajejo ocene profitne mere. Vse do nedavnega se je moral večji del empirične razprave o krizi profitonosnosti zadovoljiti samo s podatki o profitnem deležu. (2) Drugič: dajejo zelo obširne podrobnosti o profitni meri v vseh glavnih industrijskih deželah od leta 1955 do leta 1976.
Pred razpravljanjem, kakšne sklepe o krizi lahko izluščimo iz teh podatkov, je morda vredno razmisliti, zakaj smo bili nenadoma osrečeni s tako izčrpnimi podatki o profitni meri. To kar potrebujemo za preoblikovanje profitnega deleža v profitno mero, so podatki o založenem kapitalu. V nekaterih deželah doslej niso imeli narejene statistike o založenem kapitalu, če pa so jo že imeli, ni bila vedno objavljena. (3)
Prebujanje interesov OECD za proučevanje profitonosnosti je vodilo k zbiranju in objavi teh podatkov. To je že samo po sebi zanimivo kot simbol uradnega priznanja »problema« in tudi kot komentar o produkciji informacij v kapitalizmu. (4) Toda to ni edini razlog za prejšnje pomanjkanje podatkov o profitni meri, ker so v tistih deželah, kjer so bili podatki zbrani in objavljeni, obstajali tehtni razlogi za dvom o njihovi zanesljivosti. Ocene o obsegu založenega kapitala temeljijo na tako imenovani permanentni metodi popisa imetja, po kateri se seštejejo vse dotedanje investicije. Od tega seštevka je treba odbiti ocenjeno razvrednotenje investicijskih sredstev od časa njihovega nakupa do sedaj. Ocena razvrednotenja je odvisna od dveh faktorjev: predvidene življenjske dobe investicijskega sredstva in predvidenega časovnega vzroca, kdaj bo sredstvo produkcijsko izrabljeno. Okrog drugega faktorja se pojavljajo nekateri problemi, (5) toda resnično zaznaven vir nerealnosti v teh statistikah izhaja iz uradnih ocen o življenjski dobi investicijskih sredstev.

V VB in ZDA, kjer so objavljeni podatki o založenem kapitalu, so izvor ocenjene življenjske dobe ocene davčne oblasti, ki temeljijo na vzorčenju zgodnjih 50. oz. 40. let, z zelo majhno spremembo do današnjih dni. (6) Torej, tudi če so bile takratne ocene primerne, obstajajo razlogi za domnevo, da so se življenjske dobe od takrat do danes spremenile. Navsezadnje obstaja pomembna tehnološka sprememba v povojnem obdobju in začetna opazovanja so bila opravljena v netipičnih okoliščinah (povojno obdobje in povojna depresija). In res, ko je bilo razkrito, da so britanske ocene domnevale več kot 34-letno ekonomsko življenje 60% od vseh investicijskih sredstev na industrijskem področju, se je igra končala! Z opozorilnimi besedami uradnika, odgovornega za zbiranje podatkov: »Začetna reakcija večine, ki prvič sliši uporabljene predpostavke o življenjski dobi je, da se ji zdi, da so **Verjetno mnogo predolge,** čeprav so bile poprej pravilne.« (7) (poudarek dodan).
Toda do nedavnega je obstajala naraščujoča množica dokazov, ki je paradoksalno kazala, da te ocene niso bile popolnoma zgrešene. (8) Z drugimi besedami: zgodba o Ryderju, ki je našel v British Leyland opremo iz leta 1914 ni le anekdota, ampak je resničen prikaz splošnega ekonomskega fenomena. To odkritje ima verjetno pomembne implikacije na način našega razmišljanja o vplivu tehnološke spremembe na ekonomijo, toda z našega zornega kota je pomembno to, da so ocenitve založenega kapitala veliko bolj zanesljive, kot je bilo mišljeno doslej. Z besedami istega uradnika. »Splošni zaključek o trajanju premoženjskih aktiv je ... da so v bistvu pravilne in da (čeprav je to presenetljivo) se njihov čas delovanja v zadnjih letih ni znatneje spremenil.«
Tabela 1 in 2 kažeta razvoj letne odstotne stopnje sprememb profitne mere v dveh časovnih obdobjih v industriji, v širši industriji ter v transportnih panogah. Ti dve obdobji sta bili izbrani tako, da tečeta ali od začetka do konca ali od vrha do vrha cikla. Na ta način se s pobiranjem cikličnih pristranosti izognemo namerni trendni spremembi. Poleg tega vsaka tabela razbije trend sprememb profitne mere v njegove sestavne dele: trend sprememb profitnega deleža in trend sprememb v razmerju kapital-output. Izpeljava teh sestavnih delov se z lahkoto prikaže z razširitvijo definicije profitne mere.
Če upoštevamo najprej najbližje obdobje 1958–1976, potem je iz tabel razvidno, da se je profitonosnost stopnjujoče slabšala v vseh deželah – v industriji, širši industriji in transportnih panogah. Še več, padec profitne mere lahko pripišemo tako padcu profitnega deleža kot tudi naraščanju kapital-output razmerja (t. j. padec output-kapital razmerja). [9] Na kratko, obstaja

kriza v profitonosnosti, toda različno so jo občutili v ZDA in VB, kot dveh skrajnih deželah, in v drugih deželah med tema ekstremoma.
Če drugo in zgodnejše obdobje 1955–1973 sedaj primerjamo s poznejšim obdobjem, je iz tabel takoj razvidno, da se je v večini dežel od zgodnjih 70. let začela kriza profitonosnosti intenzivirati, ker je trend stopnje sprememb profitne mere absolutno večji v zadnjem obdobju, če ga primerjamo s prvim obdobjem – izjemi sta industrija in transport v Nemčiji ter industrija na Švedskem.
Torej lahko zaključimo, da je kapitalizem trpel zaradi velike krize profitonosnosti v 70. letih: ko se je trend profitonosnosti v zgodnjih 70. letih poslabšal, je prišlo do nadaljnjega intenziviranja tega trenda. Naslednja dva oddelka skušata pripraviti študijo o razlagi te krize, o njenem intenziviranju in različnih izkušnjah dežel z njo. Ta razlaga se bo osredotočila na obnašanje profitne mere v industriji, ker so podatki za to področje najpopolnejši in ker se na to dejavnost pogosto gleda kot na motor kapitalistične akumulacije. [10] Poleg tega se bo ta razlaga osredotočila na zviševanje kapital-output razmerja, ker je le-to značilnost krize, ki je na novo dokumentirana s temi viri podatkov in ker je vidik padajočega profitnega deleža že bil na široko obravnavan. V zvezi s tem bo naslednji oddelek o profitnem deležu omejen na vrsto jedrnatih komentarjev.

II. Padajoči delež profita v outputu

Ta vidik krize profitonosnosti je že bil na široko obravnavan. Izločeni so bili trije tipični neposredni vzroki tega krčenja: državni izdatki, odnosi menjave s primarnimi producenti in moč delavskega razreda. [11] Logično osnovo za izolacijo teh prispevajočih faktorjev je najlaže prikazati s preprosto manipulacijo definicije profitnega deleža.
Profitni delež = $(P \times Q - w \times L - P^{NL} \times NL) / P \times Q = 1 - w \times L / P \times Q - P^{NL} \times NL / P \times Q$, kjer je Q = količina outputa, P = cena končnega outputa, w = denarna mezdna mera, L = plačani delovni čas, NL = nedelovni inputi, P^{NL} = cena enote nedelovnih inputov.
Iz te definicije lahko vidimo, da bo porast realnih mezd (w/P), ob ostalih nespremenjenih pogojih, pripeljal do padca v profitnem deležu in da je porast realnih mezd lahko v direktni zvezi z močjo delavskega razreda ali v indirektni zvezi z rastjo državnih izdatkov: zvišanje državnih izdatkov ima za posledico porast obdavčenja, kar sili delavce, da to nadomestijo s prizadevanjem za višje mezde pred obdavčenjem. Podobno bo sprememba v odnosih menjave spremenila P^{NL}/P in ob ostalih nespremenjenih pogojih je lahko opaziti, kako bo to po definiciji vplivalo na profitni delež.
Seveda so ti trije faktorji samo neposredni vzroki opaženih sprememb v profitnem deležu, ker je njihovo gibanje dalje tipično razloženo glede na specifične dinamične značilnosti kapitalističnega produkcijskega načina. Npr. notranja razredna protislovja v kapitalizmu, ki vodijo do spopadov za realno mezdo, pospeševalna vloga, ki jo igra država v podpiranju kapitalistične akumulacije, mednarodni spori, ki rastejo iz imperializma itd. Toda čeprav je bila ta povezava sprejeta, tukaj ne bo formalno izdelana, niti ne bodo dokazi v podporo teh treh vzročnih faktorjev ponovno dokumentirani. Namesto tega bosta dokument in dokaz vzeta kot taka, mi pa nadaljujemo z nekaterimi dopolnilnimi komentarji o krčenju profitnega deleža.
Obstajal je še drugi neposreden vzrok za krčenje profitov v industrijski dejavnosti, ki ni bil splošno spoznan v razpravi: to je nenehno padajoča mera naraščanja cen industrijskih izdelkov glede na cene potrošnega blaga v celoti. [12] Poanta je v tem: če imajo delavci določeno

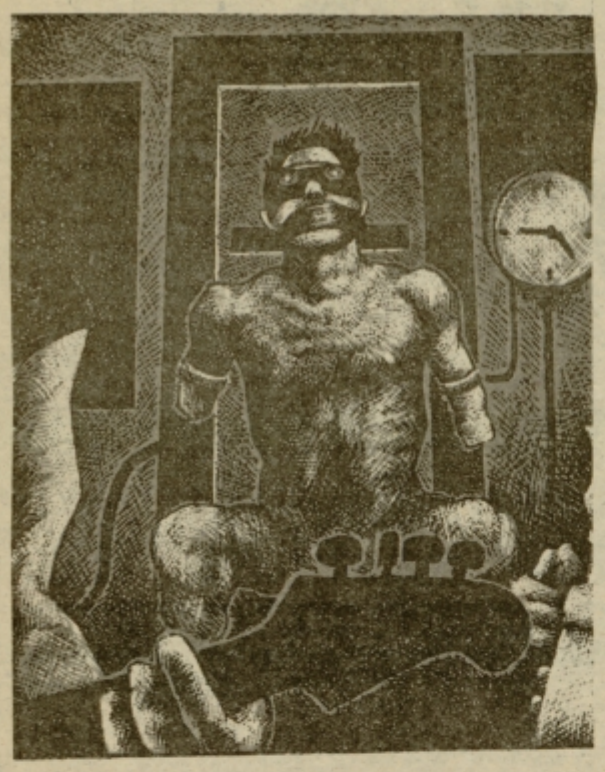

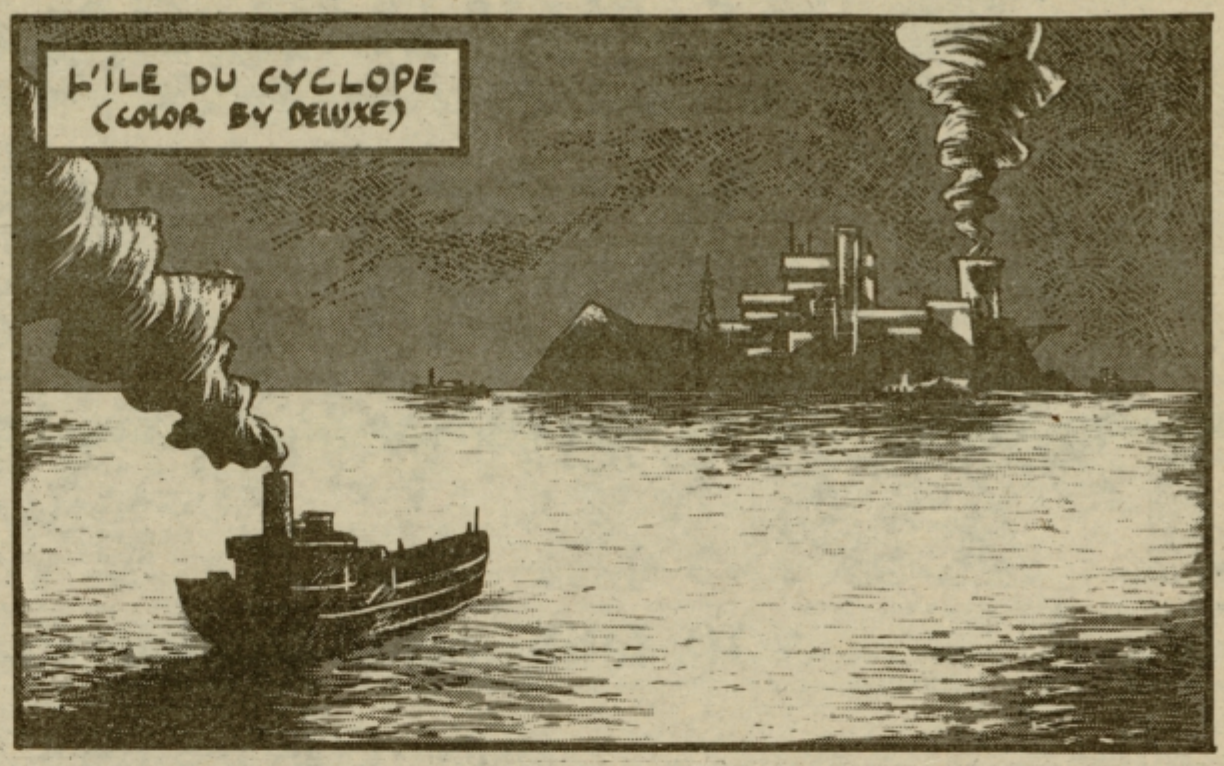

stopnjo rasti realnih mezd, izraženo v potrošnem blagu, in če cene industrijskih izdelkov padajo glede na cene potrošnega blaga na splošno, potem je določena stopnja rasti realnih mezd izražena v industrijskih izdelkih večja kot je na splošno izražena v potrošnem blagu. Za spremembo v profitnem deležu industrije je seveda odločilna stopnja rasti mezd, izražena v industrijskih izdelkih, ne pa stopnja rasti mezd, izražena v potrošnem blagu na splošno.

Ali drugače povedano, krčenje profitnega deleža v industriji ne izhaja samo iz hotenj delavcev po realnih mezdah v tej dejavnosti, ampak tudi iz dejstva, da so cene industrijskih izdelkov sorazmerno padle glede na cene potrošnega blaga.

Tabela 3 kaže stopnjo rasti realnih mezd v industriji v glavnih industrijskih deželah za vsakega izmed zadnjih štirih ciklov do 1973-4, izraženo v potrošnem blagu na splošno in izraženo v industrijskih izdelkih. Tabela 3 vključuje tudi stopnjo rasti produktivnosti za vsak cikel zaradi primerjave s podatki o rasti realne mezde. Cikli so datirani od vrha do vrha. Ker se med deželami pojavljajo nekatere variacije v časovni določenosti cikličnih vrhov, sta običajno vzeti dve možni leti za označevanje le-teh.

Ta tabela kaže, da je v najmanj treh od štirih ciklov v vseh deželah počasnejše naraščanje cen industrijskega blaga v odnosu do cen potrošnega blaga na splošno okrepilo pritisk na profitni delež, in sicer preko zahtev delavcev po realnih mezdah. Pomembnost te posebne značilnosti povojnega kapitalističnega razvoja verjetno najbolje osvetlimo, če obe meri rasti realne mezde primerjamo s stopnjo rasti produktivnosti dela. Če uporabimo stopnjo rasti realnih mezd, izraženo v potrošnem blagu na splošno, potem se zdi, da je rast realnih mezd presegla rast produktivnosti in tako pritisnila na profitni delež v samo devetih od devetnajstih ciklov, zajetih v tej tabeli. Toda če uporabimo pravo realno mezdo, izraženo v idnustrijskem blagu za prikaz vpliva zahtev po realnih mezdah na profitni delež, potem je v 16 od 19 ciklov rast realnih mezd skrčila profite.

Vzroki te razlike v spremembi cen so verjetno dvojni. Prvič, ena izmed značilnosti povojnega obdobja je bila metoda primerljivega barantanja. Ker so začeli institucionalni dejavniki, v nasprotju s striktnimi tržnimi silami, prevladovati v mezdnih pogajanjih, so novi dejavniki odločilno vplivali na mezdne pogodbe na različnih področjih ekonomije in eden izmed teh dejavnikov je primerljivostno barantanje. Tipično za to stanje je, da vodilno področje, ponavadi industrijsko, ker ima najvišjo stopnjo rasti produktivnosti, vzpostavlja »začetno mero«, ki jo preko primerljivostnega barantanja prenese na ostala področja. Ta »začetna mera« ima lahko neenak vpliv na cene outputa vsakega področja, ker skuša biznis tipično kriti razliko med mezdo in rastjo produktivnosti preko naraščanja cen. Vsako področje ekonomije pa nima iste stopnje rasti produktivnosti. Na ta način »začetna mera«, vzpostavljena v vseh področjih, prenaša različne cenovne spremembe, kjer ima področje z najnižjo rastjo produktivnosti najnižjo cenovno spremembo. Ker ima običajno industrijsko področje najvišjo produktivnost, so njegove cene nagnjene k poČasnejši rasti kot cene na drugih področjih.

Drugič, sposobnost industrijskega področja, da nadomesti razliko med mezdo in rastjo produktivnosti preko naraščanja cen je mnogo bolj omejena kot na drugih področjih, ker je tu pritisk konkurence večji: vir neenake konkurence je izpostavljenost industrijskega področja mednarodnim proizvajalcem. To je že ena posebna značilnost povojnega obdobja, v katerem je prišlo do izjemnega povečanja trgovanja z največjim porastom pri industrijskem blagu. (Ob tem je zanimivo omeniti, da se je v treh izmed štirih primerov, ko so cene industrijskega blaga narasle hitreje kot potrošne cene na splošno, to zgodilo v zadnjem cilu, ko je vzpostavitev bolj fleksibilnih menjalnih tečajev ublažila ostrost mednarodne konkurence.)

Tabela 3 daje tudi dodaten vpogled v razloge intenzifikacije krčenja profita v zadnjem ciklu. Jasno je, da je bila v VB, na Japonskem in v Italiji neprecedenčno visoka stopnja rasti realnih mezd v zadnjem ciklu: to kaže na dvig bojevitosti delavcev v teh deželah, morda kot odgovor na povišane davke. Toda prav tako je jasno, da bi bilo nekoliko težko uporabiti ta argument za ZDA in Nemčijo, kjer je stopnja rasti realnih mezd ponovno padla v tem časovnem obdobju. Namesto tega je treba intenzifikacijo krčenja profitov v teh deželah verjetno pripisati in dodatno pripisati poslabšanim menjalnim odnosom in upočasnitvi stopnje rasti produktivnosti. Ta upočasnitev stopnje rasti produktivnosti se je zgodila v vseh deželah, razen v ZDA in je odločilna značilnost 70. let, o čemer bomo govorili pozneje.

Se nadaljuje

profitna mera = profit / kapital = profit / output × output / kapital = (profitni delež) ×)razmerje output-kapitala

Tabela 1 – Trend sprememb v profitni meri v industriji (letni %)

	1958–1976			1955–1973		
	profitna mera	profitni delež	output/kapital	profitna mera	profitni delež	output/kapital
ZDA	–0,70	–0,28	–0,42	–0,13	–0,22	0,09
Japonska	–3,86	–1,72	–2,14	–0,86	–0,47	–0,39
ZRN	–4,64	–4,17	–0,50	–4,03	–3,20	–0,88
Italija	ni ocene	ni ocene	ni ocene	–1,99	–2,54	–0,55
Švedska	–0,93	–0,41	–0,54	–1,39	–0,76	–0,65
VB	–8,50	–6,23	–2,26	–4,37	–2,78	–1,58

Tabela 2 – Trend sprememb profitne mere v industrijskih in transportnih panogah (letni %)

	1958–1976			1955–1973		
	profitna mera	profitni delež	output/kapital	profitna mera	profitni delež	output/kapital
ZDA	–1,95	–1,09	–0,86	–1,64	–1,09	–0,65
Japonska	–2,35	–1,64	–0,73	–0,73	–0,33	1,06
ZRN	–2,86	–1,13	–1,53	–3,25	–1,04	–1,99
Italija	ni ocene	ni ocene	ni ocene	–1,77	–2,12	0,35
Švedska	–4,05	–2,91	–1,11	–2,54	–1,69	–0,75
VB	–4,08	–2,19	–1,86	–2,06	–0,74	–1,31

Viri za obe tabeli: T. P. Hill, Profits and Rates of Return OECD, 1979.
Opombe za obe tabeli: Bodite izredno pozorni, kadar uporabljate ta vir podatkov za primerjave relativne profitonosnosti različnih dežel, ker obseg podatkov ni vedno enak za vse dežele. Glej Hill (1979) ter Trade Industry, 17. avgust 1979 – International comparisons.

Tabela 3 – Rast realne mezde in produktivnosti

	2. cikel 1955/56–60/61	3. cikel 1960/61–65/66	4. cikel 1965/66–69/70	5. cikel 1969/70–73/74
Velika Britanija				
Rast real. mezd v potr. blagu	3,2	.2,4	2,6	4,6
Rast. real, mezd v ind. blagu	3,9	3,4	3,8	4,0
Rast produktivnosti	2,1	2,8	3,7	2,9
ZRN				
Rast. real. mezd v potr. blagu	6,6	6,2	5,0	4,3
Rast real. mezd v ind. blagu	6,6	6,9	4,6	5,6
Rast produktivnosti	5,1	4,4	4,9	4,1
Japonska				
Rast. real. mezd v potr. blagu	4,2	5,3	8,1	11,4
Rast reál. mezd v ind. blagu	8,6	7,9	10,9	8,6
Rast produktivnosti	9,0	7,3	10,4	7,6
Italija				
Rast real. mezd v potr. blagu	2,9	6,6	5,5	7,6
Rast real. mezd v ind. blagu	4,1	7,4	6,7	7,4
Rast produktivnosti	5,1	4,3	5,6	3,2
ZDA				
Rast. real. mezd v potr. blagu	1,6	1,6	1,3	
Rast. real. mezd v ind. blagu	2,2	3,0	3,4	
Rast produktivnosti	3,2	1,7	3,4	

Viri: Nominalne mezde: National Institute Economic Review. Cene: OECD, National Accounts; Federal Reserve Bank of St. Louis, Rates of Change in Economic Data for Ten Industrialised Countries; IMF, International Financial Statistics. Produktivnost: T. F. Cripps and R. J. Tarling, growth in advance Capitalist Economics 1950–1970.

Neformalni sektor in alternativna ekonomija

Johannes Berger
Lore Weber-Voigt

I. Ponovno odkritje neformalnega sektorja

Ob pregledu družboslovne literature o »krizah« in »mejah« (»Meje socialne države«, »Kriza države blagostanja«) pade v oči naraščajoči interes za strukture in specifičnosti dejavnosti, ki se nahajajo izven sektorja pridobitvenega dela na področju t. i. »neformalnega« ali »avtonomnega sektorja«. Ta na novo prebujeni interes je toliko bolj osupljiv, ker je ta »sektor« gospodarskih dejavnosti vendar obstajal v vseh časih in vseh gospodarskih načinih. Čeprav mu pripada izpolnjevanje važnejših družbenih funkcij, pa je bil v času »great transformation« (Polanyi, 1944) potisnjen v ozadje znanstvenega interesa ekonomistov in sociologov. Glavni znamenji procesa transformacije, kot ga je opisal Polanyi, sta bili tako preobrazba vseh vrst dobrin – vključno s človeško delovno silo ter zemljo – v velikosti, ki jih je mogoče monetarizirati, prodajati, kakor subsumpcija vseh družbenih procesov pod primat ekonomije. V družbi, temelječi nma blagovni produkciji, se gospodarske dejavnosti merijo in vrednotijo »monetarno« po prispevku, ki ga dajejo k ustvarjanju družbenega produkta; to ima skoraj neizogibno za posledico, da so bili »neformalni sektorji«, denimo gospodinjsko delo, lastno delo, aktivnosti združenj, zanemarjeni in jih tradicionalni koncepti statistik zaposlenih ter narodnega dohodka vsekakor niso zajeli.[1] Šele odkar se v znanosti in politiki množijo glasovi, ki dokazujejo, da običajni instrumenti gospodarske in socialne politike ne zadostujejo, da bi zatrli deficite zahodnih industrijskih družb, ki so bili izkušeni predvsem kot »masovna brezposelnost«, so zbudili večjo pozornost strukture in razvojni potenciali »neformalnega sektorja«.

Problematične družbene razmere, ki so povzročile ponovno oživitev diskusije o strukturah ter domnevih, doslej neizčrpanih potencialih neformalnega sektorja, je mogoče primarno lokalizirati na treh ravneh: na ravni ekonomije oziroma trga, politično-fiskalni ter kulturni ravni.

Na **ekonomski** ravni je kriza iz leta 1974/75 v večini zahodnih industrijskih držav vodila k porastu stopnje brezposelnosti, ki je medtem kljub številnim protidavčnim gospodarskopolitičnim ukrepom komaj upadla; od konca 70. let je spet v vzponu in je v Zvezni republiki medtem narasla za preko 6%. Če sledimo vsebini literature o politiki trga delovne sile, tedaj je srednjeročno, če ne dolgoročno, očitno nazadovanje brezposelnosti malo verjetno, pri čemer govorijo proti ponovnemu dosegu polne zaposlenosti primarno štirje razlogi:

1. **demografski** razvoj: v naslednjih letih nastopijo na trgu delovne sile visokonatalitetni letniki. Za leta 1979–1985 je prognoziran porast potenciala delovnih oseb za okrog 200.000 oseb v letnem povprečju. Svojo maksimalno vrednost bo potencial delovnih oseb dosegel leta 1988 z 28,2 miliona oseb (2);
2. **tendenca stagniranja** v razvitih gospodarstvih: zaradi pokritja osnovnih potreb prebivalstva, ki ne raste več, je prišlo do zasičenosti povpraševanja na relevantnih področjih industrije potrošnih dobrin;
3. **zunajgospodarski** vplivi: rastoči delež socialnega produkta se mora porabljati za financiranje uvoza nafte in surovin, ne da bi bil zagotovljen povratni tok teh deležev v obliki naraščajočega povpraševanja; naraščanja mezdnih stroškov vodijo k izseljevanju kapitala in s tem delovnih mest v dežele z nizkimi mezdami;
4. **tehnološka brezposelnost:** mehanizem razširitvenih investicij, ki ustvarjajo delovna mesta, s katerim so bili v prvih dveh povojnih desetletjih v večjem delu kompenzirani za delovna mesta uničujoči učinki tehničnega napredka, od sredine 70. let ne deluje več.

Za naslednja leta prognozirane – zelo optimistične – stopnje rasti okrog 2,5% ne zadostujejo, da bi v povezavi z uvedbo mokroelektronike dosegli pričakovane produktivnostne sunke; verjetno je nadaljnje naraščanje pomanjkanja delovnih mest med rastjo in razvojem produktivnih sil. Na tem ozadju je bila fiksacija na gospodarski razvoj kot strategijo izogibanja krizam ter pomnoževanja blagostanja v naraščajoči literaturi o teoriji blagostanja, ekološki in tehničnokritični literaturi močno problematizirana in obtožena. Tako na primer bruto družbeni produkt, v katerega dotekajo kot pozitivne narodnogospodarske količine stroški za eliminiranje denimo socialno in ekološko škodljivih posledic eksponirane gospodarske rasti (recimo v obliki socialnoterapevtskih ustanov, ekspanzivne industrije dobrin za varstvo okolja), kot »indikator blagostanja« vse bolj izgublja na verodostojnosti (prim. Jänicke, 1970, Woll, 1981, idr.). Tako empirično podprta prognoza, da bo dela tudi v dogledni prihodnosti malo, kot naraščajoča problematizacija gospodarske rasti »za vsako ceno« sta v prvi vrsti tisti, ki omogočata, da se zdi iskanje alternativnih delovnih možnosti izven »formalnega sektorja« vse bolj relevantno. Poleg implikacij za politiko trga delovne sile pripada »neformalnemu sektorju« nadaljnja važna funkcija na ravni preskrbe družbe z dobrinami in uslugami. Iz te perspektive je videti razširjenost neformalnih dejavnosti med drugim kot reakcija na **storitveni deficit trga.** Medtem ko so preko censkega mehanizma »formalne« ekonomije povpraševalci s premajhnim tržnim dohodkom izključeni iz pridobivanja določenih dobrin in uslug, je lahko z nižjimi cenami in deloma prakticiranim menjalnim principom neformalnega sektorja, denimo v obliki sosedske pomoči ali dela na črno, ta meja pokritja potreb deloma znižana in preskrbstveni standard izboljšan.[3]

Druga raven, na kateri so spremenjene problematične razmere oziroma razmere potreb vodile k iskanju alternativnih vzorcev reševanja, je **politično-fiskalna** raven. Centralni problem na tej ravni je v tem, da se zdi državno delovanje vse manj zmožno kompenzirati omenjene preskrbstvene deficite trga. Tečaj grozečega zmanjšanja ponudbe državnih storitev tvori krizo državnih financ. Ob tem nastopajo še problemi tudi **kvalitativno pomanjkljive preskrbe** kot rezultat rastočih centralizirajočih in birokratizirajočih tendenc, s katerimi se distanca med odločitvami o opravljanju javnih uslug in vsakokratnim konkretnim povpraševanjem konsumentov tendenčno povečuje s posledico, da globalni, karseda površinski ukrepi ne zajamejo in zadovoljijo področij **heterogenih** zahtev in interesov. S tem po eni strani upada zmožnost političnih institucij, da bi integrirale družbene konfliktne potenciale, po drugi strani pa se forsira oblikovanje novih gibanj, ki se oblikujejo izven tradicionalnih institucij, se organizirajo po novih strukturnih vzorcih ter zajamejo in aktivno zastopajo tiste interese in potrebe, ki jih etablirane organizacije, denimo partije in društva, nezadostno ali sploh ne tematizirajo. Novi politični protestni potenciali se sicer glede specifičnih zahtev deloma obračajo na eksistirajoče politične institucije in ustanavljajo zato »nasprotniške« organizacije novih oblik, kot so denimo državljanska iniciativa, »pisane« in alternativne liste etc., deloma ustvarjajo »eksemplarične« organizacije, ki poskušajo socialne, ekološke in politične cilje anticipativno realizirati na tistih področjih, ki jih imajo za spremenljiva in katerih skupni znak je, da poleg tega navezujejo v tej smeri neposredno na lastno življenjsko povezanost.

Tretja raven preobraževalnih procesov, ki sopogojujejo naraščanje neformalnih dejavnosti, je **kulturna** raven; odločilno dejstvo na tej ravni je očitna premena od materialnih k postmaterialnim vrednotam. Najvažnejši znak, ki se tiče sveta dela, je upadanje pomena dela v svoj čas vladajoči formi, ki je mnogokratno zaznamovano z momenti ekstremne razdrobljenosti opravljanja dela, določenosti po tujem, odtujitve od produkta dela etc.

Tej izgubi pomena dela na družbeni vrednostni skali stoji nasproti okrepljeno iskanje dejavnosti, v katerih dominirajo motivi samoudejanjenja v socialno koristnem, smiselnem delu, samodoločanja ter iskanja alternativnega življenjskega stila.

Ta razvoj spremlja odklanjanje razpoložljivih uslug ekspertov v vedno bolj kompleksnih in s tem vedno bolj anonimnih velikih institucijah; ustrezno raste potreba po osebno obarvanih ne-standardiziranih uslugah, ki se v naraščajoči meri opravljajo s ponovno pridobitvijo kompetenc za samopomoč in samopreskrbo v pribazičnih, necentralnih enotah prizadetih individuov in grup samih, da bi tako med drugim ustvarili stvarno bazo na odklop od centraliziranih preskrbstvenih uslug formalnega dela ekonomskega in političnega sistema.

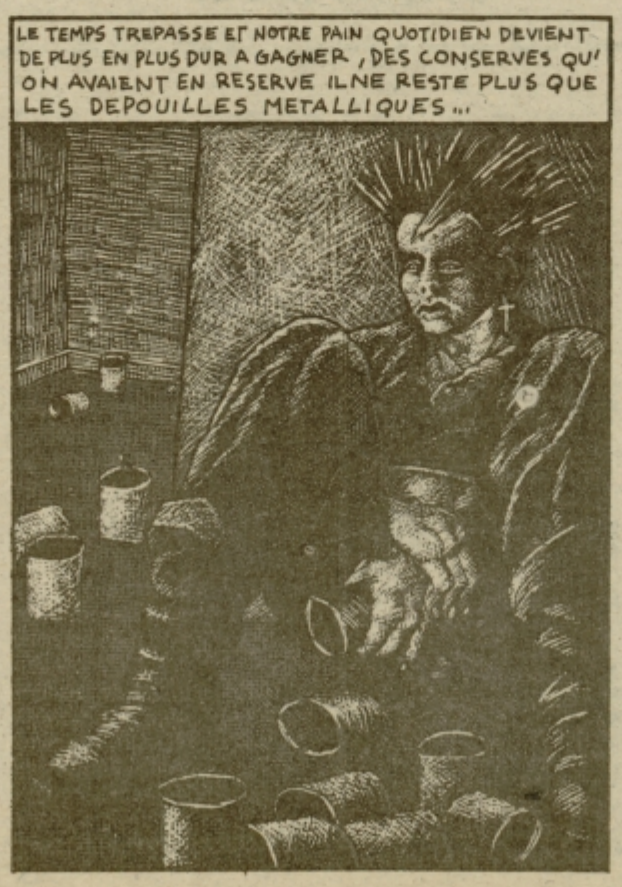

II. K pojmovni določitvi neformalnega sektorja

Pri neformalnem sektorju gre najprej za področje »gospodarskih« dejavnosti, ki eksistira **poleg** oziroma **zunaj** formalnega sektorja ekonomije. Ta razlika tvori podlago ti. dualnogospodarskih koncepcij (prim. Huber 1979). Razmejitev in členitev neformalnega sektorja, uporabljeni terminus – razpon sega od »neformalnih sektorjev«, »avtonomnih sektorjev«, »3. ali 4. sektorja« do »secret economy«, »voluntary-nonprofit sector«, »sive ekonomije«, »self-service economy«, »protiekonomije« etc. – tako kot konstitutivni pogoji, ki naj bi bili zanj centralni, v razpoložljivi literaturi (za pregled prim. poleg Huber, 1979, in Berger, 1982, npr. še Heinze/Olk, 1982) znatno varirajo. Matzner (1979) npr. šteje k avtonomnemu sektorju vse dejavnosti, ki ne

padejo v tržni ali državni sektor, recimo: 1. dejavnost naprofitnih organizacij (cerkve, ustanove, združenja); 2. prostovoljno grupno delo v samoorganizaciji; 3. lastno delo na privatnem gospodinjskem področju; 4. delo na črno; 5. dejavnosti državljanske iniciative. Badelt (1980) zajame pod pojmom samoorganizacije združenja, državljansko iniciativo, grupe samopomoči, interesne skupnosti, male zadruge etc., kolikor je njihov cilj pokritje potreb in uresničujejo za produkcijo relevantne odločitve s participacijo. Po Shanklandu (1980) obsega neformalna ekonomija »četrti«, marginalizirani, in »peti«, gospodinjski sektor narodnega gospodarstva. Razporeditev ostalih gospodarskih dejavnosti povzema po teoriji treh sektorjev (prvi sektor: kmetijstvo in surovine; drugi sektor: predelovalna industrija, tretji sektor: usluge). Medtem ko so prvi trije sektorji »cash-sektorji«, eksistira četrti sektor delno znotraj delno izven »formal cash and credit economy« (5), je »partly cash, partly non-cash« (6). Nasprotno so v petem sektorju vse transakcije »conducted without cash«. Delovne principe četrtega sektorja opisuje Shankland takole: »Work is self chosen, and taskas are defined, scheduled and managed by individuals. It is highly labour intensive, demands skill appropriate to the job being done, uses little capital, consumes few resources and has to offer highly personal satisfaction to the individuals ans groups who do it.« (7)

Gershuny/Pahl (1979) navajata kot znak razlike med formalno in neformalno ekonomijo, da je »working for money« v formalnem sektorju nadomeščen z »less formal pattern« (8) v neformalnem, pri čemer poleg gospodinjstev eksplicitno vključujeta v neformalno ekonomijo tudi področje »underground economy«. Zdi pa se vendarle vprašljivo, ali naj se celotno področje »sive ekonomije« (Schmölders, 1980) prišteje k neformalnemu sektorju: gospodarski kriminal, davčno utajo, »Drogenszene« itd. bi bilo bolje obravnavati kot patološke odklone formalne ekonomije kot genuine sestavne dele neformalnega sektorja; na vsak način pa tedaj, če se ima elemente »avtonomije« in »alternativnosti« za karakterizirajoče lastnosti neformalnih dejavnosti.

Pri Robertsonu (1979) poteka definirajoča ločnica med institucionalnim delom gospodarstva na eni strani (po Robertsonu: industrija, trgovina in državne dejavnosti) ter neformalnim delom z gospodinjstvi in »soseskami« na drugi strani, pri čemer pod soseskami ne razume vasi in mest, temveč komunalne produkcijske forme, v smislu skupnostnih produkcijskih form.
Medtem ko se v institucionalnem delu opravlja preko trga dela posredovano, plačano delo in se tu ustvarjene dobrine in usluge plačujejo z denarjem (»denarna ekonomija«), je v neformalnem delu trg delovne sile izključen, delo se opravlja neplačano, dobrine in usluge se pogosto podarijo ali zamenjajo (»darilno in menjalno gospodarstvo«).
Najprimernejši znak, po katerem je mogoče razlikovati formalni in neformalni sektor kot dve polovici dualnega gospodarstva, se nam zdi Robertsonov kriterij, ali je vsakokratno področje organizirano preko trga delovne sile ali ne. Po njem ne sodijo k »formalnemu« sektorju le privatnogospodarske, temveč prav tako državne, v birokracijah organizirane dejavnosti, ker poteka rekrutacija državnih nameščencev prav tako preko trga delovne sile. Trg delovne sile eksistira tam, kjer tvori predmet nakupa in prodaje abstraktna zmožnost in ne konkreten produkt ali določena storitev. Kupec pridobi z nakupom delovne zmožnosti upravičenost do »poveljevanja nad delom«, in prodajalec odstopi, povsem drugače kot pri zadružnih ustanovah, svoje zahteve do oblikovanja procesa in do produkta kupcu. Po tej definiciji so neformalne vse dejavnosti, ki se sprožijo samo v lastni režiji in na lasten račun, ne pa na podlagi delovne pogodbe pod upraviteljsko pravico uporabnika delovne sile. K njim štejejo tako dejavnosti, začete brez vmešavanja denarja, ki merijo na subsistenčno produkcijo in reprodukcijo (gospodinjstvo), kot oblike »donosnega dela« (enostavna blagovna produkcija pri Marxu, »nova« samostojnost (Vonderach). Glede na to, ali se dela za denar ali ne, je mogoče znotraj neformalne ekonomije razlikovati gospodinjske dejavnosti od negospodinjskih. Gospodarska dejavnost ne postane formalna že s tem, da prinaša dohodek v okvirih tržne ekonomije in kolikor zagotavlja reprodukcijo tistim, ki jo opravljajo; mnogo bolj je odločilno, ali je sprožena z abstraktnim pridobitnim motivom ali s konkretnim motivom potrebe (prim. Weber, 1972). Tudi večje produkcijske enote je mogoče voditi kot lastna ali preskrbstvena gospodarstva, odvajati davke in jih formalno voditi racionalno, na podlagi izračunavanj dobička in izgube. Kljub temu pa sodijo k neformalnim aktivnostim, dokler so orientirane na potrebe in ne pridobitnogospodarsko, in to pomeni: dokler ne uporabljajo mezdnega dela. V malih obratih ali zadrugah potrošno delo ni mezdno delo v strukturnem smislu, ker »zadružniki« razpolaganja s svojo delovno silo niso prodali managementu. Med gospodarskimi subjekti neformalnega sektorja sicer lahko obstajajo tržni odnosi, toda za obrate neformalnega sektorja, naravnane na potrebe, je na kapitalistično lastnino vezana rentabilitetna in konkurenčna dinamika ukinjena (»Nevtralizacija kapitala«, prim. K. Novy, 1981). Znotraj ne-gospodinjskega dela neformalne ekonomije je mogoče razlikovati naslednje grupacije: »underground economy«, »kolektivna samopreskrba«, zlasti na področju socialnih služb, »samoupravna ekonomija«, »nova samostojnost«, alternativna ekonomija. Problemi razmejitve obstojijo tako med temi oblikami kakor do »stare« samostojnosti kot dela formalne ekonomije. Saj tudi gospodarska dejavnost starega srednjega stanu ni organizirana preko trga delovne sile. Vonderach (1980) je opozoril na to, da je zlasti prehod med staro in novo samostojnostjo tekoč. V posameznem primeru se bo izredno težko odločiti, ali gre za samostojne konvencionalne dejavnosti ali za »alternativne« produkcijske in življenjske oblike (ibid. str. 158).
Se nadaljuje
Prevod: Mod

Opombe:

1. Prim. med drugim Matzner (1979), str. 1, Wagenführ (1970)
2. Prim. k temu DIW-Wochenbericht 33/81, str. 378 in nasl.
3. Prim. med drugim Gretschmann/Ulrich (1980), str. 446
4. K razlikovanju »nasprotniških« in »eksemplaričnih« organizacij prim. Starr (1979)
5. Shankland (1980), str. 14
6. Ibid., str. 15
7. Ibid., str. 13
8. Gershuny/Pahl (1979), str. 128

Jedan primer degradacije Marksovog dijalektičkog metoda

Dragiša Đukić

Kritički osvrt na udžbenik »Marksov metod ekonomske analize u četiri toma ‚Kapitala'«. Autor udžbenika: prof. dr. Vera Pilić-Rakić izdavač: **Naučna knjiga** Beograd, 1982
Običaj je da se za ovakvu raspravu dade bar osnovno uvodno izlaganje kako bi čitalac bio upoznat sa osnovnom temom. Nalazimo, medjutim, da je to u ovom slučaju nepotrebno. Zato ćemo odmah preći na stvar.
Iz autorovog predgovora ovom udžbeniku saznajemo da je novi nastavni plan na Ekonomskom fakultetu u Beogradu konstituisao novu nastavnu disciplinu pod nazivom **Marksov metod ekonomske analize.** O ovom imamo bližu informaciju od samog autora:«
»Nastanak Marksovog metoda ekonomske analize, kao nastavne discipline na Ekonomskom fakultetu u Beogradu, znači istovremeno i prvu pojavu konkretnog izučavanja Marksovog i Engelsovog (!) dela **kao metoda** u Jugoslaviji, a u jednom **odjedinjenom vidu**« (str. XII, podvlačenja D. Dj)

Kako se Marksovo i Engelsovo delo mogu prikazati kao »metod« i to još u »objedinjenom vidu« – to je pitanje na koje najbolji odgovor daju sama nastavna disciplina pod nazivom **Marksov metod ekonomske analize.** Ali to samo ovako, uzgred.
Naslov novog udžbenika je istovetan s naslovom knjige-praktikuma (dva izdanja: 1973. g. i 1977. g.) koji nosi naslov: **Marksov metod ekonomske analize – u šemama, modelima i dijagramima po poluprogramiranom metodu** (!). Jedan od autora ove knjige je i pisac novog udžbenika. Kao što vidimo, čak i Marksov dijalektički

metod dospeo je dotle da se može prikazati jednim suprotnim, ne-dijalektičkim metodom! Videćemo kasnije da po shvatanju autora udžbenika, izmedju Marksove dijalektike i opšte teorije sistem gotovo da i nema razlike, tačnije postoji izmedju njih samo »polu-razlika«; otuda verovatno i njegov izraz »poluprogramirani metod«. Inače, da ranije knjiga-praktikum nije – pojavom novog udžbenika – izgubila od svoje upotrebne vrednosti, na to nas podseća sam autor udžbenika kad kaže da ...« ga smatramo komplementarnim štivom ovoj studiji«. (predgovor, str. VI).
Ne možemo ovde ulaziti u celokupan sadržaj udžbenika, nego ćemo se ograničiti samo na onu materiju koja je najneposrednije vezana za Marksov dijalektički metod i način na koji ga interpretira pisac. U stvari, imaćemo posla upravo sa metodom samog autora udžbenika, pa sa stanovišta i pozicije Marksovog dijalektičkog metoda ne možemo složiti u sledećem:

1. S metodom autora udžbenika koji Marksov dijalektički metod degradira na »metod ekonomske analize«,

2. S njegovom tezom prema kojoj se jedan konsistentan dijalektičko-logički sistem mišljenja može »skladno« uklopiti u opštu teoriju sistema (šeme, modeli i dijagrami »po poluprogramiranom metodu«),
3. S njegovom ničim argumentovanom tezom o »četiri toma Kapitala«,

4. i uopšte s njegovim »tumačenjima« logike Kapitala i kategorija ove logike – a da nije spoznao ni njenu strukturu ni njen sadržaj.

1. »Marksov metod analize« i »Marksov metod ekonomske analize«

Autor ovog udžbenika postavlja ovu tezu: postoji **»Marksov metod analize«** kao opšti okvir, tačnije: opšti Marksov metod koji... »obuhvata sve ono što potpada pod pojam marksističke dijalektike« (str. 1), a postoji – **u okviru opšteg** – i njegov **»metod ekonomske analize«** kao **poseban metod.** To je već poznata podela koju vrši pozitivistički razum: »širi pojam« i »uži pojam«. O tome nam autor daje izričitu informaciju: »Već iz ovoga je jasno da je Marksov metod analize širi pojam od onog sadržanog u nazivu – Marksov metod ekonomske analize«.

Moramo postaviti pitanje: ako se u »metodu ekonomske analize« Marks bavi **ekonomskom analizom** (da prihvatimo autorov način govora) – kakvom se onda »analizom« može baviti u svom »metodu analize«? U svakom slučaju nekom analizom kao takvom, analizom radi analize – ukratko analizom bez sadržaja.

Da mnogo ne dužimo sa suvišnom pa samim tim i nepotrebnom polemikom s autorovim stavovima, recimo kratko i jasno ono što zna svaki čitalac **Kapitala**: da Marksov dijalektički metod nije nikakav »metod ekonomske analize«, već ono što o njemu sam Marks saopštava u Predgovoru francuskom izdanju Kapitala: »**Analitički metod** kojim sam se poslužio i **koji još nije bio primenjivan** na ekonomske probleme, prilično otežava čitanje prvih glava...«

Umesto da u svom udžbeniku ukaže šta je to u Marksovom analitičkom metodu što otežava čitanje prvih glava **Kapitala** (jer to što otežava je upravo Marksova dijalektička logika kod koje treba i te kako zapeti da bi se došlo do njene spoznaje!), pisac udžbenika degradira ovaj metod na vlastiti nivo znanja – na »Marksov metod ekonomske analize«, na jedan ogoljeni ekonomistički pristup koji možemo sresti i kod svih gradjanskih ekonomista. Braneći se unapred od ovakvih prigovora tj. od »mogućih apriorističkih (!) sumnji« da ...« raspoloživi materijal ne pruža kompleksne odgovore na sva pitanja koja izviru iz Marksovog opusa«, autor čak unapred osudjuje takve prigovore i u produžetku svoje misli doslovce kaže ovo: »U ekstremnim slučajevima ove sumnje bi mogle voditi ka opasnom i štetnom zaključku da čitav rad predstavlja, na odredjen način, i ‚osiromašavanje' ili ‚ogoljavanje' Marksovog fundamentalnog i enciklopedijskog dela ‚Kapitala'« (citirano iz: **Marksov metod ekonomske analize – u šemama, modelima i dijagramima po poluprogramiranom metodu«,** Izdanje Privredni pregled Beograd, 1973, g. str. 11).

Mi ćemo ipak izvesti taj »opasan i štetan zaključak«: udžbenik **Marksov metod ekonomske analize** – svejedno da li je reč o knjizi praktikumu (»u šemama, modelima... itd. itd.) ili pak o ovom »u četiri toma ‚Kapitala'« – predstavlja drastičan i očigledan primer osiromašavanja i ogoljavanja jednog uistinu fundamentalnog i enciklopedijskog dela kao što je Marksov Kapital. Posebno se ovo odnosi na osiromašavanje i ogoljavanje njegovog dijalektičkog metoda koji je u glavi autora udžbenika stvarno degradiran na isključivo kvantitativnu stranu. Jer u knjizi praktikumu Marksov dijalektički metod je reduciran samo na ove momente: **izračunati, utvrditi veličinu** ovog ili onog (cene, vrednosti i sl.) prikazati **kvantitativnu strukturu, izračunati** tržišne vrednosti, **naći količinu** toga i toga, izračunati **stopu amortizacije, stopu viška vrednosti,** zatim brojke, brojke, brojke, šeme, dijagrami (sve u vezi s kvantitativnim odnosima) itd. itd. – a sve to »po poluprogramiranom metodu«! To bi, valjda, trebao da bude »Marksov metod« u **praktičnoj primeni.**

Šta je onda s Marksovim dijalektičkim metodom u njegovoj **logičkoj, kvalitativnoj dimenziji**? Na ovo ćemo pitanje dobiti odgovor u glavi II udžbenika: **Glavna obeležja Marksovog metoda ekonomske analize.**

Predjimo zato na drugu tezu pisca udžbenika.

2. »Dijalektika i opšta teorija sistema« (str. 54)

Autor udžbenika prof. dr. Vera Pilić-Rakić nalazi da... »opšta teorija sistema nije suprotna marksizmu« (str. 55), i ovu svoju tezu argumentuje sledećim tvrdjenjem: »**To je Marks** već od svojih **najranijih radova i eksplicitno pokazao,** a rezultati njegovih istraživanja sadrže bilo **u embrionu** ili, u manje ili više razvijenom obliku, one fundamente na kojima počiva opšta teorija sistema.« (str. 55)

Ove reči može da napiše samo pisac koji nema čak ni elementarne predstave o Marksovoj dijalektici, njenom sadržaju i njenom obliku. »Rezultati Marksovih istraživanja sadrže **bilo u klici** ili **u manje ili više razvijenom obliku one fundamente na kojima počiva opšta teorija** sistema« – kaže prof. dr. Vera Pilić-Rakić a da pritom »ne trepne« očima! To drugim rečima znači da je Karl Marks, »već od svojih najranijih radova« posejao klicu opšte teorije sistema i/ili kibernetike i ta se klica – u daljem svom razvoju – razvila do tog stepena da je postala fundament, osnov, na kome ove poslednje počivaju! Da li je onda uopšte potrebno spoznati Marksovu dijalektiku? Nije. Dovoljno je spoznati fundamente opšte teorije sistema i/ili kibernetike (a ove su **implicitno** sadržane u dijalektičkom i istorijskom materijalizmu) pa se time automatski spoznala i Marksova dijalektička logika!

Ovo je, naravno, davno poznati postupak kojim se jedna stvarna, ali zato teška naučna misao i naučni metod, može na vešt i lak način eliminisati iz »dalje igre« na katedri Ekonomskog fakulteta u Beogradu, a da se ovaj naučni metod zameni jednim, u suštini, matematičkim modelom na kome se zasniva »metod« opšte teorije sistema. To ćemo, kako što smo rekli, argumentovati u daljoj analizi. Sad čujmo šta kaže pisac udžbenika o odnosu opšte teorije sistema i/ili kibernetike i Marksove dijalektike:

»1. opšta teorija sistema i/ili kibernetika su **implicitno** i sadržane u dijalektičkom i istorijskom materijalizmu;
2. one predstavljaju, na neki način, **nastavak** dijalektičkog i istorijskog materijalizma;
3. opšta teorija sistema i/ili kibernetika ne mogu zameniti dijalektički i istorijski materijalizam;
4. (dijalektički i istorijski materijalizam) tj. dijalektika će se razvijati u uzajamnom dejstvu i razvoju i opšte teorije sistema i/ili kibernetike. (str. 56, podvlačenja D. Đ.)

Ako su opšta teorija sistema i/ili kibernetika... »implicitno sadržane u dijalektičkom i istorijskom materijalizmu« i – zatim – .. »na neki način predstavljaju njegov **nastavak«** – onda se autorovo shvatanje da ga one ne mogu zameniti pokazuje samo kao puka tvrdnja i ništa više. Kako ga ne mogu zameniti kad su ga u **»Marskovom metodu ekonomske analize – u šemama, modelima i dijagramima po poluprogramiranom metodu«** već zamenile, tačnije: poluzamenile! A od polu-zamenjivanja do celog zamenjivanja ostaje tek samo jedan polukorak koji se može naslutiti, recimo, iz ove autorove tvrdnje:

»Ova činjenica (misli se na idealistički i mehanicistički pristup koji je – po autoru – do sada ometao razvoj opšte toerije sistema) ova činjenica, kaže on, ponovo nas vodi zaključku da se opšta teorija sistema može dalje razvijati ne samo **uz respektovanje** (sic!) svega onoga što čini suštinu dijalektičkog i istorijskog materijalizma, nego (čujmo sad ovo:) dijalektički i istorijski materijalizam mora biti sadržan **kao imanentni deo opšte teorije sistema** na svakom stupnju njenog daljeg razvoja.« (str. 63, podvlačenja D. Dj).

Dakle, ovako: na str. 56 udžbenika tvrdimo da su opšta teorija sistema i/ili kibernetika »implicitno sadržane u dijalektičkom i istorijskom materijalizmu« (što znači da su u tom slučaju **njegov deo), a već 7 stranica dalje tvrdimo suprotno: da dijalektički i istorijski materijalizam mora biti sadržan kao imanentni deo** opšte teorije sistema, i to još »na svakom stupnju njenog daljeg razvoja«! Kako li je samo brzo opšta teorija sistema – ranije sadržana samo u klici u dijalektičkom i istorijskom materijalizmu – dospela do faze da sada bude onaj opšti filozofski i logički okvir **unutar** koga ovaj prvi figurira samo kao njen »imanentni deo«!

Ne možemo ovde ulaziti u detaljnu polemiku sa autorom oko problema odnosa izmedju opšte teorije sistema i dijalektičkog i istorijskog materijalizma, jer bi nas odvelo predaleko. Ono što je bitno u celoj ovoj stvari to je da autor insistira na njihovom uzajamnom dejstvu samo zato što i jedan i drugi nose oznaku »metod«. Za nas, medjutim, dijalektički i istorijski materijalizam – onakav kakav ga znamo preko ranijeg »dijamata«, i u današnjoj, nešto samo ublaženijoj formi dijamata – nikada nije bio niti je danas »metod«. To je prosto na prosto skup nekih opštih mesta iz sfere materijalističkog shvatanja sveta kojima su dodata takodje opšta mesta o dijalektici (i njenih par zakona koje svaki zdravi razum može naučiti i »izdeklamovati« za nepunih par sati) – opštih mesta koja se mogu »primeniti« svuda i na svakom mestu, pa zato nikad na svom pravom mestu (jer tog mesta i nema). **Takav** »metod« dobar je samo za neku vrstu predškolskog obrazovanja, tj. radi pružanja mladoj svesti onih neophodnih, najširih osnova sa kojih će ona, u daljem kretanju, **tek imati da započne** formiranje jednog **konkretnog dijalektičkog načina mišljenja** u kome nema mesta opštim frazama i opštim zakonima dijalektike. Reč je, dakle, o Marksovom dijalektičkom metodu. Takav metod – a on je već konsistentan način mišljenja – nema nikakve veze sa opštom teorijom sistema kao svojevrsnim gradjanskim »metodom« osim – da tako kažemo – po spoljnom izgledu. Nalazeći izmedju Marksove dijalektičke logike i opšte teorije sistema i/ili kibernetike formalne sličnosti kod pojedinih pojmova (»logika«, »organska celina«, »uzajamna zavisnost i uslovljenost«, »celina«, »sistem«, »totalitet« itd.), autor iz te formalne sličnosti izvodi i sličnost po sadržaju, što je potpuno pogrešno. Tako, na primer, na str. 57 nalazimo sledeću tvrdnju:

»U istraživanju dijalektičkih veza Marks je analizirao tri pojma: celinu, sistem i totalitet. Ove tri kategorije fungiraju i u opštoj teoriji sistema, a naglašavamo to, nalaze se sadržane i u osnovama Marksove dijalektike.«

Pa šta proizlazi iz toga što sva tri pojma figuriraju i u jednom i u drugom sistemu logike? Da su – po unutrašnjem sadržaju – identični? Onda bi jedna od ovih logika bila doista suvišna! Kako god odgovarali na ovo pitanje ispalo bi da bi u konkretnom slučaju »suvišna« mogla biti samo Marksova dijalektika, što je i glavni zahtev koji prećutno stoji iza ovog autorovog poistovećivanja.

Stvarni problem odnosa izmedju Marksove dijalektike, dakle, Marksovog dijalektičkog metoda i pozitivističke metodologije opšte teorije sistema nikako ne leži u njihovom poistovećivanju i traženja mogućnosti da se to učini. Naprotiv, stvarni problem je u tome da se one apsolutno razgraniče i da se Marksov dijalektički metod postavi kao osnovni i jedini kriterijum u istraživanju društvene stvarnosti našeg društva. a da se taj zadatak izvrši, za to je neophodno najpre temeljno spoznati prorodu i sadržaj Marksovog metoda. Da li je taj zadatak ispunio i autor udžbenika **Marksov metod ekonomske analize u četiri toma »Kapitala«?** Nije. Jer da ga je ispunio bar u osnovnim logičkim elementima, njemu nikad ne bi palo na um da postavlja ovakve i slične teze i »proteze« te da jedan uistinu dijalektički sistem kategorija »skladno uklapa« ili bolje reći »utapa« u nekakve šeme i modele s kojima Marks nema nikakve veze. A ovim smo dospeli do logike Kapitala kojoj pisac posvećuje i poseban podnaslov.

3. Logika Kapitala (str. 49)

Sam naziv »logika Kapitala« potiče, kao što znamo, od Lenjina. (...»ako Marks nije ostavio svoju Logiku, ostavio je logiku Kapitala«). Nama se čini da takav naziv može dovesti do ograničavanja Marksove dijalektike samo na uske okvire prvih triju knjiga ovog dela, pa pošto u socijalističkom društvu ne deluju kategorije kapitalističkog oblika robne proizvodnje, to mnogi naši ekonomisti – »otpisujući« ovaj način proizvodnje – otpisuju ujedno i samu Marksovu dijalektiku i njene kategorije. Da li je to razlog što ova dijalektika – a ona je upravo ono što treba podrazumevati pod Marksovim dijalektičkim metodom – nije čak ni stavljena kao predmet izučavanja u univerzitetskoj nastavi političke ekonomije, a nekmoli da je u toku njeno usvajanje – to je pitanje koje zahteva poseban osvrt. Činjenice je, medjutim, da ona ni u jednom udžbeniku političke ekonomije ne figurira u rubrici »Metod političke ekonomije«.

Medjutim, osim gorenavedene misli, Lenjin je – i to dobro znamo – ostavio za sobom i onaj poznati aforizam: »Ne može se u potpunosti shvatiti Marksov **Kapital** i posebno I glava u njemu, ako se ne shvati i ne prostudira cela Hegelova **Logika«.** Već je postalo i dosadno navoditi ovaj aforizam – u tolikoj meri on ostaje bez ikakvog odjeka u našem »marksističkom« obrazovanju! Mi ga, medjutim, navodimo baš zato što nosi u sebi jednu metodološku poruku čije je zanemarivanje ravno zanemarivanju Marksa kao Marksa! Jer, ne preduzeti baš ništa u našem univerzitetskom obrazovanju iz političke ekonomije da se poruka Lenjinovog aforizma oživotvori – a ona se provodi u život najpre u nastavnim planovima koje fakulteti svakako dobijaju od nadležnih prosvetnih institucija Republike – znači prosto staviti izvornog Marksa »van snage« i odmah ga nadomestiti raznim surogatima od »nastavnih programa« proizašlih iz glave – recimo to otvoreno – prosvetnih savetnika koji ni sami dovoljno obrazovani iz oblasti Marksove političko-ekonomske misli! »Takvi nastavni »programi« iz predmeta »Politička ekonomija« postaju onda odličan alibi za nastavljanje ovog diletantizma od strane samih pisaca udžbenika koji – uz vrlo retke izuzetke – sasvim ignorišu zahteve Lenjinovog aforizma. Recimo odmah, da ne bi bilo zabune, da poruka koju nosi ovaj aforizam nije istinita zato – ali samo zato – što je saopštava Lenjin, već Lenjin saopštava nešto što je i bez njega istinito: da se zaista ne može u potpunosti shvatiti Marksov Kapital, a posebno I glava u njemu, ako se ne shvati i ne prostudira cela Hegelova Logika!

Kakav je stav autora udžbenika – a ujedno i autora podnaslova »Logika Kapitala« – prema Lenjinovom aforizmu? To saznajemo iz ovih njegovih shvatanja:

»**Ranija** pretpostavka koja je osnovu **imala** u Lenjinovom zahtevu da se prethodno prouči Hegelov opus, ostaje kao poželjna, uz istovremeni**nezavisni** (!) i paralelni zahtev da se Marksov metod u **Kapitalu** upoznaje tako da se upozna geneza tog Marksovog dela i to na tekstovima svih onih Marksovih i Engelsovih radova koji su prethodili Kapitalu.« (str. 9), prodvlačenje D. Dj)

A na str. 24:

»Čitav jedan period u ovom delu nauke (koja se bavi genezom Marksovog i Engelsovog stvaranja, prim. D. Dj) **suvereno je vladala** i samo **se dosloce ponavljala Lenjinova misao** da Marksov Kapital, a naročito prvi tom, odnosno prve glave prvog toma, ali i celinu, nije moguće razumeti bez ploznavanja Hegelovog dela. **Mada tačna,** ova misao izolovano uzeta, **nije mogla u praksi da bude potvrdjena.«** (podvlačenja D. Dj)

Najpre da – po kratkom postupku – razčistimo sa autorovim zahtevom da se... »Marksov metod u **Kapitalu** upoznaje tako da se upozna geneza tog Marksovog dela i to na tekstovima svih onih Marksovih i Engelsovih radova koji su prethodili Kapitalu«. Na strani 355 udžbenika autor naznačuje literaturu koju je konsultovao u pisanju svog udžbenika, gde vidimo da je reč o: Karl Marx-Fridrich Engels, Gesamtausgabe (MEGA), izdajanje Dietz Verlag Berlin, do 1982. g. – što znači da je reč o celokupnim delima Marksa i Engelsa. Ma ovo možno odgovoriti sledeće: može autor udžbenika znati naizust svih nekoliko hiljada stranica ovih dela, pa joj to neće pomoći da shvati, na primer, ovo Marksovo objašnjenje obrasca R–N–R:

»Ovde neka bude napomenuto da u R–N–R obe krajnje tačke R i R ne stoje prema N, s gledišta **oblika,** u istom odnosu. Prvo R odnosi se kao **posebna roba** prema novcu kao **opštoj robi,** dok se novac – kao opšta roba – odnosi prema drugom R kao prema **pojedinačnoj robi.**

R–N–R se može, dakle, apstraktno logički svesti na **Zaključak** Posebno-Opšte-Pojedinačno (B–A–E) gde

je **Posebnost** prvi ekstrem, **Opštost** – spajajuća sredina, a **Pojedinačnost** krajnji ekstrem.« (K. Marx, **Zur Kritik dr Politischen Oekonomie,** Dietz Verlag Berlin, 1974, str. 95, podvlačenja D. Dj)
O ovom istom **Zaključku** govori Lenjin u svojim **Filozofskim sveskama:**
»Analiza **Zaključka** kod Hegela (E-B-A, Eins; Besonders; Allgemeins, B-A-E etc) – veli Lenjin – podseća na Marksovo ugledanje na Hegela u I glavi.« (V. I. Lenjin, Izabana dela u 16 tomova, Kultura Beograd, 1960, tom 15., str. 170»
Reč je, kao što vidimo, o kategorijama subjektivne logike, tj. o kategorijama Hegelove »Nauke o Pojmu«, tačnije o **kvalitativnom zaključku** čije je racionalne sadržaje Marks, vidimo, primenio na jedan odredjen ekonomski odnos. Ako, medjutim, posmatramo samo odnos roba-novac, ali ne u ovako konkretnom obliku, već uopšte uzev, tj. stavimo ih u odnos u kategorijalnom smislu reči, onda ćemo moći reći ovo: **»Roba JE novac«, »Novac JE roba«** – to jest opet doći na Lenjina i njegov aforizam, dakle, na logiku Kapitala. govoreći, naime, od čega treba početi u svom dijalektičkom obrazovanju – a biti dijalektički obrazovan znači misliti i govoriti u kategorijama dijalektičke logike – Lenjin u »filozofskim sveskama« opet kaže ovo:

»Početi od najprostijeg, najobičnijeg, najmasovnijeg etc., od ma koje rečenice ...‚Ivan je čovek'. Već ovde je (kao što je genijalno zapazio Hegel) **dijalektika:** Pojedinačno JE Opšte... Dakle, suprotnosti (Pojedinačno je suprotno Opštem) su identične: Pojedinačno ne postoji drukčije nego u onoj vezi koja vodi Opštem. Opšte postoji samo u Pojedinačnom, preko Pojedinačnog. Svako Pojedinačno je (ovako ali onako) Opšte...« itd. (Isto, str. 170.)
I sad dolazi pisac udžbenika **Marksov metod ekonomske analize u četiri toma »Kapitala«** koji, umesto da studente Ekonomskog fakulteta baš upućuje u materiju logike Kapitala na koju misli Lenjin u svom aforizmu, on ih savetuje suprotno: da »raniju pretpostavku koja je osnovu imala u Lenjinovom zahtevu da se prethodno prouči Hegelov opus« smatraju samo »poželjenom« ... jer, navodno, »nije mogla biti potvrdena u praksi«, a da se umesto toga bace na izučavanje »svih onih Marksovih i Engelsovih radova koji su **prethodili Kapitalu«!** Pa šta može biti krajnji rezultat ovog izučavanja? Da studenti dospeju do spoznaje Marksovog dijalektičkog metoda! Ali da je moguće na takav način dospeti do njega, prvi bi to morao dokazati sam pisac udžbenika i njihov profesor! On ‚medjutim, odbacuje upravo onaj put i konkretan način spoznaje logike Kapitala na koji upućuje Lenjin, da bi i sebi i studentima predočio nekakav difuzni, rasplinuti način njene spoznaje kojim se »do kraja sveta i veka« neće doći do Marksovog dijalektičkog metoda. Prema tome, ako nešto doista nije moglo biti potvrdeno u praksi spoznaje tog metoda, to nije poruka Lenjinovog aforizma, već upravo predlog autora udžbenika koji studente odvraća od njega. Primeri sa dijalektičkim oblicima mišljenja kojima i kroz koje govori Maks u svom **Kapitalu** dokazuju da je Lenjinova misao iz aforizma tačna i da je, eto, »potvrdjena u praksi«. Kakav bi još dokaz trebalo predočiti autoru udžbenika da bi se uverio u to?

Ali, da čitalac ovog kritičkog priloga ne bi ostao u uverenju da mu pisac udžbenika ne pruža baš nikakve informacije o logici Kapitala, zadržaćemo se kratko na tom problemu. Govoreći o odnusu Marksove i Hegelove logike, on kaže ovo:
»Prednost Marksove logike nad Hegelovom mora se odraziti ne u obliku zaricanja (?), ne u obliku deklarcija (!) nego sistematskim prikazom te logike u **Kapitalu,** što je **zadatak koji stoji pred naukom.«** (str. 49
U nauku pred kojom stoji ovaj zadatak spada i udžbenik **Marksov metod ekonomske analize u četiri toma »Kapitala«,** ali mi još uvek nismo saznali u čemu je prednost jedne logike nad drugom. Ponajmanje smo naišli na »sistematski prikaz te logike u **Kapitalu«.** Umesto toga, pisac ovaj zadatak velikodušno prepušta nekoj nauci koja stoji izvan njegovog udžbenika! Pa ipak, o sistemu logike Kapitala dobijamo sledeće informacije:
»Sistem logike Kapitala se deli pre svega na objektivnu i subjektivnu logiku. Prva izražava sadržinu mišljenja, a druga oblik (formu mišljenja)...
Biće, kvantitet, kvalitet, mera, suština, pojavni oblik suštine su kategorije **objektivne logike.**
Pojam, rasudjivanje, analiza, sinteza, indukcija, dedukcija su kategorije **subjektivne logike.**
U konkretnoj nauci objektivna logika stupa u prvi plan kad je reč o predmetu istraživanja, a subjektivna kada je reč o saznanju predmeta bilo preko ranijih ili daljih svojih istraživanja.« (str. 52–53.)
Marks je, već samim tim što je iz Hegelove logike preuzeo njene racionalne sadržaje, nužno preuzeo i kategorije i pojmove Hegelove i objektivne i subjektivne logike primenivši ih, kako smo već rekli, na materiju kritike političke ekonomije. U tom smislu mi smo dobili korektnu informaciju od autora udžbenika kad nam je predočio koje kategorije potpadaju pod objektivnu a koje (uz izvesne nebitne korekcije) u subjektivnu logiku. Medjutim, s takvim saznanjima mi ne možemo znati koju je materiju Maks obradljivao sa aspekta jedne, a koju materiju sa aspekta druge logike. S druge strane, napre se mora Kapital – zajedno s »Teorijama o višku vrednosti« – razgraničiti na a) teorijski deo i b) **istorijsko-literarni deo.** Zašto? Zato što se logika Kapitala mora tržaiti i nalaziti samo i jedno u sferi teorijskog dela, dakle, prve tri knjige Kapital (I, II i III), jer se samo u tom okviru odvija Marksova naučno-teorijska analiza. Van toga, u IV knjizi (Istorija teorija, tj. Teorije o višku vrednosti) ne možemo tražiti ni objektivnu ni subjektivnu logiku. Tu je – kako Maks izjavljuje u pismu Engelsu od 31. jula 1865. g.

... »više ponavljanje u istorijskom obliku... onoga što je u prve tri knjige već rešeno« pa se tu ne mogu tražiti nikakve dijalektičke analize.
Pisac udžbenika, međjutim, postavlja jednu tezu iz čijeg sadržaja možemo otkriti, najblaže rečeno, njegovo apsolutno nepoznavanje Marksove logike:
»Logika triju tomova Kapitala, kaže on, jeste objektivna logika, a četvrtog subjektivna logika«! (str. 53)
Iako nas dakle, tačno informiše o strukturi logike Kapitala, o tome da se pre svega deli na objektivnu i subjektivnu logiku, on ove informacije ne daje iz svog vlastitog saznanja, tačnije: iz vlastite spoznaje prirode i jedne i druge logike, već iz nekog saznanja »sa strane«, iz nekih mišljenja koje je mehanički preneo iz ovih ili onih studija (mahom stranih autora) u uverenju da je samo to dovoljno da stručno raspravlja o ovoj teškoj materiji. Koliko on stvarno ne poznaje ovu materiju, neka nam ilustruje ova njegova interpretacija:
»Prvi tom Kapitala **sa logičkom aspekta,** deli se na učenje o **robi i novcu,** a što odgovara **biću** kapitala, i na učenje o **procesu proizvodnje** kapitala, što odgovara **suštini** kapitala.« str. 53, podvlačenja D. Dj)
Učenje o robi i novcu u prvom tomu Kapitala nije odmah, neposredno »učenje o biću kapitala« već pre svega Marksova analiza koja ima u vidu »prostu robnu proizvodnju«, dakle, ne (još) kapitalističku. A to Marksovo učenje odgovara Hegelovoj nauci o Pojmu, dakle, sferi Subjektivne logike. Ovako kako predstavlja pisac udžbenika (»biće kapitala«) tako bi ispalo da je reč o Objektivnoj logici, tj. o Hegelovoj nauci o Biću. Kad se stvari – sa aspekta logike – pobrkaju onda možemo dobiti samo pogrešne, tj. neistinite informacije.
Pisac udžbenika to još jednom pokazuje u interpretaciji Marksove jednačine: 20 metara platna = 1 kaput. Ovaj Marksov »izraz vrednosti« je tačka koja ili pokazuje da se poznaje logika Kapitala, ili se na toj tački »pada iz ispita« iz ove logike. Da čujemo šta kaže o ovoj jednačini na str. 47 udžbenika:
»U jednačini: 20 metara platna = 1 kaput, Marks prikazuje jednakost različitih stvari. Da bi bile jednake, ni platno ne mora da se preobraća u kaput (kako se **platno** uopšte može preobratiti **u kaput**?), niti mora uslediti obrnut proces. Ono što ih se izjednačuje jesu ekvivalenti.Marks se u svom načinu mišljenja i rezonovanja pri tome odvojio od specifičnosti i razlika koje se nalaze s jedne i s druge strane jednačine i tražio ono što je zajedničko, što je opšte obema robama«.
To znači da se cela Marksova analiza jednačine: 20 metara platna = 1 kaput vrti oko toga da dokaže da...« ono što ih se izjednačuje jesu ekvivalenti« odnosno da je Marks tražio ono što je obema robama zajedničko! Autor udžbenika nema čak ni predstavu o tome da je u Narksovoj analizi reč o **dijalektički polarizovanom** odnosu izmedju dve robe, odnosu u kome jedna roba (platno) igra ulogu **Relativnog oblika vrednosti,** a druga (kaput) – **Oblik ekvivalenta.** O kakvim »ekvavilentima« (u množini) govori pisac udžbenika u ovoj jednačini, kad u njoj postoji samo 1 – i slovima: **jedan** – »ekvivalent«, kaput? (Problem logičkog sadržaja Marksove jednačine razmatrali smo u »Kulturnom radniku« br. 6/1980, od str. 253–260, pa upućujemo čitaoca na ovaj broj da bi izbegli ponavljanje nečeg što je već rečeno).
I ovoliko je dosta da zaključimo da autor udžbenika nije ovladao ni elementarnim pretpostavkama koje se zahtevaju za interpretaciju Marksovih dijalektičkih analiza, niti je dospeo na nivo njegove logike s koga je jedino moguće prenositi znanja studentima Ekonomskog fakulteta utemeljena na Marksovoj izvornoj misli.
Najzad, nekoliko reči o strukturi Kapitala po tomovima (Band) i knjigama (Buch).

4. Ceo »Kapital« ima samo tri toma: treći, zaključni tom, čine »Teorije o višku vrednosti«.

Da odmah, na početku kažemo da u udžbeničkoj literaturi koja se bavi **Kapitalom** vlada veliko šarenilo oko upotrebe naziva »knjiga« i »tom« (svezak). Najčešće srećemo upotrebu naziva »tom« (svezak) pot kojim se, u stvari, krije naziv »knjiga«, pa se – tako na primer – za knjigu III **Kapitala** – Oblici celokupnog procesa – gotovo redovno kaže »treći tom (svezak) Kapitala«, iako bi – po Marksu – trebalo reći: **»Drugi tom** (svezak), **III. knjiga«.** Što se tiče (Marksovog) Trećeg toma: Istorija teorija (ili »Teorija o višku vrednosti«) on je u novije vreme dobio oznaku »četvrti tom«, ma da takvu oznaku još niko nije objasnio niti argumentovao kojim bilo Marksovim argumentom.
Oznaku »četvrti tom« nalazimo, nažalost, čak i u tako renomiranom izdanju kao što je nemačko izdanje Instituta MEL pri Centralnom komitetu JSP Nemačke (v. Dietz Verlag Berlin, 1965. g. Marx-Engels Werke, Band 26,1) gde ispod naslova originala: »Karl Marx, Theorien über den Mehrwert« doista nalazimo (u zagradi) oznaku »Vierter Band des Kapitals«.
Ako, dakle, rezimiramo današnja shvatanja o strukturi **Kapitala** (tj. ona koja se ne oslanjaju na autora Kapitala, Karla Marksa, već na »marksističku« interpretaciju Marksa) onda bi – obeleževajući tomove i knjige kao i njihove pojedine sadržaje – dobili ovu sliku:
Prvi tom – knjiga I – Proces proizvodnje kapitala
Drugi tom – knjiga II – Prometni proces kapitala
Treći tom – knjiga III – Oblici celokupnog procesa
Četvrti tom – knjiga IV – »Teorija o višku vrednosti«
Medjutim, ako se obratimo Marksu, kao autoru Kapitala, pa prema tome i strukturi Kapitala koju on predvidja (argumente ćemo dati niže) onda bi gornja šema pretrpela bitne izmene, pa bi imala ovaj izgled:
Prvi tom – knjiga I – Proces proizvodnje kapitala
Drugi tom – knjiga II **i** – (Prometni proces kapitala) **i**
– knjiga III – (Oblici celokupnog procesa
Treći tom – knjiga IV – Istorija teorija (»Teorija o višku vredn.«
Da Marks nigde i nikada nije pomenuo »četvrti tom« – to neposredno proizlazi iz njegovog Predgovora za prvo izdanje Prvog toma (I knjige) Kapitala u kome – pošto je završio s predgovorom – saopštava svom čitaocu u pretposlednjem stavu teksta o čemu će govoriti naredni tomovi i knjige:
»**Drugi tom** ovog spisa raspravljaće o prometnom procesu kapitala (knjiga II) **i** oblicima celokupnog procesa (knjiga III), **a zaključni treći tom** (knjiga IV) o istoriji teorija.«
Ne vidi se doista zašto bi Marks uopšte mislio na nekakav »četvrti tom« (»Teorije o višku vrednosti«) kad je IV knjigu označio kao Treći tom.
Do ove strukture Kapitala Marks medjutim nije došao odmah, odjednom. Naprotiv. Iz Marksovog pisma Kugelmanu od 13. oktobra 1866. g. – nekoliko meseci pre nego što će gotov rukopis Prvog toma nositi Meissner-u na štampanje – marks je imao nameru da celo delo Kapital rasporedi na sledeće knjige i tomove:

PRVI TOM	DRUGI TOM	TREĆI TOM
Knjige	Knjiga	Knjiga
I i II	III	IV

Medjutim, kod konačne redakcije Kapitala on je knjigu II premestio iz Prvog u Drugi tom, tako da je Predgovor prvom izdanju Kapitala značio za Marksa izlaženje pred javnost sa konačnom strukturom svog dela koju on dalje nije menjao. Time je struktura iz pisma Kugelmanu pretrpela izmenu pa njena konačna redakcija ima sada ovaj izgled:

PRVI TOM	DRUGI TOM	TREĆI TOM
knjiga	knjige	knjiga
I	II i III	IV

Pitanje je: zašto je Marks menjao strukturu Kapitala u odnosu na onu koju je predočio Kugelmanu? Odgovor na ovo pitanje možemo, izgleda, dobiti kad posmatramo materiju koja obradjuje I knjiga s jedne i II knjiga, s druge strane. Naime, »Proces proizvodnje kapitala« kojim se Marks bavi u I knjzi je uopšte uzev jedna društvena sfera koja se – kako po materiji tako i po načinu na koji se ljudi odnose prema prirodi u procesu proizvodnje dobara – bitno razlikuje od »Prometnog procesa kapitala« (knjiga II) u kome sada ljudi stupaju u medjusoban odnos razmene proizvedenih dobara. Otuda i objašnjenje zašto Marks Prvi tom formira samo sa jednom knjigom, a Drugi tom sa dve (II i III). »Oblici celokupnog procesa« mogu se posmatrati i analizirati jedino u jednoj široj društvenoj sferi, sferi koja leži i mora ležati izvan sfere proizvodnje dobara u užem smislu reči. Da je Marks ostao kod prvobitne strukture (iz pisma Kugelmanu) onda bi »Proces proizvodnja kapitala« i »Prometni proces kapitala« već u neku ruku zatvorili obe društvene sfere u jednu, već bi ujedno označevali celinu, pa III knjiga – (Oblici celokupnog procesa) – ne bi u osnovi ni bila više ptrebna. No, to su samo pretpostavke koje su za diskusiju, ali koje ne menjaju strukturu Kapitala sa tri toma i četiri knjige, tj. onako kako je nalazimo u Predgovoru za prvo izdanje Kapitala. Rekli smo već da ovu strukturu Marks nije menjao, što se vidi iz drugog izdanja Prvog toma (1873. g.) u kome je Marks doslovce preneo tekst Predgovora iz prvog izdanja. Zašto bi, inače, on pisao POGOVOR za drugo izdanje?
Prema tome, čitav taj problem sa »tomovima« i »knjigama« ne bi bio vredan neke naročite pažnje ukoliko bi se držali izvorne, autentične strukture celog Kapitala kakvu je Marks predočio javnosti u Predgovoru za prvo izdanje. Stvar se, medjutim, nepotrebno komplikuje – bolje reći pravi konfuziju – čim se izadje van okvira Marksove izvorne misli i počne govoriti o nekakvom »četvrtom tomu Kapitala« (misleći pritom na Teorije o višku vrednosti koje, uzgred budi rečeno, ne odgovaraju po nazivu onome što kod Marksa figurira pod imenom »Istorija teorija«.)
Autor udžbenika (koji ne propušta priliku da studentima stalno predočava da se moraju držati samo autentičnih tekstova Marksovog Kapitala) umesto da studente – za strukturu Kapitala – uputi na Marksov Predgovor za prvo izdanje Kapitala, ne samo da to ne čini, nego štaviše preinačuje misleni sadržaj i stvarno značenje pojedinih Marksovih reči i pojmova, pa čak i javno i otvoreno imputira Marksu misao o »četvrtom tomu Kapitala« samo zato da bi »dokazao« nešto što se ne može dokazati: da osim tri Marksova »toma« postoji i taj famozni »četvrti tom« Kapitala!
Evo, uostalom na koji način to čini:
1) »Iz (Marksovog pisma Engelsu od 15. avgusta 1863. g) jasno proizlazi (!) da Marks **Teorije o višku vrednosti** posmatra kao **prvu varijantu četvrtog toma** Kapitala«. (str. 116, podvlačenja D. Dj)
Čitaocu ovog priloga saopštavamo da u tom pismu Marks pominje samo izraz **»istorijski deo«,** tj. onaj isti izraz koji će upotrebiti i u pismu Engelsu od 31. jula 1865. g. Prema tome, ono što »jasno proizlazi« to je da autor udžbenika jednostavno »kroji« Marksa prema svojoj »tezi« o četvrtom tomu Kapitala, ne znajući mnogo za autentičnost Marksovih ni tekstova ni misli.

Ako se zadržimo samo na ovom jednom primeru mogli bi reći da je reč o slučajnoj omašci pisca udžbenika. Međutim, da je reč o jednom svesnom »metodu preinačavanja autentičnih Marksovih tekstova« u to se uveravamo čim podjemo dalje:

2) »Poznato je da Marks u svom pismu Engelsu od 31. jula 1865. g. govori kako mu predstoji posao da napiše još tri poglavja pa su prve tri knjige **Kapitala** gotove, a onda ostaje poslednji, **četvrti deo** (?!)... »u istorijsko-literarnom vidu...« (str. 116, podvlačenja D. Dj)

»Poznato je«, međutim, nešto sasvim različno od onoga kako to predstavlja autor udžbenika. Deo Marksovog pisma koji se odnosi na ovaj problem glasi – u izvornom tekstu – ovako:

»Treba još da napišem tri glave (poglavlja) da bih dovršio **teorijski deo** (prve **tri** knjige). Onda još treba da napišem **IV knjigu, istorijsko-literarni deo**...«

Preinačivši Marksov izraz »IV knjigu« u »četvrti deo«, pisac nedvosmisleno pokazuje šta je njegova namera: da IV knjigu (Istoriju teorija) prikaže kao »četvrti tom Kapitala«.

3) Ali eno, najzad, slučaja koji prelazi sve granice dopuštenog u intetpretaciji autentičnog Marksovog teksta:

»U pismu Kugelmanu – od 1866 čitamo na str. 117 udžbenika – Marks kaže da **prvi tom** govori o proizvodnom procesu, **drugi** o procesu obrta kapitala, **treći** o ukupnom procesu, **a četvrti o istoriji teorije.**«

To je čista dezinformacija. Autentični tekst Marksovog pisma Kugelmanu od 13. oktobra 1866. g. doslovce glasi kako sledi:

... »celo delo (Kapital) se deli na sledeće delove:
Knjiga I – Proces proizvodnje kapitala
Knjiga II – Proces cirkulacije kapitala
Knjiga III – Oblici procesa kao celine
Knjiga IV – Prilozi istoriji teorije
Prvi tom sadrži **prve dve** knjige.
III knjiga ispuniće, mislim, **drugi tom, a IV – treći.**«
(Citirano iz MED, Beograd 1979, tom 38, str. 490, podvlačenja D. Dj)

Šta zbilja da se kaže na ovu vrstu »informacija« kad pisac udžbenika svesno izostavlja iz svog »prepričavanja« dve poslednje rečenice iz ovog pisma iako se u njima više nego jasno vidi Marksova struktura **Kapitala** koja govori **samo o tri toma?** Tu se ne može uzeti kao opravdanje da je pisac pobrkao izraze »knjiga« sa oznakom »tom« (kako se to inače čini u laičkom shvatanju danas); naprotiv, namera da se po svaku cenu iskonstruiše tzv. »četvrti tom **Kapitala**« je ovde više nego očigledna!

Pa sad možemo suditi o daljem rezonovanju autora udžbenika kad na str. 117 – pošto nas je informisao da... »Marks tek od 1864. g. naziva **Teorije o višku vrednosti** četvrtim tomom Kapitala« – dodaje još i to da je... »Marks smatrao da je to delo **neraskidivo povezano s celinom Kapitala**« (pa to se vidi iz gornjih Marksovih reči: »celo delo se deli na sledeće delove«!), ili, na primer, kad nam saopštava ovo: »Marks je to delo (Teorije o višku vrednosti) mislio nazvati **‚Istorija teorije'**« iako je svakom čitaocu Predgovora za prvo izdanje Kapitala jasno da je IV knjigu Marks već davno pre autora udžbenika nazvao »Istorija teorija«! Ali autorov izraz »mislio nazvati« služi mu i opet da u zagradi stavi oznaku »IV tom Kapitala«! Neće biti profesore: IV knjiga Kapitala je **zaključni treći tom** (...»der abschliessende **dritte Band** (Buch IV) – die Geschichte der Theorie«) pa makoliko se to ne slagalo sa Vašom tezom o »četvrtom tomu Kapitala«!

Navedimo na kraju poziv autora udžbenika da se držimo samo autentičnih tekstova iz Marksovog Kapitala:

»I u teorijskim razmatranjima, i u praktičnom radu koji je dao određeno iskustvo, uvek smo bili protagonisti gledišta da studiranje Marksovog opusa daje optimalne rezultate kada se primarni i centralni značaj pridaje izučavanju autentičnih tekstova iz Marksovog Kapitala. Ovo nije nikada suvišno podvući.« (str. 9)

U tom smislu mi ćemo još jednom navesti Marksov stav iz Predgovora za prvo izdanje koji govori o strukturi Kapitala:

»**Drugi tom** ovog spisa raspravljaće o prometnom procesu kapitala (knjiga II) **i** o oblicima celokupnog procesa (knjiga III), a zaključni **treći tom** (knjiga IV) o istoriji teorija.«

5. Umesto zaključka

Postavlja se pitanje: šta se dobija ovom vrstom kritike koja mora ići od stavke do stavke, od teze do teze autora, recimo, ovakve vrste udžbenika i okazivati neispravnost njegovih shvatanja u odnosu prema izvornom Marksu? Kao autor ovog kritičkog priloga mogu reći da time Marksova misao nije dobila ništa: njeni su stavovi, doduše, potvrđeni ali na račun pogrešnih shvatanja autora udžbenika koji je izašao izvan horizonta te misli. Time što su ta shvatanja na određen način »vraćena« u okvir Marksa – time Marks nije ni pomaknut s mesta. A zadatak naše teorijske misli, pa samim tim i teorijske kritike, sigurno nije u tome da – kritikujući pojedina shvatanja – neprekidno dovodi subjekte na isto mesto: na Marksovu autentičnu misao na kojoj, inače, većina ljudi odavno stoji. Zadatak naše teorijske, savremene teorijske misli, je naprotiv u tome da ovu, Marksovu misao, kao zatečenu teorijsku gradnju, postavi kao predmet kritičke prerade, da je time »oživi« i da je pokrene s tačke na kojoj već više od jednog veka stoji nepomično – ukratko da Marksovu naučnu misao i sadržajem i metodom saobrazi konkretnom društvenom stanju koje se pokazuje ljudskoj svesti danas. To je zadatak koji nije nimalo lak, ali je bar zahvalan za svakog onog koji iskreno želi dalji napredak ove misli. Međutim, da se ovaj veliki posao makar i započne, za to je potrebno da ljudi koji rade na njemu ispune izvesne prethodne uslove bez kojih se zadatak kritičke prerade zatečene građe ne može uspešno izvršiti. Iznad svega potrebno je da taj kadar poznaje, da je došao do spoznaje, kako unutrašnjeg sadržaja kategorija političke ekonomije tako i pre svega do spoznaje Marksovog dijalektičkog metoda koji sa ovim kategorijama, takoreći, živi i deluje. A da bi **i to** poznavao, ovaj kadar je – u toku vlastitog obrazovanja – morao ići preko Hegelove logike čije je racionalne sadržaje Marks – preradivši ih prethodno u svojoj glavi – uneo u sve kategorije svoje kritike političke ekonomije i u svoje delo Kapital kao celinu.

Na našim fakultetima – Ekonomskom pre svega – pišu udžbenike i drže katedre iz oblasti političke ekonomije ljudi koji nisu prošli čak ni kroz elementarno dijalektičko-logičko obrazovanje kao osnovni uslov za obavljanje svoje profesionalne funkcije. Potpuno samouki u ovoj sferi, takvi profesori i pisci udžbenika političke ekonomije mogu Marksovim kategorijama pristupati samo sa logičkih pozicija vlastite zdravorazumske svesti. A tu se obaranje naučnih, dijaklektičkih sadržaja Marksovih kategorija na nižu logičku poziciju – na poziciju pisca udžbenika, profesora itd. – pokazuje onda kao sasvim »prirodan« čin. U takvoj situaciji – a ona je danas karakteristična za naše marksističko obrazovanje – pisac udžbenika, predavač i uopšte vaspitač postaje čvorna tačka u kojoj se stiču mogućnosti svakojake (zlo)upotrebe Marksa, (zlo)upotrebe kod koje se – na putu od Marksa prema studentskoj svesti – vrši u glavi tih ljudi prerada, transformacija Maksovih sadržaja na siromašne sadržaje **njihove** svesti a da toga oni ne moraju , pa najčešće i nisu svesni. Hteli ne hteli, kadrovi o kojima je reč postali su vremenom – a danas su to u najvećoj meri – glavna smetnja daljem kretanju Marksove misli! Ova se misao sigurno neće sama od sebe pomeriti napred, već to mogu učiniti samo subjektivne snage koje se sa njom moraju početi »rvati«, moraju kritički prerađivati njenu zatečenu teorijsku građu. Ali se, kako rekosmo, taj zadatak može izvršiti samo sa njenih vlastitih metodoloških osnova – a upravo oni nedostaju ovim kadrovima! U tom smislu ovi se kadrovi doista pokazuju kao subjekti koji ne samo da sami sebe ne obrazuju sa Marksovih dijalektičkih osnova, već najčešće »obrazuju« Marksa prema vlastitim logičkim osnovama! Otuda i osiromašavanje i ogoljavanje Marksovog Kapitla o kome s pravom govori i pisac udžbenika **Marksov metod ekonomske analize u četiri toma Kapitala** ali u kome, kao što smo videli, i sam učestvuje. Zbog toga se veliki broj pisaca »udžbenika« političke ekonomije mora osloboditi zablude da je dovoljno biti samo opredeljen za Marksa, pa odmah sesti i napisati ništa manje nego univerzitetski udžbenik političke ekonomije! Taj i takav udžbenik je – recimo to glasno – već davno napisan u licu »Kapitala«, te svako dalje pisanje »udžbenika« političke ekonomije znači odmah i degradaciju originala. Nesreća je, dakle, u tome što se već kod »ulaženja« u Kapital, u tu veliku naučnu zgradu, mora biti spreman na ogroman napor misli da se vlastiti sadržaj svesti (a on je na početnoj tački ne-dijalektički, zdravorazumski) – korak po korak, stepen po stepen podiže na dijalektičku, na višu logičku ravan, a ne da se – kamen po kamen, cigla po cigla – ova zgrada postupno »skida ka zemlji« i konačno »sravni sa zemljom« na vlastitu logičku ravan! A ovo poslednje je upravo uobičajeni postupak i manir naših pisaca univerzitetskih udžbenika političke ekonomije.

UDK: 141.82 (497.1)

VPRAŠANJE TEORIJE ODRAZA

kot vprašanje človekovega odnosa do narave

(prispevek k razjasnjevanju spoprijema marksistične filozofije v Jugoslaviji z dejanskostjo 70-ih let)

Slavko Gaber

Dejstvo, da je do prve, kot tudi do prvih socialističnih revolucij prišlo v nerazvitem svetu, še bolj pa dejstvo, da jim niso sledile revolucije na razvitem zahodu, je sililo socializem v usmerjanje vseh sil v izgradnjo materialne baze družbe. Ker večina njih na področju materialne produkcije še ni do konca obdelala lekcije, ki v veliki učni uri predzgodovine nosi naslov: »Kapitalističen način produkcije«, so se z veliko vnemo vrgli na delo. Le delno modificiran način produkcije pa je s seboj prinesel tudi praktično nespremenjen odnos do narave.[1] Tako se je oblikovalo prevladujoče pojmovanje o naravi, ki da obstoji sama »na sebi« neodvisno od človeka in je neizčrpen vir, ki ga lahko človek izkorišča, če si le zna podvreči njegove zakone, ki pa so od človeka

neodvisni in delujejo z železno nujnostjo. Človekova naloga je torej v tem, da dobro prouči večne zakone narave, potem pa, ko se je na suhem naučil plavati, se spusti v vodo in zaplava. V SZ so delovanje železnih zakonov, ki delujejo v naravi, razširil še na delovanje tistih v družbi, ne da bi se zavedali, da se jim v njihovem pojmovanju narave in družbe zrcali družbena bit, ki ji ob svoji »nerazvitosti« ne morejo zagospodariti. Posebej zanimiva je v tem pojmovanju vloga tolmača naravnih zakonov, ki se razširjajo na družbo. Ko je prišel pod udar stalinizem kot koncept razvoja socializma, se je pod udarom znašlo tudi pojmovanje narave, ki je predstavljalo legitimacijo železno nujnega početja v takratni SZ. Ontologizmu nazirajočega materializma je bilo zo-

perstavljeno stališče, ki je zanikalo vsakršen pomen naravnih zakonov za človeka. Še več, postavljena je bila, na prvi pogled absurdna teza: da je narava ločena od človeka za človeka nič. V Jugoslaviji so se ob tem vprašanju izoblikovala različna stališča. Tu se bomo omejili na prikaz stališč, predvsem dveh zoperstavljenih struj v jugoslovanski filizofiji tistega časa.[2] Ontologizmu se je zoperstavila antropološka orientacija, za katero je M. Kangrga izrekel stavek, ki je vse do danes neštetokrat omenjen kot jabolko spora. Gre za naslednji stavek: »Zato je narava na sebi za Marxa – nič: ...«[3] Reakcije so bile burne. Največkrat navajani protiargument je stališče, ki ga je navedel V. Pavičević: »Za citat, v katerem Marx piše, da je narava kot narava nič, se lahko z veliko verjetnostjo trdi, ne pravim z absolutno verjetnostjo, da v njem Marx formulira Heglovo, ne pa svojo koncepcijo prirode.«[4] Ni dvoma, da je Marx v citatu, o katerem je govor, formuliral tudi Heglovo koncepcijo narave, toda prav tako tu formulira tudi svojo koncepcijo narave. Prav to dejstvo pa se ob navajanju tega citata skoraj vedno zanemarja. Marx namreč v tej opredelitvi presega tako pozicijo nazirajočega materializma, ki ga upravičeno spreletava smrtna zona, ko se omeni, da narava, vzeta abstraktno, za sebe fiksirana v ločitvi od človeka, ni za človeka nič, kot tudi pozicijo Hegla kot abstraktnega misleca. Marx namreč pravi: »Toda tudi narava, vzeta abstraktno, za sebe fiksirana v ločitvi od človeka, ni za človeka nič. Da jo abstraktni mislec, ki se je odločil za motrenje, motri abstraktno, se razume samo po sebi.«[5] Abstraktni mislec ni kritiziran zato, ker bi naravo obravnaval le v povezavi s človekom, ampak zato, ker jo »motri abstraktno«, torej fiksirano v ločitvi od človeka. Kajti »...sveta res ne moremo spoznati drugače, kot skozi svojo prakso in prelomljenega skozi naš spoznavni aparat. To je resnica. Zato ni niti neosnovano trditi, da lahko mi spoznamo svet, kot naš svet, samo kot naš svet! Mimo tega ne moremo!«[6] Citat, ki smo ga pravkar navedli, predstavlja vrh zoperstavljanja antropologom v njihovi kritiki narave »na sebi« – vendar je to tisti del razmišljanj V. Pavičevića, ki se v pogostih navajanjih zgornjega argumenta, da gre za Heglovo koncepcijo narave, izpušča. Ontologi ga izpustijo, ker na to, kar je izustil V. Pavičević, ne morejo več pristati. Tu je bila namreč vsaj implicite izrečena teza o nemožnosti obstoja narave »na sebi« v smislu obstoja narave in njenih zakonov v ločitvi od človeka, njegove prakse in njegove zavesti. Narava brez posredovanja skozi predmetno dejavnost, skozi proces med naravo in človekom namreč za človeka ne obstoji. Tako kakršnokoli govorjenje o naravnih zakonih, ki so večni in ki ne predstavljajo razumno abstrakcijo človekovega konstituiranja, pojma narave in naravnih zakonov, skozi proces med človekom in naravo, zapade pod Heglovo kritiko Kantovega postavljanja stvari »na sebi« kot ločene od človekove zavesti. Kot Kantova stvar »na sebi« pade v polje zavesti, tako tudi narava »na sebi« pade v območje človekove zavesti in prakse. Dejstvo je namreč, da takoj, ko se vprašamo, kaj je narava oz. katerikoli od njenih zakonov, ne moremo mimo tega, da njo oz. njene lastnosti opredeljuje človek. Ko temu vprašanju sledi vprašanje, od kod nam takšne ali drugačne opredelitve narave, ugotovimo, da predstavljajo povzetek izkustev človekove predmetne enotnosti z naravo. Gre za izkustva brezštevilnih generacij pred nami kot tudi nas samih. Nadalje ugotovimo, da se pojem narave skozi zgodovino spreminja. Vendar se ne spreminja tako, kot bi bili pripravljeni priznati ontologi. Ne tako, da dlje ko je, bolje spoznavamo, večne naravne zakone, da se torej po asimptoti približujemo stvari »na sebi«. Proti temu, prav tako kot proti Heglu govori stavek o naravi, ki je ločena od človeka za človeka nič. Proti temu pojmovanju je usmerjena tudi Marxova kritika nazirajočega materializma v tezah o Feuerbachu. »Glavna pomanjkljivost vsega dosedanjega materializma (vštevši Feuerbachovega) je, da je predmet, dejanskost, čutnost pojmovanja le v obliki objekta ali zora, ne pa kot čutno človeška dejavnost, praksa; ne subjektivno...«[7] Tako kot zapade pod Marxovo kritiko pojmovanje, ki hoče objekt brez posredovanja, hoče priti od reči do predmeta brez posredovanja, – le z zorom, pade pod Marxovo kritiko tudi pojmovanje M. Kangrge. Kajti Kangrga pa zopet zelo značilno spregleda, da Marx kritizira tudi Hegla. Tako se mu zgodi, da Marxovo kritiko Hegla vzame kot argument, s katerim hoče podpreti svoje stališče. Marx pravi: »Narava kot narava, t. j., kolikor se čutno še razlikuje od **onega skrivnega**, v nji skritega smisla, narava, ločena, razločena **od teh abstrakcij,** je nič, nič, ki se dokazuje kot nič, je brezčuten ali pa ima samo čut neke vnanjosti, ki je bila ukinjena.«[8] Kangrga veselo povzame: »Govoriti o ‚dialektiki' tega niča, ki se potrjuje kot nič in to ostaja, je torej za Marxa ne samo nemogoče, ampak tudi nesmiselno.«[9] Ko podrobneje pogledamo, vidimo, da je Kangrgin skok skok z dotikom. Spregledal je namreč, da Marx enkrat govori o »ločitvi od človeka« in v tem delu kritizira tudi ontologe, da pa v drugem delu, ki ga navaja Kangrga, Marx govori o naravi, ločeni, različni od teh abstrakcij in tu cilja neposredno na napačno pojmovanje narave pri Heglu in ne podpira Kangrge, ki hoče naravo samo kot človekov produkt: »Narava za Marxa ni nič drugega kot opredmetena človeška proizvodnja (delo), proizvod in rezultat človekove proizvodne dejavnosti, njegovo lastno delo, ki se dogaja v mediju zgodovinskosti.«[10]

Blejske diskusije v jugoslovanski filozofiji vse do danes niso šle v pozabo. Še posebej jih niso pozabili tisti, ki jim je na Bledu, čeprav s strani druge delnosti, ura odbila čas njihove prevlade v naši filozofiji. Tisto, kar so ti ljudje pozabili, so predvsem tista mesta iz referata V. Pavičevića, ki so prebijala nivo diskusij na Bledu. Zato pa so si prisvojili slabše argumentirani del njegove diskusije. Namreč tisti del, v katerem prezre dejstvo, da Marx, ko govori o tem, da je narava v ločitvi od človeka za človeka nič, implicite kritizira tudi ontologe. Prav na začetku desetletja, ki ga obravnavamo, ontologi v reviji Dialektika obeležijo desetletnico razdora. Izjemno mesto pri tej obeležitvi zavzema A. B. Stojković, ki po stari navadi ontologov najprej bere levite antropologom, ponovi vse argumente še iz šestdesetih let itd. Pri teh argumentih je samo na sebi razumljivo, da so vsi, ki so jih postavili antropologi, zgrešeni, medtem ko so argumenti ontologov od prvega do zadnjega na mestu. Koncepcija antropologov se ruši kot hišica iz kart. Še posebej močan argument je Stojkovićev kontraudarec antropologu M. Markoviću, ki govori o tem, da je praksa verifikacija teorije. Stojković se namreč pokaže še za dosti bolj radikalnega od njega. Govori namreč o tem, da je pomen »Marxovega ‚uvajanja prakse v teorijo spoznanja' kot izvora, cilja in gibalne sile ter ne samo kot kriterija resnice (kakor so nekoč smatrali nekateri dialektični materialisti in kot danes smatrajo Mihailo Marković in drugi antropologi, ki ne zavračajo povsem teorije odraza, ampak jo zvajajo na tretjerazredni konstituens prakse), upravičeno poudarjal tudi Lenin.«[11] Zasačimo se pri razmišljanju, da bi sprejeli Stojkovićevo izjavo, toda nekaj stavkov naprej vidimo, da je bila naša nezaupljivost v tem primeru upravičena. Stojković namreč tako kot naravo, ki je stvar »na sebi« – večna in je predmet našega znanstvenega poseganja vse globlje v to sveto resnico, ki je že od vekomaj tam, takšna kot je in se ji skozi atome, nevtrone, elektrone, kvarke... približujemo, obravnava tudi prakso. Ona je namreč kot predmet tam in mi jo resnično spoznavamo, to je, točno odražamo, ko jo odrazimo oz. lahko rečemo tudi drugače, znanstveno nevtralno raziščemo, ne da bi v raziskovanje vnašali vplive subjekta, rezultat mora biti namreč odraz, potem nastopi naš drugi jaz, ki je zadolžen za vrednotenje dobljenega rezultata itd. Stojković je celo prepričan, da je s stavkom, da mora reševanju protislovij »predhoditi« njihovo resnično spoznanje, to je točno odražanje«[12], ponovil Marxovo stališče iz četrte teze o Feuerbachu: »To samo (posvetno osnovo G. S.) je treba torej najprej razumeti v njenem protislovju in nato z odstranitvijo protislovja praktično revolucionirati.«[13] Zdi se pa, da mu njegova revolucionarna teza o praksi kot izvoru spoznanja ne pomeni to, temveč mu pomeni to, da človek vzame prakso kot svoj predmet raziskave in jo, ko jo odrazi in tako točno izrazi, šele s tem vzame za izvor spoznanja. Pomislite vendar, kaj bi se zgodilo, če bi prakse »na sebi« ne bilo, kaj bi potem počel filozof takrat, ko ne bi tlačil narave »na sebi« v svoje logične sheme. Res, tu nimamo česa dodati. Praksa »na sebi« je izvor spoznanja – M. Marković naj se le poduči. To pa še ni vse. Praksa je namreč tudi cilj spoznanja. Ko jo odrazimo – ko jo znanstveno nevtralno raziščemo, jo damo naprej naslednji ekipi, ki naj jo spremeni. Tako je praksa tudi cilj našega spoznanja, ki ga drugi materializirajo. Toda glej ga spaka, praksa, ki smo jo že vzeli za IZVOR spoznanja in je postala tudi naš CILJ, je zopet potrkala na naša vrata in je zahtevala, da jo ponovn fotografiramo. Če to predstavlja za nas nevšečnost, ker nas moti v našem zbranem zrenju narave »na sebi«, pa ji vendarle ne gre odrekati zasluge za to, da nas je zopet zagibala v delo. Ta naš pacient, ta naša praksa je izredno zanimiva. Poleg vsega omenjenega ima v procesu spoznavanja tudi to vlogo, da je, ko nas drega pod rebra in od nas zahteva ponovne in ponovne fotografije, na ta način tudi gibalo našega filozofskega laboratorija.

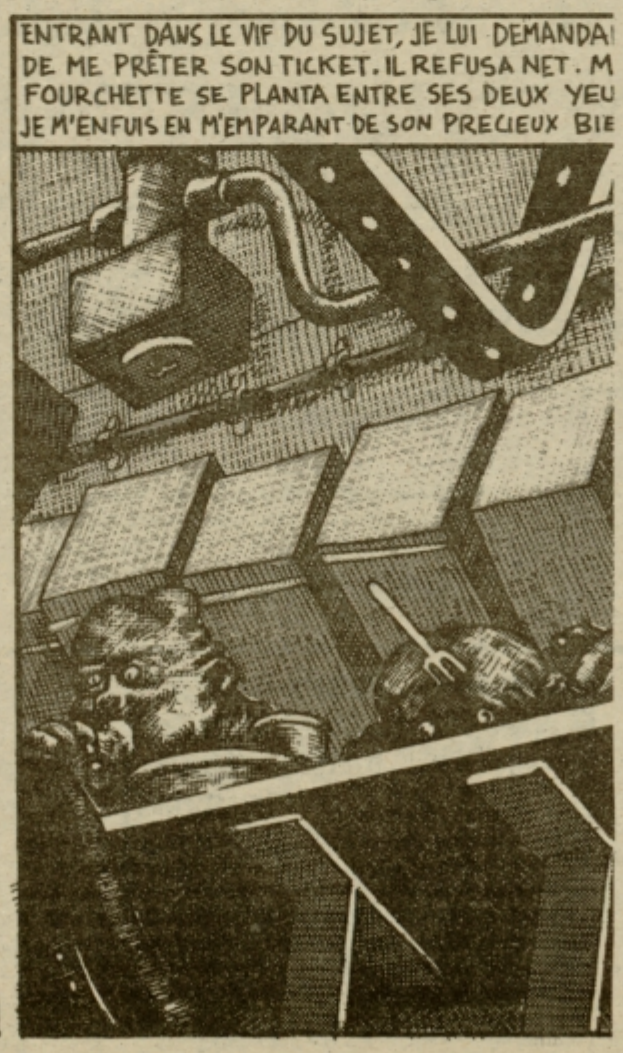

Dum, dum.

A: Poglej, kdo je!

B: (zvedavo odpre vrata in veselo vzklikne): O, kakšno prijetno presenečenje, naša draga Praksa! Kar izvolite, vstopite.

A: Izvolite! Sedite, prosim. Za kam pa so vam danes potrebne fotografije? Oh, oh, moja profesorska raztresenost, kako sem sploh mogel pozabiti. Danes vas bomo fotografirali za SZDL – kajne da?

B: Dragi A, pazi, da bodo posnetki ostri, kajti na SZDL hočejo na fotografiji pluralizem samoupravnih interesov brez kakršnih koli senčenj, oz. vplivov našega postopka.

A: Brez skrbi, mi smo znana firma. Sicer pa veš, dragi B, da bom danes fotografiral s tvojimi najnovejšimi logičnimi filmi.

Kljub vsem »revoluconarnim« prevratom okrog prakse so stašča A. B. Stojkovića leta 1970 ostala ista, kot so bila leta 1960. Tako kot takrat je tudi leta 1960 na Bledu zagovarjal tezo o tem, da »zunaj in neodvisno od človeka, neodvisno od njegovega spoznanja o njej obstoji objektivna realnost z določeno strukturo (zakonitostjo itd.). Struktura objektivnega sveta je osnova strukture človekove psihike in spoznanja kot ene njenih oblik...«[14] Človek pa se skozi svoje spoznanje, ki ni sam individualno, ampak tudi družbeno »aproksimativno približuje absolutno točnemu odrazu sveta v človekovi glavi, to dokazuje celotno dozdajšnje človeško izkustvo, praksa in progresivni napredek znanosti in tehnike.[15] Ontologi nadaljujejo nenehen napredek spoznanja. Povsod jim njihove obče sheme o razmerju med svetovnim občim in posamičnim omogočajo nezmotljive absolutnemu spoznanju približajoče se rešitve.

Ontologističnemu pojmovanju je bila, kot smo že ugotovili zoperstavljena t. i. antropologistična koncepcija. Kljub temu, da ji lahko v postavljanju velikega števila problemov, in to smo tudi storili, priznamo pozitivno vlogo, ter to dokazuje, da osnovno vprašanje filozofije ni materializem ali idealizem, kot mislijo ontologi, pa je s svojo golo negacijo pojmovanja narave res dosegla le to, kar pravi V. Rus: »Antropologistični subjektivizem – ki zanika ‚relativno' samostojnost objekta, sveta in prirode – bo vedno olajšal življenje umirajočemu ontologizmu in pasivnemu materializmu, le-ta se bo vedno lahko skliceval na nelogičnost subjektivizma z resničnim elementarnim ugotavljanjem, da objekt in svet ‚vendar' nista samo naš videz, da nista samo naša konstrukcija, saj se konstrukcija ne more začeti v absolutnem niču brezpredmetnosti.«[16] Zgoraj smo navedli stališča M. Kangrge o vprašanju abstrakcije od človeka in niču narave, kot tudi njegovo pristajanje na kritizirano Heglovo pojmovanje narave. Antropologi pozneje po letu 1960 niso, tako kot ontologi na vsakem koraku dokazovali svoj prav, vendar pa lahko tudi pri njih še najdemo obravnavo vprašanja narave. Kot primer vzemimo razmišljanja G. Petrovića, ki v svojem delu Mišljenje revolucije jemlje naravo v obzir samo, v kolikor mu potrjuje, da je človek nekaj več, kot samo prirodno bitje in ko govori o tem, da je očitno, da človek danes brezobzirno eksploatira naravo. Tako pravi: »...dovršeni humanizem bi bil humanizem, ki ne ignorira človeka kot naravno bitje ker ve, da je lahko človek samo kot naravno bitje še kaj več kot naravno bitje.«[17] Ali pa: »Če človek, čeprav je naravno bitje, postane tudi več kot naravno bitje, če lahko postane svobodno, ustvarjalno bitje prakse, bitje revolucije, morajo biti neki začetki za to, podani že v naravi.«[18] Tisto, kar človeka dela za človeka, pa je človekova praksa kot način bivanja – »bistvo prakse (pa, G. S.) je revolucija.«[19] G. Petroviča kot večino antropologov narava ne zanima kot nujen predpogoj človekove predmetne dejavnosti. Kljub vsem Marxovim opozorilom:

1. o naravi kot anorganskem telesu človeka
2. o tem, da človek »živi od narave – to pomeni: narava je njegovo telo, s katerim mora ostati v trajnem procesu, da ne bi umrl,«[20] antropologi ločujejo naravo in zgodovino (človeka), kot da »bi bili dve med seboj ločeni ‚reči' in človek ne bi imel vedno pred seboj zgodovinske narave in naravne zgodovine... To vprašanje (o ločenosti zgodovine, G. S.) razpade samo od sebe, ko uvidimo, da je preslovita ‚enotnost človeka z naravo' v industriji obstajala od nekdaj in v vsaki epohi obstaja drugače.«[21] Vendar pa tej nenehni enotnosti skozi industrijo navkljub (vsekakor prioriteta zunanje narave ostane...«[22] Misel, ki je podobna tej, najdemo v Nemški ideologiji vsaj še na mestu, ki govori o eni sami znanosti, namreč o znanosti zgodovine. »Zgodovino je mogoče opazovati z dveh strani, razdeliti na zgodovino narave in zgodovino družbe. Obeh strani pa ne gre ločevati: kar obstoje ljudje se zgodovina narave in zgodovina ljudi medsebojno pogojujeta.«[23] Zdi se, da bi lahko rekli, da se obe zgodovini medsebojno oblikujeta, sokonstituirata. Obe seveda za človeka kot predmetno bitje. Če zanemarimo oz. če pustimo vprašanje medsebojnega sovzpostavljanja zgodovine narave in ljudi ne tematizirano, zapademo prav pod Marxovo kritiko,ki govori o tem, da bi se nekateri hoteli igrati ločeno naravo in družbo. Seveda ne gre za to, da zapademo pod kritiko Marxa, ampak gre v prvi vrsti za to, da s tem otopimo ostrino, prodornost svojega kritičnega mišljenja in ne moremo dejansko radikalno domisliti razmerij, ki vzpostavljajo družbeno bit. Naš postopek se izteče v to, da ne zmoremo do kraja radikalno misliti zgodovine družbe, ker je ne mislimo v procesu z zgodovino narave. Ostaja zakrito tisto temeljno, namreč produkcijska razmerja. Menimo, da predstavlja prav ta laž principa pri antropologih oz. praksisovcih, ob že zgoraj opisanem stanju načina produkcije v socializmu in njihovih filozofskih korenih eno glavnih ovir pri dojetju različnih nasprotij v naši družbi. Preplet in medsebojno

pogojevanje vseh omenjenih ovir je praksisovce zadržalo proč od vprašanj načina produkcije, proč od produkcije življenja.

Način produkcije kot ireduktibilna predpostavka

Prav vprašanje produkcije življenja in načina produkcije pa je točka, ki je v času, ko so bila opozorila o birokratizaciji dana, ko so se jasno uprli fetišiziranju blagovne produkcije, ko je bilo opozorjeno na nacionalizem, malomeščanstvo itd., predstavljala točko odločitve. To je bila točka, do katere je bilo treba svoje mišljenje kultivirati, oz. smer, v katero je bilo treba iskati, če nisi hotel postati le strašilo za vrane.

Določeni filozofi so že na začetku 70. let storili korake v smeri postavitve načina produkcije v središče svoje analize. Ko razmišljamo o odgovoru na vprašanje, kaj jim je to omogočilo, se nam kot eden od vzrokov kaže dejstvo, da so se dokončno miselno formirali že po obdobju našega burnega preloma s stalinizmom in so tako imeli precej več možnosti za to, da se izognejo enostranski negaciji ontologizma. Že so bile porojene možnosti za začetek marksistične sinteze (vzrokov je seveda še precej več, vendar jih na tem mestu z našimi močmi ni moč raziskati). Gornja teza tako predstavlja, kot še veliko drugih v pričujočem prispevku samo začetek razmišljanj.). Tako praksisovci kot ontologi so jim bili transparenten dokaz nemoči obeh opozicij. Ob njihovih »napakah« so se učili. S tem, ko so kot Marx in Engels začenjali pri »dejanskih individuih, njihovi akciji in njihovih materialnih življenjskih pogojih, tako že najdenih kot ustvarjenih z njihovo lastno akcijo« in niso ostajali pri tej redukciji, ker bi tako »imeli pred seboj le nekakšno parafrazo Faustove redukcije: 'Na začetku je bilo dejanje,'«[24] ampak so za Marxom naredili še naslednji korak do »'produkcije sredstev za življenje', ki je 'indirektno produkcija svojega materialnega življenja samega'«, ali še drugače: »v tem, ko ljudje proizvajajo svoja življenjska sredstva, producirajo posredno svoje življenje samo.« Od tod pa so nadaljevali naprej do naslednje ireduktibilne predpostavke: »...načina produkcije (ki ga, G. S.) ne gre gledati samo po tej plati, da je reprodukcija fizične eksistence individuov. To je namreč določen način dejavnosti teh individuov, določen način, da izražajo svoje življenje, njihov določen način življenja.«

Prav izhajanje iz načina produkcije življenja, kot ireduktibilne predpostavke jim je omogočilo nadaljnji korak v marksistični filozofiji v Jugoslaviji, kot tudi prispevek k reševanju tistega vprašanja, ob katerem je treba danes, ne le za filozofijo, temveč za socializem sploh, reči: Hic Rhodus, hic salta!

Opombe:

1. »Marxovo kritiko družbenih vzrokov uničevanja naravnih pogojev človekove produkcije je treba razširiti tudi na dosedanje neuspehe socialističnega gospodarstva in socialistčne družbe, da bi obvladovala in preučevala uničenje človekovega anorganskega telesa.« (A. Kirn, Marxovo razumevanje znanosti in tehnike, MK, Lj., 1978, str, 279.)
2. Razlike znotraj jugoslovanske marksistične filozofije so se ob tem in drugih vprašanjih razvile do ekstremov, ki niso več trpeli posredovanj. Tako je prišlo do razdora med t. i. ontologi in antropologi na IV. strokovnem sestanku Združenja za filozofijo, ki je bilo na Bledu 10. in 11. novembra 1960. Seveda bi zahtevalo vprašanje potenc, ki so že takrat štrlele čez ta razdor posebno analizo. Tu naj le povemo, da jih je mogoče identificirati že v diskusijah na Bledu.
3. M. Kangrga, O nekim bitnim pitanjima teorije odraza – v Neki problemi teorije odraza, Budućnost, Zrenjanin, leta (?), str. 38.
4. V. Pavičević, Diskusija – v Neki problemi teorije odraza, Budućnost, Zrenjanin, leta (?), str. 98.
5. MEID I, str. 395.
6. V. Pavičević, Diskusija – V Neki problemi teorije odraza, Budućnost, Zrenjanin, leta (?), str. 99.
7. MEID II, str. 357.
8. MEID I, str. 396. (podčrtal G. S.)
9. M. Kangrga, O nekim bitnim pitanjima teorije odraza – v Neki problemi teorije odraza, Budućnost, Zrenjanin, str, 38.
10. isto, str. 37.
11. A. B. Stojković, Teorija odraza danas, Dijalektika br. 3, str. 11
12. Isto, str. 11
13. MEID II, str. 358
14. A. B. Stojković, Problem odraza, v Neki problemi teorije odraza, »Budućnost«, Zrenjanin, str. 45.
15. isto, str. 46.
16. V. Rus, Filozofija in samoupravljanje, Anthropos, III–VI, 1976, str. 24.
17. G. Petrović, Mišljenje revolucije, Naprijed, Zagreb, 1978. str. 39–40.
18. isto, str. 40.
19. isto, str. 41.
20. MEID I, str. 307–308.
21. MEID II, str. 30.
22. isto, str. 31.
23. isto, str. 17.
24. B. Debenjak, Friedrich Engels, Zgodovina in odtujitev, Založba Obzorja, Maribor, 1981, str. 57.

UDK: 141. 82 (497. 1)
teorija odraza, narava

Slavko Gaber: Vprašanje teorije odraza, kot vprašanje človekovega odnosa do narave

Le delno modificiran način produkcije je v socialističnih državah prinesel praktično nespremenjen odnos do narave. Avtor prikaže stališča t. i. »ontologov« in »antropologov«, ki so se izoblikovala v jugoslovanski filozofiji glede na vprašanje človekovega odnosa do narave. Stališča, ki so se izoblikovala ob različnih interpretacijah Marxa. Občim shemam »ontologistov«, materializem ali idealizem, so se zoperstavili »antropologi«, ki pa so z negacijo pojmovanja narave, kljub pozitivni vlogi, »olajšali življenje umirajočemu ontologizmu in pasivnemu materializmu«. S postavitvijo načina produkcije v središče analize pa določeni filozofi v sedemdesetih letih presežejo tako eno kot drugo pozicijo.

UDK: 141. 82 (497. 1)
reflexion theory, Nature

Slavko Gaber: The Question of Reflexion Theory as the Question of Man's Attitude Towards Nature.

Only partly modified capitalist in socialist countries has brought owards Nature. The author desci of so-called »ontologists« and »anthropologists« as they took shape in Yugoslav philosophy related to the question of man's attitude towards Nature. These standpoints were derived from different interpretations of Marx. General schemes of ontologists were confronted by anthropologists who »relieved the life of dying ontologism and passive materialism« through the negation of the comprehension of Nature. However, by placing the mode of production into the center of analysis, certain philosophers in the seventies do exceed both positions described.

UDK: 327 (497.1)

K KRITIKI REPREZENTANTOV

t. i. jugoslovanske zunanje politike
2. del

Milan Balažic

Déjà-vu

Videli smo, kako se Štajnerjev analitični um znajde pred jarkom, ki ga ne zna preskočiti: nesposoben je reflektirati dialektično povezanost med posameznim in občim, med čutnim in intelegibilnim in ko operira z občim in posameznim, se mu medsebojne zveze kmalu izgubijo vsled manka tretjega, »posredniškega elementa« – **posebnega** kot specifičnega področja predmeta zgodovine. Ne gre za to, da izgubljamo na intelegibilnosti, ko se približujemo posameznemu, in da izgubljamo na konkretni obveščenosti, ko se gibljemo proti splošnemu, kajti to velja le za izpraznjeno posamezno in izpraznjeno obče, temveč gre za izpraznjeno mesto Štajnerjeve zgodovinske konstrukcije, kjer bi morala nastopiti dialektična metoda s kontekstom splošnega, posebnega in posameznega. Proti tej koncepciji je treba postaviti Marxovo dojetje zgodovinskega procesa, da **ljudje delajo svojo lastno zgodovino,** toda ne delajo je, kakor bi se njim zljubilo, ne delajo je v okoliščinah, ki so si jih sami izbrali, temveč v okoliščinah, na kakršne so neposredno zadeli, kakršne so bile dane in ustvarjene s tradicijo. Tradicija vseh mrtvih pokolenj leži kakor môra na možganih živih ljudi. In ko se zdi, da si ravno prizadevajo preobrniti sebe in stvari ter ustvariti, česar še ni bilo, ravno v takih obdobjih revolucionarne krize boječe zaklinjajo duhove preteklosti, naj jim služijo, izposojajo si njihova imena, bojna gesla in kostume, da bi v tej stari častitljivi obleki in v izposojenem jeziku uprizorili nov prizor svetovne zgodovine«[1] (podčrtal M. B.) Zastavljena konotacija se ne bere nič drugače kot kritika Štajnerjeve negacije prvega (podčrtanega) dela stavka, ta negacija pa producira tudi **negacijo človeka kot producenta zgodovine** (preko revolucionarne prakse oz. preko udejanjanja »kritike vsega obstoječega«). Seveda pa je treba brati zgornji stavek v medsebojni konjunkciji z naslednjim – iz »Uvoda v Očrte kritike politične ekonomije« – ki tematizira dialektično gibanje zgodovine: »Buržoazna družba je najbolj razvita in najbolj mnogovrstna zgodovinska organizacija produkcije. Kategorije, ki izražajo njene odnose, razumevanje njene razčlenjenosti, zato hkrati omogočajo vpogled v razčlenjenost in v produkcijske odnose vseh propadlih družbenih oblik, ki je na njihovih razvalinah in elementih zrasla, katerih še ne premagane ostanke deloma zdaj vleče s seboj, deloma pa so se goli nastavki razvili v izoblikovane pomene itd. **Anatomija človeka je ključ za anatomijo opice.**«[2] Šele na tem temelju lahko v vsej svoji praktični razsežnosti izpostavimo Štajnerjevo paradoksalno apolitično, »čisto«, value-free pozicijo, njegov scientistični racionalizem, antihistorizem in politično neangažirano znanstveno samozadostnost in jo postavimo na družbeno preizkušnjo, kjer se po Marxu vpršanje resničnosti ali neresničnosti mišljenja, izoliranega od prakse, zvede na zgolj **sholastično vprašanje.** Odločilen metodološki in spoznavnoteoretski naboj, ki v sebi implicira številne eksplikacije, je vsekakor Štajnerjevo razumevanje odnosa strukture in človekovega praxisa, pri katerem v skladu s svojo bistveno intenco **privilegira** pomen subjektivnosti oz. posameznika kot nosilca ustvarjalnega praxisa. Človeka proučuje »na isti način kot etnologi proučujejo mravlje« (Sartre) in če se odločimo za nadaljne ekspliciranje in izpeljavo konsekvenc, gre tu za neko metodo proučevanja, ki se paradoksalno izvzema iz objekta proučevanja, kot da po njem ne bi bila relativno bolj ali manj determinirana, kot da b bila možna neka nemogoča izvzeta točka analize, ki je v dejanskosti vedno že pogojena s svojim analizirancem, kot da bi končno bila možna – contradictio in adiecto – paradoksalna topika znanstvene »objektivnosti«, kot da ne bi bil subjekt vedno že »vpet«, posredovan z objektom in obratno v vzajemnem prežemanju in sovisnosti v dialektični identiteti in diferenci in kot da ravno ta »objektivnost« ne bi bila še kako v vsej svoji esencialni razsežnosti ideološko in s tem – ekvivalentno – razredno določena. Gre torej za razvitje nekega zaprtega inertnega sistema, ki je v njem stalnost privilegirana na račun sprememb, red na račun revolu-

cioniranja odnosov, človek-producent prakse oz. strukture na račun te strukture, ki producira človeka. V tej sinhroniji se oblast širi kvantitativno in kvalitativno v družbenem prostoru, diahronija, t. j. razvoj v času, evolucija revolucije in revolucija evolucije, enotnost in nasprotje kot konstitutivna člena obeh, pa je za ideološko nabitostjo z meščanskimi ideologemi postavljena v drugi plan. S tem svojim delovanjem pa se živahno vpisuje med modernejše filozofske smeri, ki postulirajo človeka kot ne-človeka, kot izginuli subjekt, ki se je pogreznil v sistem, v strukture in ki vsebujejo permanentni zahtevek po transformaciji védenja humanističnih znanosti v luči spodbijanja antopološkega statusa, statusa subjekta, prioritete človeka. Odtujitev človeka je tako pri Štajnerju tudi formalno prignana do svojega ekstrema, človek je le manipulant s strani svojih manipulatorjev, ki jih je **sam sproduciral.**

Če se zdaj naslonimo še na odločilni epistemološki prodor teorije označevalca, ki leži v teorijskem delu, v teoriji kot delu, katerega »sproducirano« je radikalno razsrediščeno v relaciji na to, kar je v teoriji »spoznano«, kjer teorija nekaj »sproducira«, preden »ve, kaj je sproducirala« – spoznano je treba šele naknadno privesti do pojma že-sproducirano, toda še-ne-spoznano – s tem pa teorija ne eksistira več kot idealno, sebi-jasno polje, temveč je ravno tako cepi distinkcija med instanco produkcije in instanco reprezentacije, potem Štajner po tej logiki proizvede manko razredne pozicije, paradoksno točko čistega označevalca, označevalca-brez-označenca. Le-ta je izključena iz njegove »nove filozofije in teorije razvoja«, obenem pa ravno ta izključitev omogoče učinek, pomenskost te »teorije« na mestih, katerim je namenjena, in se konstituira okoli manka Razrednega, ki je Razredno manka. Razredno je tu vse, je obči ekvivalent, je »pulzija med vsem in ničem in kot tak brez pomena, ker je pomen nasploh«, smisel nasploh, ne-smisel, vse je načeloma pod kontrolo, pod oblastjo, toda Razredno uhaja, je presežno, nefunkcionalno ali drugače: je »konstitutivno perverzno« (Žižek). Razredno je križišče sistema in gibanja ali če hočete psevdo-dialektično: enotnost nasprotij, v katerem eno neposredno prehaja v drugo, je svoje drugo. Vse je odvisno od razrednega boja, pa je vendarle impotentno, kastrirano, je potencialna Revolucija, pa je zopet vendarle hkrati Sistem, ga »totalizira« s svojim izjemnim položajem, v svoji aktualizaciji pa je »brez pomena«.

Končno vodi Štajnerjeva ideološka naravnanost, ki ne pojmuje aberantnih oblik obnašanja kot »revolucioniranje vsega obstoječega«, temveč izključno kot manko sistema, k formiranju pozicije sinhronije, ki daje sliko določene družbene stvarnosti in strukturne odnose v njej, ne odkriva pa razvojnih tendenc (človekove ustvarjalnosti, človeka, ki realno rešuje svoje probleme le takrat, kadar **deluje** na stvarnost, ko le-to producira in reproducira, ne pa, ko o njej le reflektira. Človek je totalizirajoči subjekt zgodovine, praksa pa je v svojem gibanju preko delnih totalizacij popolna totalizacija. In ker ne more eksistirati nikakršna razvojna teorija ali mednarodna politologija, ki bi kompilirala Marxove in ostale miselne produkte klasikov s tendenco »marksistične« politologije, subsumirala vse to v nekakšen grandiozen, »svoj«, »cel«, zaokrožen sistem, ampak je možna le eksistenca politologije kot **permamentne kritike meščanske politologije,** je naloga tako koncipirane znanosti ravno v nenehnem kritičnem spopadu z buržoaznimi ideologemi monopolno-kapitalistične razvojne faze svetovne politične ekonomije na svojem znanstvenem področju. Če se noče »usmraditi« v svoji lastni »znanstveni« psevdo-marksistični samozadostnosti, je odpiranje polja razrednosti v politologiji edina možna pot razvoja te znanosti kot znanosti, kot razredne znanosti. In medias res.

Diamant diamata

Skupaj preberimo eruditivno in fabulozno Štajnerjevo erekcijo, vredno mehanicističnega evolucionizma slabše vrste (3): »Ob začetku slehernega zgodovinskega procesa, takšna je zakonitost, so objektivno krepkejše tiste sile, ki so na zgodovinskem prizorišču že od prej in branijo obstoječe stanje. Šibkejše so sile, ki na prizorišče šele prihajajo in si prizadevajo stanje v imenu napredka spremeniti. Prve imajo na voljo skoraj vse atribute moči, ki so sestavljeni iz političnih in ekonomskih komponent, na njihovi strani je psihološka prednost, ker so ustaljene in znane, podrejene so jim sile represije, a tudi vpliv na javno mnenje.

Silam, ki šele prihajajo, vsega tega manjka. V razmerju do dejansko ali navidezno orjaške moči starih sil je videti, kakor da te nove nimajo pred seboj nikakršnih obetov za uspeh. Od teh izvirajo začetni pojavi omahovanja, nezaupanja, nedorečenosti ciljev, nezadostne opredeljenosti metod, s kakršnimi naj bi se prebile k uspehu. Zato je boj, ki ga morajo bojevati te sile, zmerom dramatično težaven. Kolikor prej se odpre tudi objektivno neodložljiv), toliko težavnejši je boj za proces.

Vendar pa postane kmalu jasno, da je zgodovinska resnica na strani teh novih sil. Njihova motivacija in impulzi postajajo zanesljivejši, samozavest se jim krepi, pridobivajo si simpatije in podporo čedalje večjega dela javnosti in znanosti.

Proces napreduje, kar spričo začetnega, navideznega razmerja sil skoraj enako preseneča tako prve kot druge. Pokazalo se bo, da novo, navzlic jekleni volji in veliki moči, ki mu stojita nasproti, prodira. Sopotniki zgodovine se zmerom sprašujejo: od kod neki prihaja ta prodorna moč novega?

Prvi strateški sklep se torej glasi, da je boj upravičen in je pozitiven izid navsezadnje zagotovljen, če seveda drži presoja, da gre za zgodovinsko neogiben proces.«

Spustimo se najprej malce na trivialni nivo: »začetki« in »konci« zgodovinskih procesov – objektivnih, z družbenimi in naravnimi zakoni pogojenih tokov časa in dogodkov, v katerih se človeštvo razvija in spreminja lastno podobo sveta – so medsebojno prepleteni in pogojeni in se »utapljajo v najmočnejši barvi« (paraf. Marx). Štajner pa fabricira namesto začetkov v vseh svojih relacijah, posredovanostih ali postvarelostih Začetke in namesto koncev Konce, ki zanj veljajo kot fait accompli. Poleg apriorizmov »močnejših« in »šibkejših« sil, »naprednejših« in »nazadnjaških«, ki evocirajo paradoksalno »čisto« črno-belo sliko sveta in pomenijo farso temeljne dialektične zakonitosti enotnosti in boja protislovij, od katerih se lahko vsak metarmorfira v svoje lastno bistveno nasprotje, Štajner pohiti s sintagmo »takšna je zakonitost«, da bi fasciniral prazno brezvsebinsko spekulacijo zgodovinskega procesa z namišljeno vsebino Zakona, ki mu je pač treba verjeti, ker to je. Zakonitost je termin, ki označuje širše pojmovano delovanje posamičnih zakonov, tako npr. družboslovne zakonitosti pomenijo celoto vseh posameznih družbenih zakonov. Topos, okrog katerega Štajner ne pleše, topika zgodovinskega procesa, pa je ravno konstitutivni Štajnerjev manko, **fatalni komunizem,** gibanje človeške pred-zgodovine k svoji »resnici«, **katere pot je že del** same »resnice«. Med zgodovino in razrednim bojem gre za enačaj, ki je najradikalnejši prelom s podedovanimi lastninskimi razmerji – in Štajnerjev spregled komunističnega fatuma, dejanskega gibanja, ki eksistira tu in zdaj, producira neko fantazmo, »naprednejše« in »nazadnjaške« itd., ta distinkcija pa figurira v vlogi Heglovega zla, v katerem se prikazuje gonilna sila zgodovinskega procesa. Ponoven pristanek v vode »morale« je neogiben.

Smotrnost zgodovine se kaže ravno v re-produkciji, samo-ustvarjanju človeka, »ljudje delajo svojo zgodovino« (Engels), katere proces se kaže v psevdokonkretnosti kot Naključje in Štajnerju, ki ga zanima »čisti«, »objektivni« razvojni model – nasprotno – kot Nenaključje, že večkrat izpričani determinizem: »objektivno« »naprednejši« morajo nujno zmagati zaradi »motivacije«, »impulzov«, »samozavesti«, »simpatij«, medtem ko nazadnjaki teh subjektivnih, psiholoških, psihoanalitičnih in psihopatoloških faktorjev ne posedujejo in se na relativno daljši rok zlepa uklanjajo tako koncipiranemu razvojnemu procesu. Famoznega Subjekta, ki bi pognal vso mašinerijo, spet ni od nikoder in končno v logiki: misli Gospodarja so misli Sužnja (čeprav je strah pred Gospodarjem začetek Sužnjeve modrosti – paraf. Hegel), misli vladajočega razreda so vladajoče misli, **izdihne,** ne da bi postal fenomenalen. Štajnerjevemu naravnemu zakonu zodovine, ki je komaj slišal za antagonizem nakopičeno–neposredno delo, kapital–delo, in katerega korenine se najdejo v značilnostih kapitalistične produkcije same, uhaja, kot nekje pripominja Engels, da »se dela zgodovina tako, da končni rezultat zmeraj izhaja iz konfliktov mnogih posameznih volj, od katerih je spet vsaka od množice posameznih življenjskih razmer narejena za to, kar je; to je torej brez števila sil, ki se križajo med seboj, neskončna grupa paralelogramov sil, iz katerih izhaja rezultanta – zgodovinski dogodek, ki ga je spet mogoče gledati kot produkt neke moči, ki kot celota deluje **nezavedno** in brez volje. Zakaj, kar hoče vsak posamezni, preprečuje vsak drugi, in kar nazadnje izide, je nekaj, česar ni hotel nobeden«. (4). Tako stoji človeku njegova lastna dejavnost nasproti kot tuja sila, tako stoji Štajnerju nasproti humanistično-moralno dojeta zgodovina, klasična meščanska predstava. Odtod njegov »objektivni« fideizem.

Ruralni diskurz nam dela malo težav, a nič zato (o tem pozneje). Zdaj se ustavimo ob Štajnerjevi »zgodovinski resnici«, katere fiksna lastnost je jasno lepljenje na stran »novih sil«. Zgodovinska resnica je ujemanje med mislimi in objektivno stvarnostjo in med obema tipoma resnic, absolutne in relativne, velja dialektični odnos, ker sta obe druga drugi pogoj. Vsaka relativna resnica vsebuje moment absolutne resnice, absolutna resnica pa se nanaša tudi na delne resnice, ki so v svoji delnosti absolutne, hkrati pa je tudi absolutna resnica organska celota delnih in posamičnih resnic; kriterij resnice je praksa. Do tu se podpiše tudi Štajner, s tem ko takoj nato konstruira svoj evolucijsko-objektivistični razvojni model, iz katerega na vseh koncih in krajih štrli strah, da ne bi Jug, oz. njegova politična organizacija, t. j. gibanje neuvrščenih, prezgodaj začel z revolucionarnimi reformami, še preden bi bile na to kazale objektivne okoliščine. S tem predpostavlja udejanjenje nove svetovne ekonomske ureditve izven in neodvisno od časa udejanjenja nove ureditve, kot da gre v procesu revolucionarnih reform za neki »objektivni« zgodovinski razvoj »dozorevanja«, ki mu Jug sledi, in ne ekonomski in politični, torej totalni boj v sami srčiki tega procesa. Gre pa za to, da Jug pač nikoli ne more začeti revolucionarne reforme prezgodaj (če jo ne začne prezgodaj, jo začne prepozno) in obenem jo začne **vedno prezgodaj.** Šele skozi vrsto prezgodnjih bojev proti gospostvu Severa so ustvarjeni politično-ekonomski pogoji za novo ureditev, šele skozi prezgodnjost se oblikuje pravočasnost revolucionarne prakse samospreminjanja. Če bi kot Štajner čakali na dozorelost objektivnih razmer, ki bi same zagotovile realizacijo nove ureditve, potem tega trenutka preprosto ne bi nikoli dočakali.

»V revolucionarnem procesu ni metagovorice« (5) kot ni meta-pozicije, in če Štajner vseskozi pristaja nanjo, pristaja zato, ker govori iz pozicije »objektivnega« opazovalca, ki se z vrhov »znanosti« spušača v umazane, židovske kloake revolucionarne dejavnosti. Konstitutivni člen revolucionarnega procesa je »sprevid« – LA VÉRITÉ SURGIT DE LA MÉPRISE (resnica vznikne iz sprevida – Lacan), je cela vrsta prezgodnjih poskusov revolucionarnih reform gibanja neuvrščenih – je »sprevid« notranji resnici, je vračunan v samo resnico, šele skozi ne-razumevanje se konstituira sama resnica, razumevanje.

Še o diskurzivni praksi

Morda bo zdaj kdo mislil, kako smo izpadli, ne vem kako, pametni, fantje od fare, fejst, ornk pobje. Valili smo se po hribih in dolinah Štajnerjevih utemeljevanj zgodovinskega razvoja, na koncu navedenega citata pa se nam zvito zareži v obraz in nam pokaže fige – vrgel nas je na finto: ves prvi del teksta je Štajner gradil in ustvarjal, v zadnjem odstavku pa sam podre zgradbo, da se sesede kot hišica iz kart, ko pove, da vse povedano drži, »če seveda drži presoja, da gre za zgodovinsko neogiben proces.«

Naivno lahko Štajnerja zavrnemo takole: vso svojo znanost postavi na tla subjektivitete – kdo pa je tisti, ki določa, ki presoja, kaj je zgodovinsko neogibno in kaj ne? Bog? Ideja? Štajner? Odgovor: tisti razred, ki daje objektivnost novi svetovni ekonomski ureditvi, delavski razred Juga v povezavi z delavskim razredom Severa, in ta lahko edini presodi o naprednosti, t.j. o tem, koliko ga lahko neka subjektivna sila, v kateri se organizira, bolj in hitreje osvobaja sužnosti delu/kapitalu. To je Štajnerjeva fikcija. Ali drugače: Štajner eksplicira, kako se producira v danih razmerjih, ne pojasnjuje pa **same produkcije teh razmerij,** zgodovinske posredovanosti le-teh. Razmerja jemlje za abstraktne kategorije, neodvisne od zgodovinskega razvoja produkcijskih razmerij, ki so imanenca teh kategorij – in etablira izvor gibanja v čistem umu, v razločevanju v samem sebi in od samega sebe, v logični izpeljavi teze-antiteze-sinteze kot nauku podstati, na katero bi lahko postavil svojo konstrukcijo, nauku objekta, proti kateremu bi se lahko postavil, nauku subjekta, s katerim bi se lahko spravil – torej restavracija meščanske proudhonovske dialektike.

Temeljitejše konceptualizirajmo Štajnerjev zastavek v pričujočem odlomku (v nadaljnem izvajanju se opiramo na nekatere elemente analize S. Žižka v Zgodovini in nezavedno). Štajnerjev diskurz nastopa kot **čista metagovorica,** kot objektivna, nevtralna, absolutno-univerzalna vrednost. Sintagma »če seveda drži, presoja, da gre . . .« konotira kot odločilen prelom z Marxom (Štajner ga odpravi v nekem poglavju že v svoji prvi knjigi – Kriza 1, ko izvede enačbo Marx – je enako predmet zgodovine); na tem mestu zamrači lastno pozicijo izjavljanja in skuša postavljati neko zunanjo, objektivno točko metagovorice. Zgodovinsko dogajanje se mu kaže kot objektivno polje sil, kjer je treba paziti, da pravilno presodimo, kateri zgodovinski proces je »neogiben« in kateri ne – od naše pravilne ali nepravilne stave je odvisno ali dobimo ali izgubimo. Medtem ko materializem **vselej že govori iz pozicije zgodovinskega procesa,** delavskega razreda, je Štajnerjeva pozicija »zunanja«, nakar iz ravno te pozicije vleče strateške sklepe oz. izkorišča spoznane zakonitosti za praktično rabo, saj s spoznanjem objektivnih zakonitosti/nujnosti stopimo na mesto zgodovinske resnice.

Podobno ravna v konstelaciji navidezno-dejansko, kjer gre zopet za zavzemanje neke **zunanje** pozicije (paralela: teorija odraza), v kateri »objektivno-nevtralno« presoja z zunajdiskurzivnega mesta objektivne vednosti – vanjo naj se ne bi vpisala subjektivna pozicija izjavljanja. Svojo legitimnost gradi na »objektivni realnosti«, kar pa ni nič drugega kot tavtologija čistega samonanašanja. Korelativ je zopet »vendar pa postane kmalu jasno«, kjer ponovno ne problematizira svoje lastne pozicije izjavljanja, tako da vzpostavlja nezmotljivost svojega sistema na performativni ravni, na pragmatičnem nivoju pa dokazuje nezmotljivost s tem, ko prevrne kozolec in odgovori, da je pač »vendar postalo kmalu jasno«, da ne gre za zgodovinsko neogiben proces.

Sklop: »V razmeru do dejansko ali navidezno orjaške moči starih sil je videti, kakor da te nove nimajo pred seboj nikakršnih obetov za uspeh. Od teh izvirajo začetni pojavi omahovanja, nezaupanja, nedorečenosti ciljev, nezadostne opredeljenosti metod, s kakršnimi naj bi se prebile k uspehu,« aludira na začetek Marxovega 18. brumaira Louisa Bonaparta, kjer gre za prispodobo razrednega sovražnika proletarskih revolucij, ki »mečejo svojega nasprotnika le zato ob tla, da bi se iz zemlje napil novih moči in da bi nato še ogromnejši znova vstal proti njim« – kot je v Štajnerjevih »novih silah« lahko prepoznati stalinske »ljudi posebnega kova.« S Platonovo dieresis, dieretičnim razločevanjem: »napredne sile« – »nazadnjaške sile« proizvede teleološko-evolucionistično formulo, ki je čisto nekaj drugega kot enotnost nasprotij pri Marxu, kjer gre za to, da ugotovimo, kako negativno /nazadnjaško izvira iz samega pozitivnega/ naprednega. Štajnerjeva dialektika tako neprestano pada v metafiziko dobra-slaba stran: slaba je propadajoči izmeček (op. – kot da ne bi bilo boja brez evolucije, dialektike brez metafizike), napetost med performativom in denotativom, med »izjavo in izjavljanjem«, med naprednjaki in nazadnjaki postavlja nazadnjake kot silo abstraktne negativnosti in le-ta specificira, prisiljuje v razvojni proces napredka. Zničenje samega gibanja v Štajnerjevi zgodovinski resnici kot objektivni nujnosti, ki jo določa Štajnerjev diskurz, je nemoč, ki se neposredno kaže kot nemoč zajeti konkretno vsebino, priti od abstraktne Zakonitosti nove svetovne ekonomske ureditve do njene vsebine.

Odtod nenehno polnjenje teksta s predznanstveno metaforiko: »orjaške moči«, »dramatično težaven«, »enako preseneča«, »navzlic jekleni volji« itd. – forma, prazno ogrodje, »čista« tavtologija nadomesti vsebino: naprednjaškim silam se krepi njihova samozavest, motivacija in impulzi postajajo zanesljivejši, pridobivajo si simpatije... Zgodovinska resnica je na strani teh sil. Zakaj? Zato, ker se v teh silah krepi njihova samozavest, motivacija in impulzi postajajo zanesljivejši... Temu tavtološkemu krožnemu gibanju lahko potegnemo paralelo s formulo stalinskega silogizma: 1. obstoji A, 2. ker če bi obstajal ne-A, bi to pomenilo B, 3. ker pa je to nemogoče, obstoji A in tako dalje do neskončnosti zaprtega/homogenega polja Štajnerjevega diskurza.

»Premene«

Zdaj, ko smo označili nekaj ključnih elementov Štajnerjeve diskurzivne prakse, se zopet povrnimo na njegovo konstrukcijo nove svetovne ekonomske ureditve, kajti do te fame, ali bolje fatamorgane, je vzpostavljanje odnosa nujno: kar je zunaj, je tudi znotraj, kar se pokaže kot simptomatično v konceptualiziranju zunanje politike ali mednarodnih odnosov, ciljev in sredstev, kako priti do teh ciljev, se uveljavlja tudi v vsakdanjem kriznem instrumentariju vladne notranje politike, načina razmišljanja, ideoloških in razrednih pozicij. Korelativno: Kosík v Dialektiki konkretnega pravi: »Bogovi eksistirajo samo za tistega, ki jih priznava«.[6] Nasprotno: Bogovi na neki paradoksalen način eksistirajo **tudi** za tistega, ki jih ne priznava – eksistirajo zato, ker ne eksistirajo: kljub temu, da Bogov ne priznava, mora individuum v vsakodnevni praksi vzpostavljati odnos do Bogov – torej negativno. Isto velja za Štajnerjevo »filozofsko-razvojno« konstrukcijo nove svetovne ekonomske ureditve ter iz nje izhajajočimi postavkami in predpostavkami praktične dejavnosti – naj bo že kakršnakoli.

Kant na nekem mestu pripominja: »Človekovo pravico je treba imeti za sveto, naj vladajočo oblast stane to še toliko velikih žrtev. Tu se ne dá polovičiti in si izmišljati nečesa srednjega, pragmatično pogojene polovice...«[7] Znano je, da se individuum opredeljuje za to, za kar se ima, za kar ga ima svet in je del soodvisnosti, v kateri opravlja objektivno, nadindividualno nalogo, za katero pa mu ni treba vedeti. Človek prerašča svojo subjektivnost, s svojo dejavnostjo se nadindividualizira, nadsubjektivizira, je enota, ki jo v sistemu zakonitosti določa njena funkcija. V procesu objektiviziranja subjekta, razumevanju samega sebe v miselnem procesu znanosti se reflektira **stvarna** človekova metamorfoza, ki jo opravlja kapitalizem: »...celota družbenega dogajanja, ki jo zbuja in oživlja zavestna dejavnost in realizacija posebnih ciljev individuov, nekajne odvisnega od individuov, ko se torej družbeno vzajemni odnos med individui spremeni v samostojno silo nad individui, ki si jo postavljamo kot naravno silo, slučaj ali kako drugače«.[8] To mesto je začetek politične ekonomije kot znanosti v kapitalističnem sistemu, v katerem nastane teorija družbe kot sistema. Le-ta producira HOMO OECONOMICUSA, človeka kot del sistema, delujočo prvino, racionalizma, vedenja, egoizma. Ekonomija je tako sistem, v katerem se človek neprestano spreminja v »homo oeconomicus«, človek nasploh eksistira in se realizira, v kolikor **izpolnjuje funkcijo** »homo oeconomicus«, ker ne more eksistirati neodvisno od kapitalistične produkcije. Človek ni opredeljen sam po sebi, temveč **glede na sistem** – zato prvotno vprašanje, kaj je človek, flagrantno odpade; sistem ga ogleduje samo v fungiranju njegove opremljenosti, da lahko začne delovati sistem ekonomskih odnosov in funkcionirati kot mehanizem. Kaotične individualne akcije se reducirajo na tipične, značilne. Človek je stvarnost samo kot človek sistema, reduciran na funkcijo sistema kot »homno oeconomicus«, kolikor razvija sposobnosti, ki jih zahteva sistem za svoje delovanje – ostale so odvečne, nestvarne. Človek kot celota se ne more uveljaviti, oziroma razvija **omejene potence** – hkrati pa je kot človek vedno več kot sistem in ga prerašča. Tu gre za »preraščanje« svetovne kapitalistične ureditve z novo ekonomsko ureditvijo, preraščanje po človeku in za človeka. Nove svetovne ekonomske ureditve, ki je kompleks odnosov sodelovanja, medsebojnega razumevanja, delovanja za skupne interese in vzajemne solidarnosti v asociaciji producentov, ni več možno dosegati-/presegati (samo) mirnimi sredstvi, kot so pogovori, prepričevanja itd. – rezultat ostaja enak ničli, dokler svetovni Sever uporablja **samo** argument moči, svetovni Jug pa **samo** moč argumenta.

Štajner z zamahom roke odpravi temelje obstoječe mednarodne ekonomske ureditve, eksploatacijo, dominacijo, silo – po našem fantastu temu namreč ni več tako in neko abstraktno načelo, v tem primeru filozofem »načelo miroljubnega, najširšega in enakopravnega sodelovanja« lahko samo po sebi brez udejanjenja najprej v svetovni ekonomski bazi opravi »premeno«[9] (zanimiva sintagma, aluzija na vélikega slovenskega poeta Koseskega: »Vse premembe so le kvari, moloktera obvelja.«) Jug potrebuje odprto, organizirano dolgoročno konfrontacijo v revolucionarnih reformah, ta fortifikacija ciljev pa obsega vsa sredstva, ki so Jugu na voljo, tudi **embargo, bankrot,** realna grožnja z njimi kot fundiranje realne potencialne moči, ki ima večkrat enak učinek, kakor dejanski embargo ali bankrot. V teh akcijah se Jug zave svojih **fundamentalnih moči** in Sever svojih **funkcionalnih nemoči** – Štajnerjeve frigidne »mirne vode dolgih dialogov« bodo razburkale genealogije »viharjev konfrontacije«, ki znajo **genetično** ubijati Sever, prav tako kot zna sam **generično** ubijati Jug s pogajanji. Štajnerja »utegne naravnost obsesti odločenost« ob teh spoznanjih, a je garnirani »dialog nemogoč«, zato poskuša skuhati »izvedljivo mešanico dialoga in konfrontacije«[10], da bi z generalizacijo prišel do svojega objekta Želje: fuzije.

In še enkrat: Trojanski konj zatekanja k futurizmu

Da zna biti Štajner futurist, mu je bilo že pokazano, zdaj pa to trditev ponovno potrjuje: konstruira eno izmed možnosti nastajanja modela nove ureditve s trofaznim razvojem – za osemdeseta in devetdeseta leta ter za prvo polovico 21. stoletja. Posebno slednja je zanimiva, zato se bomo na to tretjo fazo na kratko pripeli: »Takšna faza bo, razumljivo, nastala, ko bodo dežele ugotovile, da ob objektivnih razmerah, ki jih vsiljuje razvoj človeštva ni možno ali **prikladno,** da bi posamezne komponente svetovnega sistema ali odnosov upravljali v nacionalnih okvirih ali v ožjih regionalnih integracijah, ter prišle do sklepa, da je **koristneje** prenesti to upravljanje z **enakopravnim** dogovorom na mednacionalne inštitucije«[11] (podčrtal M. B.). »Dežele« same od sebe ne bodo ugotavljale prav ničesar brez revolucionarnega elementa v sebi, delavskega razreda, brez subjekta globalnih sprememb, ki mora v vsaki deželi posebej, v vsaki multinacionalizirani nacionalni ekonomiji, izbojevati odpravo privatne lastnine, za to pa mora biti gradacijsko reintegrirani iz totalitete monopolno-kapitalističnega načina produkcije. Kolikor se to ne realizira, se obeta Štajnerjeva grandiozna vizija, kjer bo kapital lahko še naprej neomajno vladal planetu in izsiljeval **svoje** objektivne razmere razvoja človeštva, vsiljeval tisto, kar mu je ob »odsotnosti« revolucionarnega (je enako ne-revolucionarnega je enako predrevolucionarnega) subjekta »možno« in kar mu je za lastno oplajanje in produciranje presežne vrednosti (od vojn dalje) najbolj »prikladno«. Svetovni ekonomski sistem pač že relativno dolgo časa vlada ne več v nacionalnih okvirih ali regionalnih integracijah, ampak ravno v svetovnih okvirih, preko multinacionalnih družb itd. Če bi se Jug še naprej vdajal neštevilnim iluzijam, ki mu jih ponujajo posamezni »radikalnejši« teoretiki ali politiki razvitih dežel, pod plaščem katerih se skrivajo interesi nadaljne pasivizacije Juga, bi lahko razviti Sever še naprej opravljal svojo preživeto vlogo:

1. na področju investicij in izvoza kapitala: direktne naložbe na Jug predvsem prek multinacionalnih družb, eksploatacija resursov z namenom oskrbovanja lastne predelovalne industrije in zagotavljanje trgov za svoj kapital, ker so v razvitih deželah Severa slabše možnosti za oplajanje le-tega,
2. na področju tehnologije: monopolno izkoriščanje boljše tehnologije in s tem produkcija ekstraprofitov za nadaljne naložbe v razvoj tehnologije – s tem prisiljevanje Juga h kupovanju licenc in nove tehnologije še pred tehnološko zastaritvijo produkcijskih sredstev, ki se jih dobi samo na Severu (tehnologijo) – ali pa prodaja zastarele tehnologije,
3. na področju trgovine: protekcionizem, etabliranje mednarodnih integracij z notranjo relativno svobodno cirkulacijo in zunanjimi zaščitnimi ogradami; kontrola nad svetovnim trgom, nad svetovno ponudbo in povpraševanjem,
4. na področju cen: zagotoviti prednost cenam industrijskih izdelkov nasproti cenam surovin; tržne manipulacije in špekulacije ter izkoriščanje nesorazmerij; z monopoli oz. oligopoli kontrolirati gibanje cen, in
5. na področju gospodarske strukture: finaliziranje lastne produkcije in izkoriščanje ekonomskih razlik med Severom in Jugom – skratka obramba obstoječega, t. j. Juga kot trajnega vira cenenih surovin in cenene delovne sile ter trga za izvoz kapitala.

Za kapital je mnogo »koristneje« upravljati planet prek grandioznih nadnacionalnih inštitucij, za Štajnerjeve gordijske vozle pa je prava trnova pot glorificirati med/nad-nacionalne inštitucije (tudi z zagotovitvijo formalno-pravne enakosti, »enakopravnih dogovorov« – o tem smo že pisali na drugem mestu), ki naj **glazirajo** razredne antagonizme, razredno Razliko. Manko Razrednega, razredne pozicije, učinkuje kot groteska abstrakcije za abstrakcijo, kot da je izginil nadih »oblastva«[12] kapitala, kot da bi bile »globlje premene«[13] možne na podlagi nekih novih norm, in če izpeljemo, te abstrakcije ne pomenijo mnogo več od tihega priznavanja »večne« nujnosti eksistence logike trga, kot istočasno molk brez komentarja pomeni priznavanje Pervouxovega futurističnega modela »evolucije«[14], ki nima druge vloge, kot čim bolj mojstrsko **zabrisati** svetovne razredne razlike in v harmoniji svetovnih finančnih sistemov, svetovne institucionalne oblasti za prehrano, svetovnega organa za trgovino in razvoj, visoko vije prapor svetovnega kapitala s svetovnimi interesi in celim planetom kot svojo veliko izžemalnico profitov.

Habilitacija te halucinacije pristaja v odnosu Sever-Jug le na princip pomoči prvega drugemu, ki ne pomeni nič drugega kot nadaljno odvisnost – »pomoč« je produktivni element kapitalistične hegemonije, pomoč **ni** neka abstraktna Pomoč, je »taka in taka« pomoč, je od »tega in tega«, v postopkih, tehnologiji, v rezervnih delih, ali od ZDA, ZSSR, Francije ali katerekoli druge dežele razvitega Severa. Ni hipotetično, da gre tu za novo, subtilnejšo obliko odvisnosti. Fantazija o »optimalni svetovni delitvi dela« ima funkcijo uzakoniti obstoječe, t. j. Sever industrije, tehnologije, hiperprodukcije in Jug surovin, komaj-agrarne produkcije in neprodukcije nasploh. Vse to Štajnerjevo lepobesedje se izteče v mlatenje prazne slame brez odprave kapitalističnih **odnosov** – hic Rhodus, hic salta!

Štajner eksplicitno iluminira imperativ nove ureditve: »Razvojne možnosti razvitih dežel bi se zato nekoliko izboljšale, predvsem zaradi večje in trdnejše kupne moči dežel v razvoju, kar bi nujno širilo tržišča zlasti za proizvajalce investicijskih dobrin v razvitih deželah«[15]. Ravno v ključnih formulacijah se Štajner ujame na limanice buržoazne beletristike in ravno te so indic, po katerem sklepamo za izvore njegove »nove filozofije in teorije razvoja«. Tudi ta je na sledi prejšnjih: Štajnerja bolj mučijo razvojne možnosti razvitega Severa, gre mu za inavguracijo večje stabilnosti **kapitalističnega** svetovnega trga in menjalnih razmerij, za zoževanje konjukturnih nihanj (kar pa je, mimogrede povedano, **že modificirano** s permanentno krizo), za bistveno okrepitev absorbcijske moči svetovnega kapitalističnega trga. Nadalje disponira večjo in trdnejšo kupno moč Juga, kar Jug fiksira v položaj večnega kupca oz. odjemalca oz. ne-producenta finalnih produktov, v indeferentnega potrošnika hrane, orožja ali tehnologije, da bi se nerazvitim deželam in deželam v razvoju odtujila še tista minimalna akumulacija, ki bi omogočala vsaj inferioren razvoj.

Vprašati se je treba: **za koga** se bodo širila tržišča, **kdo** bi imel od tega koristi, **komu** bo to profitonosno? Štajner nam v indiskreciji brez sramu odgovori: »zlasti za proizvajalce industrijskih dobrin v **razvitih deželah**« (podčrtal M. B.), torej še večje možnosti posredne in neposredne eksploatacije delavskega razreda Juga o producentih »investicijskih dobrin«, t. j. izvoznikov kapitala (s tem inflacije) oz. vseobsegajočega infiltriranja monopolno-kapitalističnega »way of life«. Vse to naj bi prinesla »prva faza« tega t. i. razvojnega modela, nove ureditve, na podlagi katere bi se gradili naslednji dve, ki bi »odprle... širše možnosti za plasma odvečnih kapitalov«. Inherentno kapitalu je, da brez profita preneha eksistirati, torej moramo predpostavljati tudi pri tej Štajnerjevi pobožni želji profit, predpostavljati presežno vrednost, eksploatacijo, kapitalizem – to so pač »naravne okoliščine« in »življenjska filozofija« kapitala. Štajnerja smo zalotili in flagranti.

Opombe:

1 Marx, 18. brumaire Ludvika Bonaparta, v MEID III, str. 452–453, Ljubljana 1979
2 Marx, Uvod v Očrte kritike politične ekonomije (Prvi osnutek) 1857–1878, v MEID IV, str. 39, Ljubljana 1979
3 Štajner, Kriza 2, str. 217–218, Ljubljana 1982
4 Engels, pismo J. Blochu, prim. v MEW 37, str. 464
5 Žižek, Zgodovina in nezavedno, str. 95, Ljubljana 1982
6 Kosík, Dialektika konkretnega, str. 239, Ljubljana 1967
7 Kant, Werke, str. 468, ed. Cassirer, VI
8 Marx, prim. Grundrisse, str. 111
9 Štajner, ibid., str. 219
10 Štajner, ibid., str. 221
11 Štajner, ibid., str. 224
12 Štajner, ibid., str. 233
13 Štajner, ibid., str. 501
14 Pervoux, L'ordre International Nouveaux, Mondes en Développement 19/77
15 Štajner, ibid., str. 227

UDK: 327 (497.1) logika kapitalističnega razvoja, kriza, moderna država, teorije razvoja

Milan Balažic: H kritiki reprezentantov t.i. jugoslovanske zunanje politike (II)

Predmet avtorjeve kritike je Štajnerjevo delo Kriza (II) in Štajnerjeva apolitična, scientistična, politično neangažirana znanstvena samozadostnost, ki problematiko krize omeji na sholastično vprašanje. Politologija, ki se noče »usmraditi« v svoji lastni »znanstveni« psevdomarksistični samozadostnosti, mora odpreti polje razrednosti, ki je edina možna pot razvoja te znanosti kot znanosti, kot razredne znanosti. Štajnerjeva črno-bela slika sveta pomeni farso temeljnih dialektičnih zakonitosti. Avtor konča svoj zapis s kritiko Štajnerjeve vizije, ki ni nič drugega kot vizija kapitala.

UDK: 327 (497.1)
logics of capitalistic development, crisis, modern state, theory of development

Milan Balažic: To the Criticism of the Representatives of the so-called Yugoslav Foreign-Policy.

The author criticises Štajner's book The Crisis (II.) as well as Štajner's apolitic, scientistic, politically non-engaged scientific self-sufficiency which confines the problems of the crisis to a scholastic question. Politology, with no intention to become »stinking« in its own »scientific« pseudo-marxistic self-sufficiency should open the field of class-consciousness which is the only possible way to develop this science as a class-science. Štajner's black and white image of the world is a farce of fundamental dialectic rules. The author concludes his notes with criticism of Štajner's vision which is nothing but a vision of the capital.

DINAMIKA DELAVSKE ZAVESTI

Jadwiga Staniszkis

Tri meje velja omeniti, če hočemo spregovoriti o razvoju zavesti delavskega razreda na Poljskem.
1. Predvsem bariera omejenih semantičnih kompetenc je v preteklosti vodila h konkretizmu artikulacije interesov. V prvem delu tega sestavka bi rada prikazala, kako so te omejene semantične kompetence zmanjšale učinkovitost protesta delavskega razreda. To je zelo dober primer situacije, v kateri je struktura govora – z drugimi besedami oblika in ne vsebina – igrala ideološko vlogo s tem, ko je objektivno ojačala in stabilizirala sistem. Vendar je treba poudariti, da so bile prav te omejene semantične kompetence včasih lahko tudi ugodne, ker so zmanjšale možnosti komuniciranja pri pogajanjih. Posledica tega je bila, da je bil delavski razred manj dostopen za manipulacijo in v določenem oziru radikalnejši. V tej zvezi bi rada spregovorila o radikalizmu, kot o problemu predstave moči in odnosu in o dogodkih avgusta 1980 kot o tipu kulturne revolucije.
2. Druga razvojna meja delavskega razreda je bariera postvaritve[1], če sprejmemo vladajoče odnose kot boleče, vendar naravne in brez alternative. V drugem delu članka bom navedla nekaj dokazov za naravnost in večdimenzionalnost hierarhičnega reda na Poljskem pred avgustom 1980 in vlogo politične participacije delavskega razreda po avgustu (preko Solidarnosti) pri premagovanju postvaritve hierarhije moči.
3. Tretja meja, ki doslej še ni premagana je zakoreninjena v lastni podobi aktivistov Solidarnosti in njihovem dojemanju realnosti. V tretjem delu tega članka bom prikazala, da lastna podoba aktivistov Solidarnosti in njihovo dojemanje realnosti gibanju onemogočata popolno izkoriščanje svojih potencialov. Najznačilnejši znaki so: monistične tendence, povezane z moralističnimi oblikami legitimiranja gibanja, enodimenzionalnost dojemanja zunanjega sveta (mi proti vladajočemu razredu), ahistorična nagnenja, ki jih razumemo kot nezmožnost posplošitve razvojne logike gibanja, pomanjkanje srednjih ciljev (kot npr. podružbljanje produkcijskih sredstev), ker je struktura ciljev Solidarnosti nenavadna mešanica mita (v smislu Sorela) o popolni odklonitvi poslušnosti (kot pri stavkah avgusta 1980) in vihrave, ponavadi reaktivne politike. Zgoraj navedene značilnosti tipične zavesti članov Solidarnosti so okrepljene še z dvema karakteristikama oblike organizacije gibanja: solidarnost, ki onemogoča, da bi spoznali in rešili probleme znotraj gibanja in fikcija apolitičnega značaja Solidarnosti. Neodstopanje od te fikcije ustvarja molk znotraj gibanja in onemogoča ustvarjanja take ideologije gibanja, ki bi odsevala želje in cilje članov. Ta hindicap je povečan še zaradi molka, ki izvira iz strahu »samoomejene revolucije«.

Mentaliteta gibanja, povezana z zgoraj navedenima značilnostima oblike organizacije omogoča, da postaja Solidarnost s svojo ozko toleranco za notranje konflikte in širokim prostorom molka čuden refleks PZDP. Ta molk je zakoreninjen tako v razbitju in ritualizaciji ideologije, kot tudi v protislovnem statusu vladajoče partije, ki je oborožena le z revolucionarno retoriko. Dodajmo še to, da mentaliteta aktivistov Solidarnosti povzroča surrealno obnovitev mladosti (zgodovinsko in ne biografsko) sedanjega partijskega aparata. Na neki način spominja moralistično legitimiranje Solidarnosti na fundamentalistično (ki se je ne da raziskati in verificirati) legitimnost prvih komunistov, ki je bazirala na »dialektičnih zgodovinskih zakonih«. Tudi druge posledice takega fundamentalizma so si v obeh gibanjih podobne: tendenca k polarizaciji družbene moči, personifikacija politike, zaničevanje formalnih odredb (povzročanje materialne legalitete, ki sloni na narodovem občutku za pravičnost). Tudi lastnosti Solidarnosti, da le težko sklepa kompromise in na vsak politični problem gleda kot na doktrinarni boj med dobrim in zlom, nekako spominja na predzgodovino današnje komunistične partije. Poudariti moramo, da je mentaliteta »aparatčikov« partije, ki je bila v preteklosti zgrajena na strastnih čustvih, danes postala dnevna rutina, ritual in racionalizacija, vendar podobnost še obstaja. To je podobnost globinske strukture zavesti obeh strani, kljub njunim različnim (ali celo nasprotujočim si) vrednostnim orientacijam. To ustvarja čudno situacijo, v kateri člani partijskega aparata v nekaterih članih Solidarnosti prepoznajo lastno mentaliteto. So pa kljub temu nezmožni komuniciranja, delno zato, ker oboji presojajo s stališča konteksta in ne vsebine. Komunikacija je otežena še zaradi močnih elementov statusne politike pri obeh straneh[2]. Izgleda, da bo po volitvah v Solidarnosti poleti ponovno zaživel ta tip politike, ki je bil priljubljen v prvih mesecih obstoja Solidarnosti, ko je le-ta

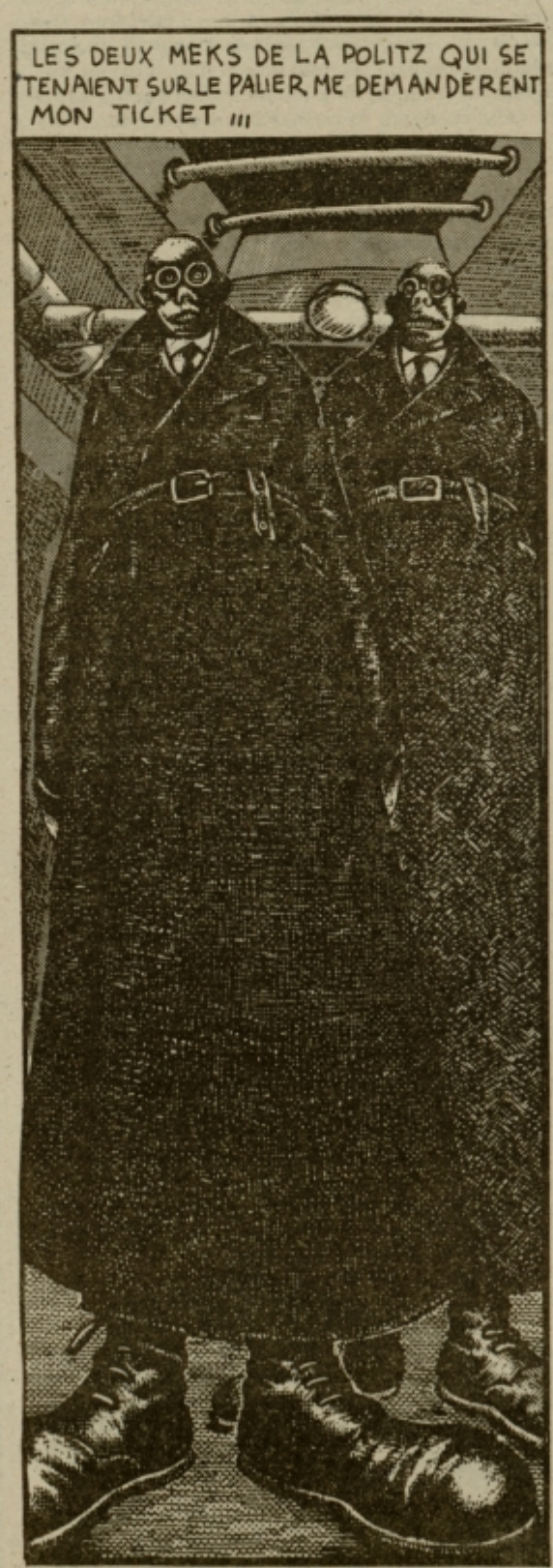

poskušala ohraniti svoj zanos (v situaciji »samoomejene revolucije«).
Vzrok za to je v tem, da se je vse več ljudi z osebnim problemom statusa priključevalo regionalnim avtoritetam Solidarnosti. Veliko število izkoreninjenih in obrobnih, v svoji mobilnosti navzgor zaustavljenih uradnikov je bilo izvoljenih, delavci pa imajo le četrtino položajev. To je posledica rastoče pasivnosti delavcev po krizi v Baydgosczu. Zgoraj navedena surrealna podobnost obeh strani konflikta ne otežuje le komunikacijo, ampak krepi tudi opisano mentaliteto na obeh straneh. K temu spada še to, da je ta podobnost povezana s paralelizmom institucionalnih oblik obeh strani.
Po kratkem uvodu bi rada podrobneje raziskala že omenjene tri razvojne stopnje meje zavesti delavskega razreda na Poljskem. Pokazala bi rada na povezanost tega razvoja z razvojem protestnih oblik in tehnik, s katerimi so se ti protesti začeli. Poskusila bom analizirati vpliv prakse Solidarnosti pri premagovanju zgoraj navedenih barier.

1. Oblika kot ideologija

Prva meja, ki bi jo bilo treba pri razvoju gibanja delavskega razreda poiskusiti premagati, je bariera omejenih semantičnih kompetenc. Analiza tega problema nima le praktičnih, ampak tudi teoretične implikacije. Ta problem je tesno povezan s tem, da glede na sistem ideološke funkcije ne uresničuje vsebina, ampak oblika. Je pa tudi posledica tega, da je bistvena značilnost avtoritarnega režima razkroj in ritualizacija ideologije.
Pod ideološkimi funkcijami oblike zavesti razumem naslednje:
– njihovo soudeležbo pri ukrepih za stabilizacijo sodobnih družbenih in vladajočih razmer,
– njihov vpliv na možnosti posameznikov, družbenih skupin in razredov v konfliktnih situacijah,
– njihov učinek na obrambne možnosti nasproti napetostim, ki jih ustvarja sistem,
– njihovo vlogo kot tehnika vladanja in manipuliranja vladajočega razreda.
Če govorim o tem, da oblika zavesti okrepljeno sprejema ideološke funkcije, potem mislim predvsem na naslednje:
– ideološka funkcija načina govora, to je strukturno diferencirani semantični kod,
– ideološke funkcije polarizacije dojemanja sveta,
– ideološke funkcije segmentirane zavestne strukture, ki je tipična za sisteme, ki temeljijo na korporativističnih tehnikah stabilizacije,
– ideološka funkcija prevladujočih oblik socialnega diskurza.
S stališča razvoja zavesti protestnega gibanja delavskega razreda so najzanimivejše ideološke funkcije spremembe semantičnih kompetenc. Ideološke funkcije drugih oblik zavesti so opisane v opombah.
Po Basilu Bernsteinu[3] so govorne oblike (semantični kodi) produkt družbenih struktur in služijo podaljšanju trajnosti teh struktur. Bernstein se je prednostno ukvarjal z vplivom sprememb semantičnih kodov na možnost družbenega vzpona oseb iz različnih družbenih razredov. Mene zanima predvsem vpliv teh oblik na politično ravnanje.
Da govorne oblike uresničujejo take funkcije, je jasno na prvi pogled. Kakor bomo pozneje še videli, obstajajo za govorca glede na uporabljeni kod (ali bolje glede na razred, ker razlike kodov v veliki meri izhajajo iz družbenih struktur) različne možnosti dajanja izjav o poljubni situacijski zvezi. Ta spet ne omogoča le arktikulacije splošnih interesov (predpogoj za dosego razredne zavesti) ampak oblikuje tudi neki novi način politične domiselnosti s tem, ko omogoča dostop do neke alter-

nativne realnosti, ki tukaj in zdaj še ne obstaja. Le sposobnost alternativnega mišljenja dovoljuje skupinam (ali razredom), da presežejo tak upor, ki je le izolirano dejanje obupa. Razen tega je brez take domiselnosti, če za določanje naših družbenih pogojev uporabljamo le kontekstno vezane kategorije, težko argumentirati s tako definicijo takšno situacijo, ki je vsiljena od zunaj, hkrati pa je abstraktna in formulirana v tujem, neznanem kodu. Taka nemoč se je delno pokazala januarja 1971, ko se je Gierek v Sczcecinu srečal s stavkajočimi delavci. Če ni možnosti za odkritosrčno diskusijo, ostanejo le molk in frustracija ali agresija ter popolna zavrnitev od nasprotne strani prezentiranih definicij stvarnosti.

Preden se bom lotila ideoloških funkcij semantičnih kodov, bi na podlagi Bernsteinovih del rada pokazala na razlike dveh kodov: restriktivnega in elaboriranega. Po Bernsteinu prvi kod statistično prevladuje pri delavskem razredu, drugi pa v srednjem sloju (pri uradnikih in inteligenci). Študiji Andrzeja Piotrowskega in Mareka Ziólkovskega[4] potrjujeta, da ta teza velja za Poljsko. V tej zvezi moramo nujno pripomniti, da nam razlike teh semantičnih kodov (oblik govora) nikakor ne dajejo informacije o inteligenci ali pasivnem besednem zakladu govorečega. Veliko bolj so povezane z različnim odnosom do jezika in komuniciranja ter z navadami, ki so v času socializacije, okrepljene z javnim aktiviranjem pasivno pridobljenega besednega zaklada v šoli ali preko televizije. Osnovne razlike teh dveh kodov so naslednje:

1. pri elaboriranem kodu so pravila jezikovnih sprememb manifestna in jih govornik sam zaznava. Ta omogoča, da ohranja distanco do lastnih izjav (pri tako imenovanem »ironičnem govoru«), da zavestno spreminja stil in ga kreativno posnema. Pri restriktivnem kodu pa se pravila za spremembo ne uporabljajo zavestno, ampak so naučena mehanično skupaj s specifično frazeologijo. Tudi posnemanje je mehansko, ker govoreči ne posnema stila, ampak stavke.

2. Osebe, ki uporabljajo elaborirani kod, izhajajo iz osnovnih postavk, da v dialogu obstajajo različna stališča.

Kajti v družinah srednjega sloja se kod razvija v času socializacije v obliki diskusije. Izmenjava vlog v vzgojnem procesu in dostop do različnih stališč (o navedenem materialu) pa je bolj v navadi kot pri delavskih družinah, v katerih je vloga in to mesto v družini natančno določeno in je dostop do kulturnih dobrin bolj omejen. Če sprejemamo razlike kot naravno značilnost neke situacije, nas to pripelje do tega, da postane razlaga lastnega argumenta navada. Nasprotno velja za osebe, ki uporabljajo restriktivni kod. Njihova osnovna postavka je skupnost konteksta. Zato, ne le da se ne more razviti navada pojasnjevanja lastnih stališč, ampak je manjša tudi tolerantnost za različna mnenja. Osebe, ki uporabljajo ta kod, praviloma redko dvomijo v pravilnost neke izjave. Le redko spoznajo dvoumnost pomena, zaradi česar imajo težave pri igranju z jezikom in n.pr. pri izrabljanju različnosti pomena besed. Izgleda, da govorniki smatrajo te navade v uporabi govora kot predisponirane, za fundamentalno zasnovo v družbenem življenju (kot sem opisala že v uvodnem odstavku).

3. Osebe, ki uporabljajo elaboriran kod, pogosteje uporabljajo abstraktne simbole. Tisti, ki uporabljajo restriktivni kod, pa očitno dajejo prednost okrajšanim simbolom (kod. n. pr. priimke oseb, ki simbolizirajo določeno situacijo, označijo kot značilnost ali skupek abstraktnih značilnosti). Kot posledica tega so slednji nagnjeni k personifikaciji politike.

4. Zavest uporabljanja transformacijskih pravil in navada uporabljanja abstrakcij in idej zunaj njihovega situacijskega konteksta omogočajo ljudem dostop do simboličnega jezika, ki ni le jezik novosti in sprememb, ampak tudi kontrole (oblasti.)

Nasprotno so tisti, ki uporabljajo restriktivni kod, ujeti v situacijski kontekst, v katerem neka konkretna predstava o neki izjavi daje tej izjavi pomen in jo dopolni. Težko jim je uporabljati metajezik in oblikovati splošne refleksije na bivši vladajoči družbeni red. Zatorej imajo jezik resignacije in podreditve.

Sedaj bi radi raziskali učinke zgoraj navedenih značilnosti obeh govornih oblik (kodov) na politično ravnanje in pokazali njihove funkcije, t. j. kako pomagajo pri stabiliziranju obstoječih vladajočih razmer. Nujno moramo pripomniti, da je v 70. letih prišlo na Poljskem do zanimivega fenomena: limitiranega koda ni uporabljal le delavski razred, ampak tudi drugi razredi. Ena izmed manifestacij te težnje je osiromašenje simbolične vsebine izjav. Po mojem mnenju je bil ta fenomen rezultat značilne sramežljivosti do jezika, ki je simbole uporabljal izumetničeno in zavajajoče v propagandne namene, ki bi se jim sedaj radi zavestno izognili. S tem simbolom izgubijo svojo moč, niso več sredstvo za komuniciranje, ampak prej znak identifikacije z establishmentom. Dogodki avgusta 1980 so v tem kontekstu na neki način kulturna revolucija ker so ponovno oživili vsaj nekatere politične simbole. Nefleksibilna sestava institucij pred avgustom 1980, v katerih so se, na podlagi ideološkega mita, skrbno izognili vsem ozirom na intresna razhajanja, je povzročila tudi vsesplošno klimo molčanje o razlikah. Nazadnje moram omeniti še to, da je bila atmosfera, ki spominja na klimo restriktivnega, kontekstno vezanega koda posledica tenkih oblasti, ki so jih uporabljali v 70. letih in ki je slonela na neobjektiviranju pojmov in osiromašenju njihovega pomena, pri čemer se je slednje spreminjalo glede na kontekst.

Tendenca presojanja stališč in mnenj glede na kontekst, in ne na vsebino, prihaja iz čudne ideološke klime 70. let, ko je tudi opozicija (n. pr. KOR – komite za zaščito delavcev) deloval le na podlagi retorike vladajoče elite in je poudaril, da je le-ta zdaj izgubila legitimnost uporabljanja te retorike. V 60. letih je bila situacija podobna. Takrat tako imenovani revizionisti niso izdelali različnih ideoloških predlogov, ampak so trdili, da so oni tisti, ki pravilno interpretirajo ideološke postavke sistema in ne marksisti. Politična praksa presojanja izjav glede na situacijski kontekst in ne glede na moč pomena (s takimi argumenti kot je »mnenje je pravilno, vendar izhaja iz zmotnih pozicij,« ali »pravilno, vendar prenagljeno«) je intelektualce, to je mojstre elaboriranega koda, zadolžila, da so se morali prilagoditi svetu, v katerem so morali zaradi praktičnega razuma uporabljati tako kontekstno vezano mišljenje, kot je značilno za restriktivni kod. To prostovoljno samoomejevanje lastnih semantičnih kompetenc je primer za regresivno prilagajanje, ki je tipično za ljudi v totalitarnem in postototalitarnem sistemu.

Zgoraj navedene oblike govora imajo vrsto ideoloških funkcij znotraj sistema:

Prvič: center politične moči je, predvsem v 70. letih, izrabil artikulacijske probleme delavskega razreda, ki je uporabljal restriktivni kod kot sredstvo za utrjevanje lastne vodilne pozicije. Kot primer za to služi priložen protokol o srečanju Giereka z ladjedelniškimi delavci januarja 1971. Pri tem srečanju se je pokazala popolna neprimernost delavcev glede na oceno situacije, kot jo je podal Gierek, ki je uporabljal elaborirani kod in mnogo abstraktnih pojmov, ki se niso neposredno nanašali na kontekst problemov ladjedelniških delavcev. Zaradi tega so se delavci lahko sklicevali le na izolirane, konkretne izkušnje in uveljavljali le krajevne koncesije ali pa so morali molčati. Molčali so, ko so spoznali, da je nezdružljiva Gierekova diagnoza in njihova lastna sodba. Delavci pa niso mogli izraziti prav tega dejanskega stanja, ki je vodilo do tega, da so spoznali različne govorne kompetence, zato teh kompetenc niso razlagali le z razliko v načinu govora, ampak s *hierarhijo*. Gierek je demonstriral razlike v kompotencah s tem, da je tudi sam vnesel standardne fraze in jezika »delavcev«. Medtem ko je bil Gierek v stanju posnemati kod delavcev, se delavci stilu, ki ga je on vtisnil srečanju, niso mogli prilagoditi. Toda mogoče pri tem ne bi smeli reči »niso mogli.« Delavci so prav dobro razumeli vse izraze, toda niso bili zmožni, da bi jih sami navajai in uporabljali elaborirni kod, ki je bil tuj njihovim navadam govora. V tej zvezi ne smemo pozabiti, da so vse konfrontacije med vodstvom tovarne in delavci v 70. letih potekale na isti način.

Po zadnjih analizah različnih poljskih memoarov, ki jih je izdelal Winiciusz Narojek[5], vodijo v poljski družbi razlike, ki jih ena stran izrablja za to, da bi ustvarila dolgotrajne hierarhične odnose, k resničnim napetostim. V zvezi z zgoraj navedenimi pripombami o temi o protestnih situacijah to razlaga takó agresivnost delavcev do birokratskega žargona v 70. kot tudi najnovejše protiintelektualno zaničevanje, ki je povezano s tem, da je inteligenca monopolitizirala skoraj vse ekspresivne funkcije znotraj Solidarnosti.

Ta agresivnost je pomešana s čudno fascinacijo za druge semantične kompetence. Dober in tipičen primer za to je situacija, ki je nastopila v začetku stavke v ladjedelnici Gdansk, tako imenovan »Primer Leśniak«[6] Eden izmed uradnikov iz pisarne osebja delavcev ladjedelnice, ki je bil med drugim odgovoren za izpustitev Anne Wallentynowicz – le-ta je bila neposreden povod za stavko – je imel dolg bombastičen in elokventen govor. Poudaril je pravico delavcev do stavke, hkrati pa je poskusil odločno braniti Gierekovo politiko. Delavci so ga nagradili z burnim aplavzom, ki je zamrl šele takrat, ko je gospa Wallentynowicz skoraj v solzah zaklicala: »Kaj vendar počnete? Ste mar pozabili, kdo je?« Aplavz se je spremenil v silovit agresiven napad. Sam Walensa je ščitil Leśniaka in ga spravil na varno. Ko sem pozneje nekaj delavcev vprašala, zakaj so tako navdušeno ploskali Leśniakovemu govoru, so dejali: »Ko je pa tako lepo govoril...« Poslušalcev ni očarala

vsebina, ampak oblika govora. Agresija, ki je temu sledila, je nekako pokazala sovraštvo delavcev do samih sebe, ki je zakoreninjeno v tem, da imajo oni le omejene semantične kompetence.

Razen tega so delavci mislili, da je njihov molk v kontaktu z elaboriranim kodom ranil njihovo čast.

Neučinkovitost izražanja delavcev, ki smo jih lahko opazovali pri konfliktih v 70. letih (in tudi pri korporativističnih pogajanjih po letu 1976), se ne nanaša le na to, da je avtoriteta svojo prevlado brez težav okrepila s pomočjo različnih semantičnih sposobnosti. Bistven faktor je bilo tudi dejstvo, da so tisti, ki so uporabljali restriktivni kod, le težko našli dostop do simbolov, ki so pomembni za jezik alternativne realnosti. Nedvomno je omejena politična moč predstave zmanjšala obseg zahtev delavcev[7]. Tudi fiksiranje simbolov, ki je bilo tako tipično za protest delavcev, je terjalo nefleksibilnost zavesti delavcev. Ta nefleksibilnost pa je spet okrepila njihovo osnovno orientacijo. Restriktivni kod je vodil tudi k pojavu »psevdo-artikulacije«, ki jo je bilo opaziti pri protestih v 70. letih. Ker imajo probleme pri oblikovanju svojih zahtev, (ki delno slonijo na zgoraj navedenem jezikovnem »občutku krivde« (sramežljivost), delno pa na restriktivnem kodu), reducirajo vse svoje zahteve umetno (tudi negospodarske) na konkretni govor o mezdnih zahtevah.[8].

Težave, ki jih ima delavski razred pri oblikovanju svojih zahtev so v 70. letih vodile do tega, da delavci svojih potencialov moči v trenutku konflikta niso bili sposobni prav izkoristiti. Prav tako niso mogli izkoristiti možnosti, ki se jim je ponudila, ko se je avtorieta sama zapletla, s tem ko je dejala, da legitimnost njihovega vodstva izhaja iz dejstva, da vladajo v interesu delavcev. To služi tudi kot primer za ideološko funkcijo različnih oblik govora.

Izgleda, da dogodki poleti 1980 kažejo na preobrat. Prvi val stavk julija 1980 je s svojo kontekstno vezanostjo in zgolj ekonomskimi zahtevami še odgovarjal staremu korporativističnemu vzorcu poznih 70. let. Ustanovitev medtovarniške stavkovne (MKS) komisije za stavke v Gdansku 14. avgusta 1980 je uničila ta vzorec. Ni prišlo le do formuliranja interesov celotnega delavstva, ampak so postale glasne splošne zahteve (po neodvisnih sindikatih, odprava cenzure). Za ta razvoj je odgovornih več faktorjev, med drugim: izkušnja nekaterih ustanoviteljev MKS v neuradnih svobodnih sindikatih, sistematično branje opozicijskega časnika »Robotnik« (»Delavec«) in omejitev mobilnosti navzgor v 70. letih, ki je dopustila tudi takšne voditelje znotraj delavskega razreda, od katerih so bili nekateri samouki in so lahko premostili zgoraj navedeno bariero semantičnih kompetenc. Ta situacija je iz zgodovine splošno znana: v različnih obdobjih je solidarnost med plebejci vodila do novih potencialnih voditeljev, ki so imeli tako sposobnost govora, kakršna je bila drugače v delavskem okolju redka. Le-ti so instinktivno razumeli psihologijo svojih pristašev med delavskim razredom, predvsem pa so znali posplošiti potrebe delavcev. Slednje jim je, še posebej, če je bilo povezano s hierarhijo ustvarjajočim vzvišenim stilom v kontaktu s predstavniki avtoritete, takoj ustvarilo dominantno vlogo med delavci. V tej zvezi lahko opazujemo zanimiv pojav. Lahkota njihove dominacije s pomočjo kreativne uporabe simbolov (če si drugi delavci pridobijo le sposobnost posnemanja simbolov) je hitro vodila do tega, da so si voditelji delavskega razreda kmalu ustalili ducat simbolov. To je zadostovalo za učinkovito delovanje. Večina voditeljev dogodkov avgusta 1980 je v tej prvi fazi prekinila z razvojem svojih semantičnih kompetenc. Tvegano je bilo biti preveč inteligenten. Zbigniew Bujak, delavec iz tovarne Ursus in voditelj regije Mazowsze, se je na primer hitro privadil ironičnemu stilu govora inteligence, toda čez nekaj časa je zavestno poskušal zaustaviti svoj intelektualni razvoj (oziroma ga ni hotel javno pokazati). To je naredil zato, ker so mu očitali, da je »premehak«. Te očitke je poslušal zaradi tega, ker se je pri pogajanjih z vlado s svojim namigom polnim stilom nasprotni strani zdel preveč senzibilen in ker si je namreč razširil področje pogajanj (oziroma možnosti kompromisa), česar pa drugi voditelji delavcev niso storili.

Rahla ustalitev in okorelost simboličnih definicij situacije je imela veliko postranskih produktov. Najprej je privedlo do tega, da Solidarnost ni mogla vedno spoznati svoje lastne zmage. Primer za to je tudi situacija oktobra 1980, ko so sam Kania in pozneje sredstva javnega obveščanja kot obsedeni začeli uporabljati izraz »socialna pogodba« kot argument zakonitosti. Toda sami voditelji Solidarnosti tega izraza niso sprejeli, čeprav je predstavljal velik korak od leninističnega tipa legitimnosti »avantgarde« (kot da bi jih le nekaj bolje vedelo, kaj je dobro za ostalo družbo). Argument o »socialni pogodbi« je bil na neki način kvazi-legalna legitimnost, pri kateri je način poteka (procedura) opravičeval oblast. Pomanjkanje odziva s strani Solidarnosti je vodilo k temu, da so izraz »socialna pogodba« opustiti. Naslednja posledica okorelosti simbolične definicije situacije na strani prvotnih voditeljev delavcev Solidarnosti je bil njihov konflikt z intelektualnimi somišljeniki gibanja. Njihova neodločnost, njihovo omahovanje, tendenca delovanja samo na nivoju analitičnih modelov[9], so pogosto naleteli na predsodke in povzročali sum. Iz lastne izkušnje v solidarnosti vem, da so člani Solidarnosti v bazi te analitične modele sprejeli z veliko večjim navdušenjem. Morda je bil vzrok v tem, da tisti, ki so kot prvi osvojili simbolični jezik vrha, niso bili tako zelo prizadeti zaradi kritične važnosti takih modelov ali pa so jih razlagali kot alternativni sistem simbolov, ki bi ga lahko uporabili kot orožje proti hierarhiji, ki je že obstajalo v Solidarnosti. Isti trenutki suma so značilni tudi za odnose med voditelji Solidarnosti, ki izhajajo iz

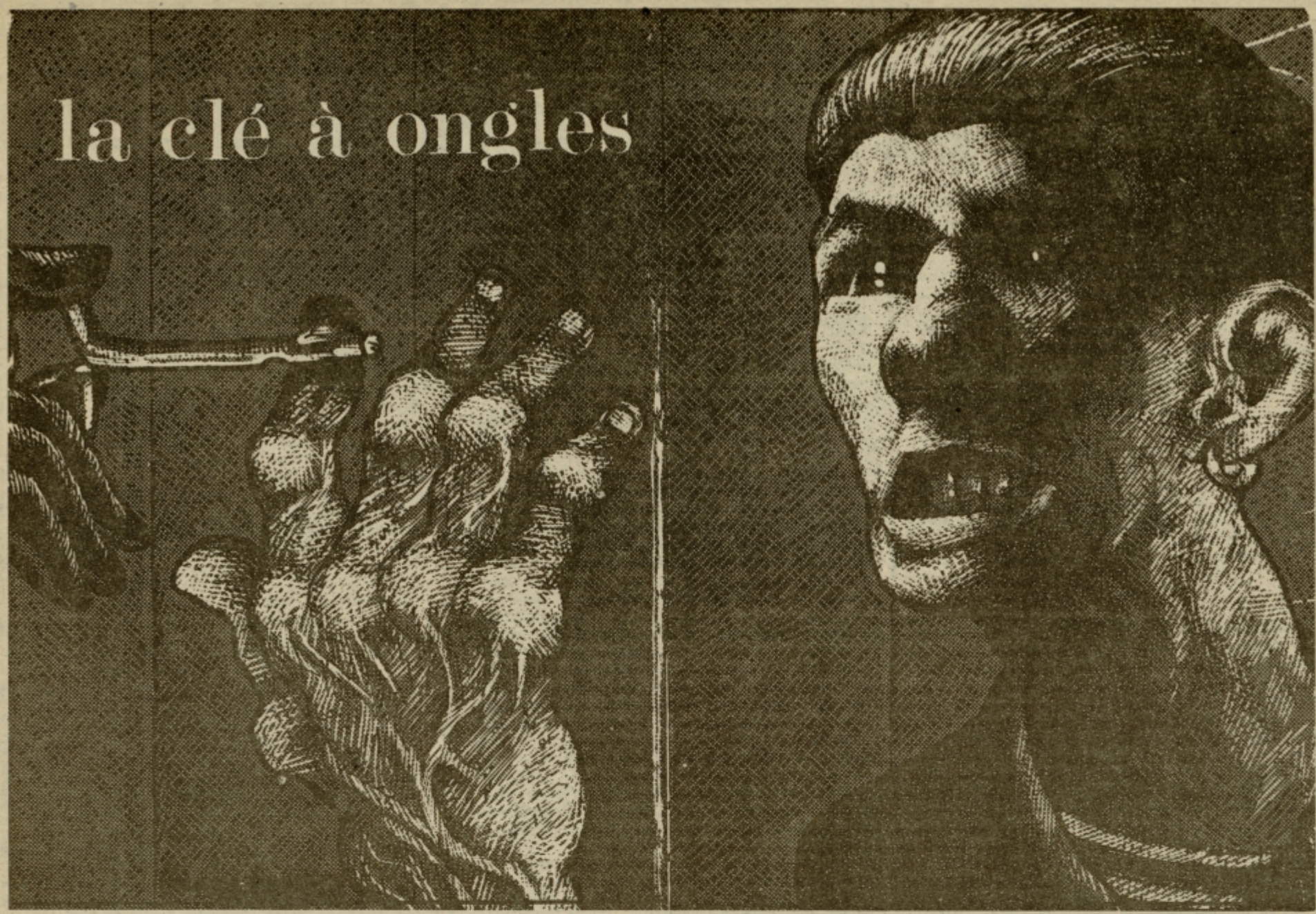

delavskega razreda, in njihovimi uradniki. To pojasnjuje pomanjkanje učinkovitih profesionalnih uradnikov v glavni centrali Solidarnosti; kot posledica tega so voditelji, ki izhajajo iz delavskega razreda, sami postali birokrati: počutijo se negotovo, obsuti so s problemi, ki presegajo njihove pristojnosti, istočasno pa jih je strah pravico odločanja dati plačanim uradnikom. Zaradi tega hitro razvijejo tipično birokratske značilnosti; izmikajo se odločitvam, skrivajo se za kolektivnimi organi, izbirajo srednje, torej »zanesljive« poti. K temu dodajmo še to, da je eno izmed najobčutljivejših teles Solidarnost sekretariat narodne komisije – poln članov »Mlade Poljske«, ki tudi niso profesionalni uradniki, ampak aktivisti gibanja. Walensa jim zaupa, toda oni so amaterji in neučinkoviti. Še najhuje pa je to, da tudi sami igrajo svojo igrico[10].

Do sedaj so bile lahko omejene semantične kompetence prednosti: to je bilo na primer jasno pri pogajanjih v Gdansku. Nezmožnost delavcev, da bi delovali na abstraktnem ali ideološkem doktrinarnem nivoju, je zmanjšala možnosti za pogajanje. Zahteve vlade – da bi tekstu pogodbe pripravili preambulo, ki naj bi končala »ideološki precendenčni primer«, delavci niso sprejeli in njihov odgovor je bil: »Se bo že v praksi izkazalo.« Bistvo problema je bilo v različnih kognitivnih perspektivah obeh strani. Za delavce je bil »Medtovarniški štrajkovni komite« predvsem tehnična ustanova, ki naj bi povečala varnost in koordinacijo njihove aktivnosti; niso premišljevali na ideološki ravni. Kompromis je bil možen le s pomočjo izvedencev. Ti so uporabljali besedni zaklad, ki je bil na istem nivoju kot besedni zaklad nasprotne strani, hkrati pa so jim delavci zaupali. Kot bomo videli, ni radikalizem le stvar nazora, ampak tudi simbolične predstave o moči in kongnitivne perspektive. Dogodke avgusta 1980 lahko razumemo tudi kot kulturno revolucijo. »Double talk« izgleda ni bilo več in besede so spet dobile prvotni pomen. Dodati je treba še to, da so vsaj nekateri delavski voditelji pokazali sposobnost delovanja na istem generalizacijskem nivoju kot vladajoča skupina in inteligenca. Delavci so se hitro odločali spregovoriti: pri nekaterih je šlo le za nereflektivno posnemanje jezika voditeljev, toda mnogi so se zavestno trudili, da bi spremenili govorne navade, da bi izkoristili svoj semantični potencial in premagali strah pred jezikom. Ta strah se je kazal v tem, da so se izogibali nekaterih simbolov, ker so bili le-ti znak identificiranja z vladajočo elito ali pa so bili jezik propagande. Izgledalo je, da je na različnih semantičnih kompetencah in nezavarovanem molčanju temelječa hierarhija izginila[11]. Nekatere stavke so v glavnem služile temu, da so udeleženci imeli možnost govoriti in preizkusiti svoje novopridobljeno sredstvo: govor[12].

Konec te kulturne revolucije je bil hiter in spektakularen: mejnik je bil tako imenovani Varšavski sporazum po krizi v Bydgoszczu 30. marca 1981. Ta sporazum je bil formuliran v čudnem stilu: nič ni bilo jasno obljubljeno in istočasno ni bilo nič jasno odklonjeno. Semantična oblika sporazuma, ki so ga v glavnem vodili izvedenci na obeh straneh, je bil tipičen stil inteligence; poln namigovanj z obeh strani, pomembnih nasvetov in nepovezanih signalov. Pogajanje po podpisu sporazuma očitno še ni bilo končano. Njegov semantični stil je dopustil obema stranema dovolj možnosti. Za člane Solidarnosti, ki izhajajo iz delavskega razreda, in za funkcionarje iz delavskega razreda je bil to šok. Svojim kolegom niso znali razložiti, v čem so bile pridobitve in v čem izgube. V tej zvezi ne smemo pozabiti, da je ta nečitljiv kompromis oslabil pripravljenost za generalno stavko. Hierarhija, ki je slonela na semantičnih kompetencah, je nastala znova in se tudi izkazala prav tako stabilna kot prej; le njena baza je bila subtilnejša: zdaj ni šlo več le za izbiro besed, ampak za stil. Delavci so se čutili oropani svojih stvaritev[13]. Solidarnosti niso več jemali kot motor za mobilnost navzgor. Kulturna revolucija – ali bolje vera v njeno resničnost – je bila izgubljena. S stališča delavcev je bilo posebej frustrirajoče, ker jih je imelo veliko občutek, da hierarhija in višji status inteligence temeljita na določeni nevarnosti, ki se je učvrstila. Istočasno pa ti delavci niso sposobni uničiti mistificiranja te hierarhije in se izogniti njeni magični moči. Poleg tega je zdaj izginilo tudi ironično ravnanje izvedencev iz vrste inteligence, ki so imeli pri stavkah pojasnjevalno vlogo in so dali delavcem čutiti svojo moč.

Po tem preobratu se je pri delavcih čutila vedno večja pasivnost. Pri naslednjih volitvah je bila le četrtina delegatov iz delavskih vrst. Eden od vzrokov je bilo dejstvo, da so zahtevali od kandidatov, da imajo lahko le kratek govor: delegati iz vrst delavskega razreda so se množično predali, še preden se je boj sploh začel. Za razkroj delavcev je bila med drugim odgovorna prej opisana kriza identitete Solidarnosti. K temu je prišla še zagata »samoomejene revolucije«, ki je skoraj vse instrumente obrabila pri procesu samoomejevanja. To zagato je poslabšalo še dejstvo, da ljudstvo po prvi evforiji za generalno stavko, ki je usahnila v malenkostnih manipulacijah in nepomembnostih, sploh ni hotelo več stavkati.

Tudi občutek časti, ki je bil najtesneje povezan z moralno bazo zanosa Solidarnosti, ni bil primeren. Torej moramo poudariti, da različni nivo radikalizma delavcev in srednjega sloja ne sloni le na tem, da se slednji z lahkoto prilagodijo postotalitarnemu režimu z veliko prostora za igre s sistemom in tudi temelji ne le na različnem nivoju predstav. Tudi predstava o časti (conception of dignity), ki pogosto igra vlogo kot motiv za radikalno akcijo, je pri obeh razredih različna. Ob opazovanju delavcev ugotovimo, da človek v tem razredu ohranja čast, če ustrezno reagira na poteze druge strani. To stališče je močno podobno modelu časti med ujetniki (gre tukaj le za naključje?), med katerimi je onečaščen tisti, ki ne reagira na ravnanje paznika, kar velja kot žalitev. Pri natančnem opazovanju se pokaže, da je bilo tisto, kar velja za žalitev, in kot »ugovarjanje« zgolj ritual in simbolična gesta. Tako lahko človek na primer izgubi čast, če uporablja določene besede in stavke, ki izhajajo iz zavajajočega žargona uradnih krogov, ne da bi jim pri tem dal kakorkoli ironičen ton. Ta fenomen časti, ki je odvisna od obnašanja nasprotne strani – na katero mora človek reagirati, če hoče obdržati svojo čast (»odvisna čast«) – ne vpliva le na tradicijo protesta na zanimiv način, ampak vodi tudi k temu, da se da z delavci lažje manipulirati in da jih je lažje provocirati. Prilagajanje delavcev na sistem je bolj boleče kot prilagajanje srednjega sloja. Srednji sloj ima »pragmatično«, pogosto zaigrano eksistenco in večje možnosti obrambe pred iluzijami »clean hands« (n. npr. s pomočjo ironočnega govora, ki je izven dosega delavcev z restriktivnim kodom). Po varšavskem sporazumu je vladajoča skupina izkoristila odvisni karakter delavske časti. Občutek, da so odpovedali, ki je izhajal iz tega, da so na provokacijo v Bydgoszczu reagirali premalo učinkovito, povezan s tem, da je bil tekst sporazuma nejasen, je bil podkrepljen še s predstavitvijo sporazuma v sredstvih javnega obveščanja. Objavili so ga skupaj z govorom K. Barcikowskega – sekretarja centralnega komiteja PZDP. Govor so negativno ocenili celo sami udeleženci 11. plenuma centralnega komiteja. Cilj vladajoče skupine, da bi razbili bazo Solidarnosti, je bil le delno dosežen.

Ideološke funkcije omejenih semantičnih kompetenc niso bile povezane le s problemi artikulacije. Nadaljnji primer za to funkcijo je situacija, v kateri vladajoči neko določeno značilnost restriktivnega koda izrabijo v svojo korist; namreč da ni potrebno nobenega opravičila (legitimnosti), kadar oni delijo ukaze. To je povezano s pozicijsko strukturo v večini delavskih družin, v katerih socializaciji leži izvor restriktivnega koda in tudi s tem, da je imel »govornik« višji status. Samo dejstvo, da izreče ukaz, mu daje legitimnost (kot. n. pr.: »Zdaj boš naredil to,« »Zakaj bi naj to naredil?«, »Zato, ker jaz tako pravim.«)

Tretja manifestacija ideoloških funkcij oblike govora je njihov vpliv na različne možnosti za politično kariero, ki se ponujajo ljudem iz različnih razredov. V pogojih ritualizacije ideologije v 70. letih je bilo tistim, ki so uporabljali elaboriran kod, veliko lažje posnemati zaželjen stil govora, pri čemer so lahko ohranili tudi svoj nevtralni in mirni nastop. Najboljši primer te sposobnosti je tako imenovani »ironični govor«, tipični stil poljskega srednjega sloja v 70. letih. Ta tip govora je bil obogaten s citati, parentetičnimi dodatki in rečenicami, ki so jasno kazale distanco govornika do njegovih izjav. Površinsko gledano bi to lahko izgledal dober mehanizem prilagajanja. Navzven (na establishment) naperjeno zavajalno izjavo se je dalo »spoznati« do take mere, da je govornik lahko opravljal funkcijo v uradniški hierarhiji in se celo vzpenjal navzgor. Po drugi strani je del stavka, v katerem je »naznanil distanco« in so ga lahko spoznali le govornikovi pristaši, ko je navadno kritiziral »uradništvo«, omogočil govorniku, da ni izgu-

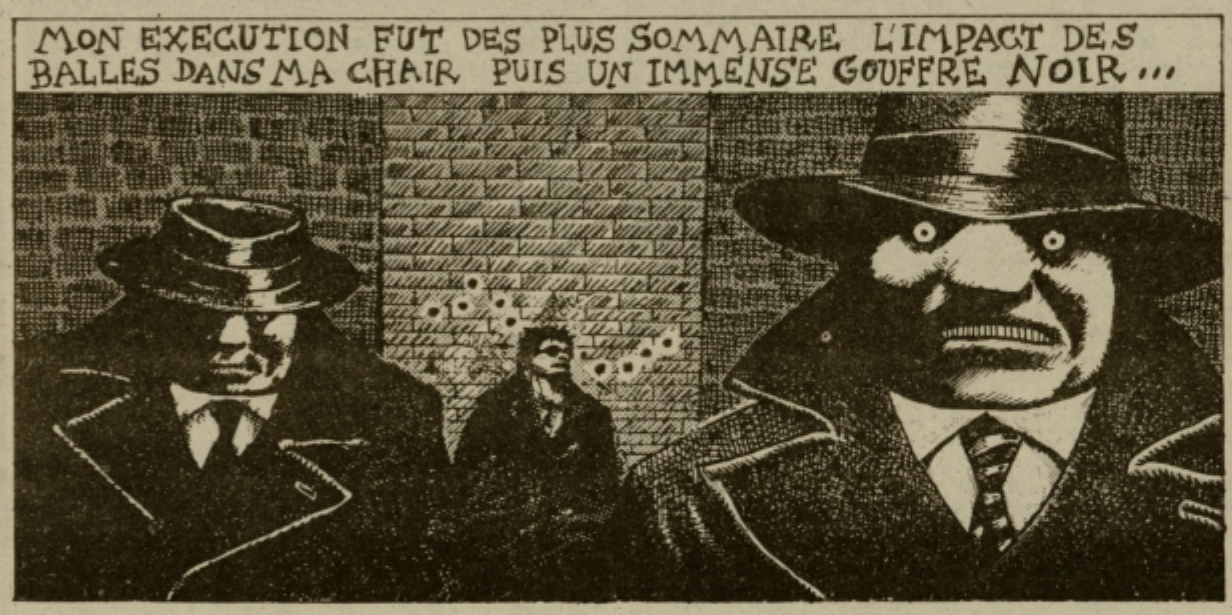

bil časti in dobrega glasu. Zatorej pri njih ni prišlo do problema razkroja osebnosti, kot je bil to pogosto primer pri delavcih, ko se na podlagi svojih omejenih semantičnih kompetenc niso bili sposobni zateči k mehanizmom samoobrambe, ki so temeljili na razčlembi (razbitju) jezika. Za njih je bilo težje sestavljati stavke z notranjo strukturo, ki naj bi nakazali distanco do lastnih izjav. Po drugi strani je bil za njih zavajalni govor uradnikov zaradi njihovega odnosa do govorjene besede – kot nekaj v sebi zaključenega in okrepljenega – bolj dosegljiv in resničnejši. Kakor smo lahko opazili pri stavkih poleti 1980, se je to razmerje končalo z globalno odklonitvijo vsega, kar je prišlo iz vladnega vira in z ustanovitvijo lastnega vira informacij Solidarnosti. V 70. letih je prišlo vendar prej do vprašanja o ceni prilagoditve s pomočjo razčlenitve govora in svojevrstnega ironičnega govora. Dejansko je bila cena zelo visoka. Bila je prilagoditev regresivne narave, kajti otežila je tako artikuliranje lastnih interesov kot tudi kontakt z resničnostjo. Ironični govor s svojo vgrajeno distanco do lastnih izjav ni bil nič drugega kot svojevrsten primer fenomena, ki je bil znan pod imenom »negativna svoboda govora« in ki je vodil h govoru brez notranje dinamike. Ta način govora ustvarja enega izmed tipičnih mehanizmov psihoanalitikom znane regresije.[14] Izhaja iz dejstva, da tako njeni zavajalni, kot tudi distanco navajajoči elementi, lahko izpolnijo svojo intendirano funkcijo le, če jih drugi lahko spoznajo kot čisto dekoracijo in ironijo. Zato morata oba elementa sprejeti obliko bolj ali manj trajnega rituala. Ta oblika govora izgublja svojo vrednost kot fleksibilni instrument komunikacije, čeprav izpolnjuje svojo adaptivno vlogo in z relativno lahkoto omogoča funkcioniranje v shizoidni družbi. Istočasno obdrži občutek, da je »notranje korektna«.

Osiromašen, ritualiziran jezik je bil v praksi visoka cena za prilagoditev v 70. letih. Napol zavestni občutek tega dejanskega stanja je bil med drugim vzrok za to, da so pri stavkah poleti 1980 moralistični elementi in klic po »resnici« spet prišli v ospredje.

Naslednje znamenje ideološke funkcije oblik govora je izraba frustracij in napetosti, povezana z diferenciacijo teh oblik s strani vladajoče skupine. Agresije in kompleksi proti inteligenci so bili na primer izkoriščani pri rekrutaciji partijskega aparata ali pa so jih uporabili kot moč za pogon političnih strojev v kriznih situacijah, predvsem v nižjih rangih oblasti. Dober primer so antiintelektualne parole (slogans) vladajoče skupine, da bi delavce mobilizirala proti študentskemu gibanju v letu 1968.

Zgoraj navedena analiza prve bariere v razvoju zavesti delavskega razreda, namreč bariere semantičnih kompetenc, bi naj pokazala, kako boleč je proces emancipacije delavskega razreda.

2. Bariera postvaritve

Postvaritev igra v totalitarnem in posttotalitarnem sistemu isto ideološko vlogo kot – po Marxu – fetišistični značaj blaga v kapitalističnem sistemu. Postvaritev zamegli strukturo oblasti, s tem ko osvetli le svoj pojav in podčrta svoj objektivni značaj in svojo nespremenljivost. Tako blagovni odnosi v kapitalizmu (če delo smatramo kot blago), kot tudi vladajoči odnosi v socializmu, so prikazani kot rezultat objektivnih družbenih zakonov (respektivni tržni zakoni in dialektični zakoni) in ne kot posledica interesnega boja in konflikta interesov. Glavna funkcija obeh ideoloških konstrukcij temelji na tem, da zatemni izvor narave oblasti in jo morda predstavi kot bolečo, a kot edino možno in brez alternativ. Bariera postvaritve je bila za bariero omejenih semantičnih kompetenc naslednja meja v razvoju zavesti delavskega razreda. Ni enostavno opisati procesa preseganja te bariere. Prvič gre pri tem izrazu bolj za etiketo, kot pa za tehnični terminus. Izraz vsebuje maksimalno emocionalno resonanco in minimalno preciznosti. Drugič pa impatija in angažma nista dovolj za opis izkušnje navadnega človeka. Nujno so potrebne razširjene raziskave, jaz pa imam le fragmentarne podatke. Po podatkih Narojeka[15]), ki izvirajo iz konca 70. let, je bila oblastna in prestižna hierarhija res frustirajoča, toda opravičevalo jo je pomanjkanje alternativnih možnosti. Izgleda, da so hierarhijo odobravali tako dolgo, dokler ljudje na visokih položajih svojega statusa niso začeli izkoriščati preko meja danih norm in pričakovanj. Naravnanost oblastne strukture – z drugimi besedami njena postvaritev – je spet omogočila populistične tehnike zgodnjih 70. let. Poleg tega pa večina pripadnikov Solidarnosti v začetku njenega obstoja ni verjela v to, da bi oblastno strukturo lahko spremenili. Najprej so se hoteli ločiti od te oblastne strukture in neodvisno organizirati čim več družbenih funkcij (informacijo, vzgojo...) Na neki način je bilo to kot odmev na KOR – doktrino družbe, neodvisne od države. Ko sem opazovala reakcijo delavcev 4. plenuma centralnega komiteja (22. avgust 1980), me je presenetila njihova nezainteresiranost: oblastna struktura se jim je zdela nedosegljiva, neotipljiva in nespremenljiva[16]).

Pri premagovanju bariere postvaritve so bistveni štirje faktorji. Dva izmed njih sta se pokazala pri stavkah avgusta 1980. To je bila v prvi vrsti ugotovitev, da je bistveni del moči vladajočih naša poslušnost za njihove ukaze in da bi množično zavračanje poslušnosti lahko ohromilo zelo močno oblastno elito. Druga izkušnja je bil enostavni poskus, da bi restavrirali oziroma ustvarili lastne nadomestne oblike – vsaj tiste funkcije upravljanja države, ki so bile neorganizirane ali v določenem smislu napihnjene[17]). Ena od takih aktivnosti, ki niso bile koordinirane in so jih zelo hitro opuščali (v procesu samoomejitve revolucije, ki se je začela v času, ko so se začela pogajanja), je vodila do pomembnega spoznanja. Dovolj je, če nekoga priznaš kot nosilca oblasti in že postane resnični nosilec oblasti. To je bila praktična, čeprav nenapisana lekcija legitimnosti.

Dva druga faktorja, ki sta pripomogla k premagovanju občutka postvaritve, je ustvarila praksa Solidarnosti. Tukaj je bila izkušnja institucionalizacije gibanja posebno pomembna. In sicer takrat, ko je postalo jasno, kako bistveni sta vlogi manipulativne konkurence in celo naključja za izgradnjo hierarhije. Z drugimi besedami: naučili so se, da hierarhija ni nič »naravnega«. Še bistvenejši za premagovanje bariere postvaritve so bili zaključki, ki so jih potegnili iz sporov z vlado. Posebno pomemben je konflikt januarja/februarja. Do konflikta

je prišlo na nekaterih področjih, ker so odpustili nekaj korumpiranih članov krajevnih uprav. Ta konflikt se je končal z odpoklicem premiera Pienkowskega, ki je bil obsojen, »da se ne zna pogajati s Solidarnostjo«. Pri tem sporu so se delavci počutili kot akterji igre in prvič so pozorno spremljali spremembo v vladajoči skupini. Spoznali so, da oblast ni objektivna in stalna, ampak spremenljiva in odvisna od njihovih dejanj. Delavci so spoznali, da je oblastna struktura sama produkt konflikta in da je njena konkretna oblika znak moči določenih političnih sil. Vsa omenjena stališča, ki si jih je poljski delavski razred oblikoval v svoji politični praksi avgusta 1980 in po tem, le niso bila trajna. Novo pridobljene občutke, da je bilo mogoče oblastno strukturo razstvariti, so kmalu odrinile nove izkušnje in tako so na stare pozabili. Po drugi strani se je bilo nemogoče vrniti k starim pozicijam postvaritve. Kar zdaj vidimo, je prej razkroj po Bydgoszczu, pomešan s čudnim radikalizmom, ki se izogiba političnim kategorijam in svojih sanj ne izraža v vladajočih razmerah. Ti nastavki niso le posledica fundamentalistične orientacije gibanja, ampak vključujejo tudi dvoumnost »kooptirane revolucije«, v kateri se zdi Solidarnost čedalje bolj kot ujet velikan. Slednje je posledica zgoraj opisane krize identitete. Tudi zadnje izkušnje (julij 1981) pri proučevanju sredstev javnega obveščanja in njihovih poročil o 9. kongresu PZDP so pripomogle k obnovitvi oblastne postvaritve. Ta kongres, ki je bil po svojem značaju populističen, je zapustil surrealistične občutke. V poglavju o preobratu partije po avgustu 1980 bom napisala več o tem, vendar moram v zvezi s problemom postvaritve o tem že zdaj spregovoriti nekaj besed. Po volitvah novih članov centralnega komiteja je bila poljska družba postavljena pred nove nosilce oblasti. Le-ti so izgledali kot zrcalni refleks popularne, fragmentirane mentalitete, ki je precej oddaljena od ideološke predstave o mentaliteti. Nova elita PZDP je bila zdaj sestavljena iz preprostih, nekorumpiranih in s pomočjo relativno demokratičnih postopkov izvoljenih ljudi (razen pri predvolitvah in priporočilih – kar je še nekoliko okrepilo populistični videz). Novi nosilci oblasti so se v krizi počutili prav tako nemočni, kot ostala družba. V začetku je bilo videti, da je »personifikacija sovražnika« zdaj še težja kot prej.

Toda v naslednjih tednih je polarizacijski mehanizem pokazal ves svoj potencial. Po eni strani so odvzeli legitimne pravice oblasti, ki je bila močnejša, kot kdajkoli prej: demokratični postopki so nosilcem oblasti odvzeli posebno »demonsko« dimenzijo, ki je lahko v preteklosti služila kot bistveni del legitimiranja moči s pomanjkanjem alternativ. Novoizvoljeni člani CK, ki so prišli iz velikih obratov, so se počutili zavrženi od svojih obratov. Tako je na primer Zofio Grzyb – edinega člana Solidarnosti v politbiroju – njena obratna organizacija grajala, ker je dala nekaj kritičnih pripomb o tej organizaciji. Poleg tega so nekatere frakcijske igre, ki so se odvijale na nivoju okrajnih komitejev (ko nasprotniki Kanie niso bili izvoljeni v centralni komite), vodile do nekaterih provokativnih konfliktov takoj po 9. kongresu. Nereda v predpisovanju bonov v Katowicah in Łódzu in neurejeno določanje predpisov sta v obeh mestih vodila do »pohoda lačnih«. Isto se je zgodilo tudi v drugih mestih (Waršava – 3. do 5. avgust 1981, Kutno – 26. julij). V Varšavi je bil del pohoda blokiran in so se demonstranti tri dni zabarikadirali na Pomambnem križišču. To je ustvarilo nove napetosti. Ena izmed glavnih gesel teh dogodkov je bila: »Lakota je edini rezultat 9. kongresa.«

Ker so bili novi člani Centralnega komiteja »odgovorni« za dogodke kongresa, so bili zdaj še bolj izpostavljeni sovražnikom. Na obeh straneh so se kazali znaki frustracije: agresija med člani CK, ki na kongresu niso izoblikovali nobenih novih predlogov (partijski program je bil kopija stabilizacijskega plana vlade) in med člani Solidarnosti (na podlagi povečanega obupa in krize identitete v sindikatih) se je še povečala. Najbolj zaradi podobne mentalitete in statusne orientiranosti, kot posledica tega, lahko zdaj na Poljskem zasledimo nepričakovan razvoj: Po eni strani je novi, demokratično izvoljeni CK zagovarjal »ostrejšo linijo« kot politbiro s svojimi manj profesionalnimi« aparatčiki. Po drugi strani se je spet vrnil občutek postvaritve, ki je zdaj še močnejši kot prej. Med ljudstvom se je razširil občutek, da je sistem izven kontrole ljudstva in nosilcev oblasti. Ni naključje, da imamo zadnje čase na Poljskem politiko rastočega obupa (npr. postopek proti požigu v partijskem komiteju v Swinoujschiah, 23. junija 1981, ali rasistični dogodki v Kominu – s cigani iz okolice, 28. avgusta, in dejstvo, da mladi delavci čedalje več razpravljajo o terorizmu).

3. »Antipolitična« politična kultura Solidarnosti

Tretja meja na poti do zrele politične zavesti poljskega delavskega razreda,ki se je organiziral v Solidarnosti, je čuden tip mentalitete. Pojem »mentaliteta« uporabljam kot sinonim za okvir kognitivnih oblik, ki so dejansko učinkovite v političnem življenju – političnem življenju, ki je aktivno in čustveno. Ta pojem se zdi v našem primeru uporabnejši kot pojem ideologije[18]. Eden izmed vzrokov je ritualizacija za posttotalitarni sistem tipične ideologije: posttotalitarni sistemi so zaznamovani z iskanjem vrednosti in pravil, ki vsebujejo najmanj prisilne oblasti pri legitimnosti ali nelegitimnosti političnih akcij. Drugi vzrok je čudna ideološka klima na Poljskem. Komunizem so na Poljsko prinesli ruski tanki, leve ideologije pa v deželi nikoli ni bilo (razen v tradiciji kmečkega gibanja): kot posledica tega imajo tudi protikomunistični nazori le slabotne ideološke elemente. Ideološka kontrarevolucija je brez predhodne revolucije nemogoča. Tudi poljski katolicizem, ki je zelo močan na družbenih področjih svojega delovanja, je v bistvu kultura in način življenja in ima le malo metafizičnih ali intelektualnih značilnosti.[19] Slednje mu olajšuje spravljivost z ritualizirano komunistično ideologijo in znanostjo. Tipični stil politične opozicije na Poljskem je po svojem značaju prav tako ideološki. Revizionisti 60. let so na novo interpretirali le uradno ideologijo in so negirali vladajoči skupini legitimnost uporabe leve retorike.

V 70. letih organiziran KOR je bila ohlapna koalicija nasprotnikov sistema različnega izvora: od bivših ortodoksnih levičarjev do zmernih socialistov in celo bivših desničarjev. Tudi dokazni material najnovejših raziskav o političnih stališčih poljskega delavskega razreda,[20] kažejo določeno ideološko *poddoločenost* in dvoumnost; več kot 55,5% delavcev sploh ne more označiti svoje politične pozicije – pri PZDP – članih iz delavskega razreda znaša ta procent 37,1. 11,7% se jih imenuje »demokrate«, 4,4% »socialdemokrate« – pri članih PZDP – gre za 8,6% – do 8,7% se jih imenuje »socialiste« – pri PZDP jih je 23% – 1,5% se jih imenuje »komuniste« – pri članih PZDP je to le *ena* oseba– in 0,7% jih pravi, da so »patrioti«.

Zgoraj navedene dokaze za ideološko poddoločenost so bili podkrepljeni še z odgovorom na vprašanje o nujnosti oz. potrebi po legalni opozicijski partiji. 65% delavcev in 54% članov PZDP, ki so delavci, odgovarja pozitivno, vendar argumentirajo na določen način ideološko.

Potrebo po novi partiji opravičujejo, predvsem s pomočjo organizacijske argumentacije, kot element nujno potrebne konkurence v političnem sistemu. Po drugi strani večina od 36,5% delavcev, ki podpirajo »opozicijo« – prednostno KOR – ne zna niti navesti ideoloških ali političnih vzrokov za tako obnašanje, niti ideološko interpretirati vlogo KOR. Njihov glavni vzrok, da podpirajo opozicijo je, da »le-ta govori resnico«.

Če si situacijo ogledamo pobliže, ugotovimo, da ni tako preprosta: zgoraj navedeno poddoločenost lahko (če izraz »ideologija« uporabljamo v njegovem tradicionalnem pomenu) razlagamo tudi kot ideološko *»poddoločenost«*. To pa takrat, če upoštevamo, da vlogo ideologije po eni strani prevzema čudna mentaliteta, po drugi strani pa statusna orientiranost. V svoji knjigi o Poljski pišem tudi poglavje o ideološki funkciji fundamentalistične orientiranosti Solidarnosti. Zdaj bi rada analizirala druge poteze mentalitete, ki prevladujejo v tem gibanju in njihove politične posledice. Razpravljala bom o štirih elementih te mentalitete: ahistorična nagnjenja, moralizem, enodimenzionalnost in močna statusna orietiranost. Naredila bom tudi nekaj zaključkov o nastanku teh potez in njihov odnos do politične prakse gibanja.

4. Ahistoricizem

Za člane Solidarnosti in za njene aktiviste je tipično, da na preteklost gledajo kot na seznam posameznih dogodkov in ne kot na proces, v katerem dogodku vplivajo drug na drugega in postajajo splošne tendence. Dva faktorja sta odgovorna za takšno ahistorično perspektivo. Prvič je to nezmožnost generalizacije lastnih izkušenj. Kakor sem to že prej navedla, je to posledica omejenih semantičnih kompetenc. Drugič je to bolj pojmoven okvir, ki je – na podlagi solidarnosti gibanja – izčrtal vse dialektične pojme, kot sta n. pr. »konflikt« in »protislovje«. Na neki način je statična, zastarela perspektiva članov Solidarnosti, z ozirom na lastno gibanje zasidrana v njegovi vrednostni orientiranosti. Leta vodi k temu, da tudi govor o interesnih konfliktih znotraj Solidarnostni vzbuja občutek krivde in sum. Taka perspektiva onemogoča, da bi si izdelali in nabrali znanje o dinamiki gibanja; to je o dinamiki, ki ni nič drugega kot razvoj notranjih nasprotij in konfliktov v Solidarnosti. Kot sem že prej omenila, je bil prvi stadij zgodovine Solidarosti konkretno zaznamovan z dvema procesoma, ki ustvarjata konflikt: »samoomejena revolucija« in izgradnja hierarhije. Oboje je vodilo k porastu napetosti v notranji organizaciji in je bilo vzrok za izbruh simbolične politike, ki je tako značilna za ta stadij. Slednje je aktivistom Solidarnosti v srednjem rangu omogočilo, da so ohranili svoj status. Drugi stadij razvoja Solidarnosti je zaznamovan s krizo identitete

gibanja. Ta kriza se je kazala v mnogih oblikah: ena izmed njih je bil vedno večji prepad med položajem Solidarosti na političnem zemljevidu in njeno nezadostno gospodarsko močjo; ali celo vlogo pri krepitvi državne moči pri razpolaganju s produkcijskimi sredstvi. Drugi aspekt te krize identitete je bila vedno bolj očitna zagata »samoomejene revolucije«, katere bistvo je bila taktika. Pojem »družbenega obrata« (»social enterprise«), ki ga je izdelalo gibanje za samoupravljanje v Solidarnosti, je meril na odpravljanje krize identitete. Krajevni in nacionalni voditelji Solidarnosti, ki so na podlagi svoje ahistorične perspektive bili nezmožni spoznati dialektično nujnost takega razvoja, so se dolgo borili s to tendenco. Kakor vidimo, je ta ahistorični pristop imel resne praktične posledice.

Ta nezmožnost, da bi izkušnjo gibanja posplošili in jih prenesli na abstraktno formulo, je ustvarila bariero kopičenju znanja in družbenega učenja v Solidarnosti. V taki situaciji ima osebna izkušnja voditeljev gibanja dvojno vrednost. Neprenosljivost znanja aktivistov gibanja služi kot uporabna racionalizacija in na pol zavestno samoopravičevanje za tiste, ki bi vodilno pozicijo radi obdržali kar se da dolgo.

Naslednja politična posledica te ahistorične perspektive preteklosti je dejstvo, da se na ta način da gibanje lažje ohromiti od zunaj. Ne smemo pozabiti, da znotraj takega ahistoričnega okvira, sedanjost gibanja v sebi nosi tudi preteklost. To je lahko zelo nevarno. Še posebej če člani gibanja napačno dojemejo resnični moment razkroja gibanja (kakor se je to zgodilo po Varšavskem sporazumu, 30, marca 1980). Tak občutek, da so v določenem trenutku odpovedali, lahko vladajoča skupina okrepi še s pomočjo manipulacije. V takih trenutkih lahko vse prejšnje zmage zatonejo v pozabo; in kar je še hujše, ta občutek, da so odpovedali, se lahko spremeni v »self – fulfilling prophecy«. To tendenco o občutku poraza lahko okrepi še predstava o »odvisni časti«, ki je za delavski razred tako specifična. »Kdor se je enkrat osramotil« in je zapisan med »poražence«, mora od zdaj naprej igrati po drugih pravilih. Ni se lahko spet povzpeti v razred »zmagovalcev«; to si mora človek prislužiti. V zaporu je za to potreben ritual. Vsi opisani elementi pripomorejo k mehanizmu »self-fulfilling prophecy« *posplošenega ravnanja odpovedi*. Odveč je pripominjati kako ugodno je vse to za vladajočo skupino. Še posebej zaradi tega, ker je občutek krivde, da so v določenem trenutku odpovedali, povezan s fenomenom socialne amnezije. Psihiatri, ki fenomen amnezije raziskujejo s pomočjo elementa afazije, pravijo, da je to povezano s tendenco, da človek situacije, v kateri je odpovedal in ni mogel ohraniti svoje časti, ne zna artikulirati in jih rad potiska v podzavest. Spominnanje pa v njem vzbuja občutek sramu in grenkobe. Ta občutek določa sliko preteklosti, ki se je vtisnila v našo dušo. Po Lacanu je slika ... tako kot vsaka druga fiksacija v t. i. instinktnem stadiju predvsem zgodovinska brazgotina, ena stran sramu, ki je pozabljen, ali ena stran slave, ki se ji ne da upreti«.[21] Izgleda, da je bila situacija ista pri posameznikih in pri družbenih skupinah. Kajti, če raziščemo proces, v katerem je nastala tradicija protesta pri poljskem delavskem razredu v 70. letih, naletimo na dva značilna momenta. Medtem, ko so nam dogodki v decembru 1970 ostali v spominu in delno postali del govorjene tradicije še pred dogodki avgusta 1980, so dogodki iz junija 1976 hitro zašli v podzavest, čeprav so protestirajoči v obeh primerih dosegli svoj objektivni cilj (preklic povišanja cen hrani). Toda potek dogodkov je bil drugačen: decembra 1970 so delavci, ki so protestirali, ohranili svojo čast, medtem ko to tistim, ki so protestirali 1976 (junij), ni uspelo. Obe situaciji sta v direktni zvezi s pojmom »odvisna čast«. Tako je leta 1970 izbruhnila masovna stavka, ko je partijski tisk objavil informacijo, da je skupina delavcev, ki je govorila v imenu vseh delavcev, obljubila, da bodo več delali, da bi tako pokrili izgubo, ki jo je utrpela država zaradi dogodkov v Gdansku in Sczecinu (pri teh dogodkih je mnogo delavcev izgubilo življenje). S tem, da so se delavci zatekli k stavki, kot odgovoru na informacijo, ki je za delavce pomenila žalitev njihove časti so si spet hoteli pridobiti čast. Junija 1976, le nekaj dni po dogodkih, je na televiziji nastopila skupina delavcev, ki se je »spontano« osebno opravičila prvemu sekretarju partije, Giereku. Isti show se je ponovil na masovnem nivoju, na nekaterih igriščih v industrijskih mestih. Ta dogodek, čeprav pogovor z delavci kaže, da so ga smatrali za žalitev, ni imel »nasprotnih posledic«, ki bi jim povrnile izgubljeno čast. Ta dogodek je vodil k specifični družbeni amneziji in dogodki leta 1976 so nekako izginili iz govorjene tradicije protesta. Postali so neljub spomin delavcev. Poudariti moramo, da se je situacija po stavkah v avgustu 1980 spremenila. Te stavke so v določenem smislu dojeli kot maščevanje za simbolični poraz julija 1976. Po avgustu so delavci začeli svobodneje govoriti o dogodkih iz leta 1976. Niso jih več jemali kot nekakšen mit.

5. Politični moralizem

Močni moralistični elementi dogodkov iz avgusta 1980 in po njih skupaj s poudarkom na solidarosti in časti, kot bistvenih vrlinah, so bili reakcija na moralno dvoumnost korporativističnih tehnik 70. let in temu sledeči vedno močnejši segmentaciji družbe. Solidarnost, kot družbeno gibanje, ni imela le zgoraj opisanih značilnosti kulturne revolucije, ampak tudi značilnosti moralnega križarskega pohoda. Eden izmed najočitnejših imperativov funkcioniranja gibanja je, da je obdržati to kvaliteto.[22]

Taktika vladajoče skupine je bila od začetka uperjena v to, da bi Solidarnosti odvzela njeno moralno legitimnost[23].

Politični moralizem gibanja je imel močan učinek na njegov način funkcioniranja. Pri tem moramo spomniti na opazko Lipseta[24], da »uporaba fundamentalne resnice na politični sceni, na kateri se nihče ne sme poskušati spremeniti, onemogoča odprti trg idej in oblasti.«

Nadaljna posledica tega političnega moralizma je situacija, da člani Solidarnosti vsak kompromis jemljejo kot zelo boleč; le-ta ne predstavlja le taktičnega poraza, ampak tudi žrtvovanje določenih osnovnih vrednosti.[25] Dodajmo še to, da tudi v Solidarnosti – kot v vsakem drugem gibanju, ki deluje po pravilih moralne križarske vojne – demokracijo pojmujejo kot zmago večine tistih, ki poznajo »resnico«, nad tistimi, ki se od te resnice odmikajo. To je v nasprotju z demokracijo kot liberalnim postopkom doseganja kompromisa. To lahko pojasnimo z Walensovo neumestno pripombo na enem izmed zborovanj MKS v Gdansku avgusta 1980: »Domneva se, da tukaj obstaja demokracija, toda nekateri so drugačnega mnenja...« To je pripomnil po sporu z enim izmed nasprotnikov.

Eden izmed rezultatov tega političnega moralizma je tudi tendenca, da bi politiko dojeli v črno-belih pojmih, z le malo tolerance za dvoumnost. Slednje spominja na staro komunistično pravilo, da se je treba držati mota: »Kdor ni za nas, je proti nam.« V določenem smislu je imel fundamentalizem predzgodovine komunistične partije (s prepričanjem o absolutni pravilnosti »dialektičnih zakonov«), podobni učinek.

Omenili bomo še tri nadaljne posledice političnega moralizma Solidarnosti. Prvič odklanjanje, da bi notranje konflikte in razlike razkrili znotraj gibanja, ker bi to oslabilo moralno pravilnost. Tako se je npr. konflikt znotraj narodne komisije Solidarnosti po krizi v Bydgoszczu končal s tem, da so Celińskega (KKP – sekretarja) odpoklicali, po tem, ko so ga obdolžili manipulacije, Karol Modzelewski pa se je funkciji sam odpovedal, potem ko je KKP označil kot Walensov »fevdalni rajh«. Ta konflikt je bil navzven opisan kot »zarota ekstremistov, ki bi radi uničili enotnost gibanja.«[26]) V taki atmosferi, kjer razkritje notranjih problemov razkriva občutke krivde, je nemogoče vgraditi mehanizme za notranje razpravljanje in reševanje problemov. Nasprotno – razvijejo se neformalne tehnike, da zatrejo razlike v mnenjih (npr. notranja cezura sindikalnega časnika, ki je vodila k nekaterim stavkom zaposlenih v Lublinu in Gdańsku.) Pomanjkanje tolerance za notranje razlike ima včasih lahko nasprotujoče si učinke. Tako lahko npr. pri volitvah, pri katerih so razlike del selekcijskega mehanizma, opazimo, da se koalicije tvorijo po najbolj mehaničnih poteh (npr. majhni obrati proti velikim).

Druga konsekvenca političnega moralizma je mnenje, da je za zmago dovolj, če ima človek prav. To vodi k podcenjevanju taktičnih elementov v politiki in k zanemarjanju publicitete lastnega primera. To je v skladu z mojim prejšnjim opisom fundamentalistične orientiranosti, ki izhaja iz postavke, da za zmago ni potrebna politika. Ta trditev, da je za zmago substancialno pomembno, da se postavijo »prave« zahteve, je bila pri stavkah povezana z vero v univerzalnosti lastnih stališč. Kdor je proti, ravna glede na to stališče, po zlobnih motivih ali pa spada k zarotnikom. Ta pozicija je okrepljena s še enim kognitivnim okvirom, ki je tipičen za omejene semantične kompetence, t. j., da ne preudarja raznovrstnosti mogočih pomenov in njihov relativni značaj. Kulturna (kognitivna) poenotenost sveta je sama po sebi umevna in posledica tega je, da potreba po poudarjanju lastne pomembnosti ni tako močna. Tako sem bila npr. zelo presenečena, kako indiferenten je bil komite za stavke pri letalski družbi, ko so jim predlagali, da bi naj svoje zahteve utemeljili na tiskovni konferenci; namreč pravico, izvolitve direktorja. Tako zelo so bili prepričani v svojo politično in moralno pravilnost, da se za dodatno publiciteto niso zmenili (julij 1981).

Ob koncu svoje analize posledic političnega moralizma članov Solidarnosti bi se rada še enkrat obrnila k drugemu aspektu problema. To je k čudnemu nazoru o sistemu zakonov. Tipično za ta nazor je zaničevanje zakonov – (celo lastnih statutov[27]) in lahkomiselnost, manipuliranja z zakonom, kakor tudi upor proti ustanovitvi take institucije znotraj Solidarnosti, ki naj bi kontrolirala, koliko so aktivnosti v skladu s statutom. Na surrealen način to spominja na začetek tako imenovane »socialistične države«, ko je imela mitologizirana »volja ljudstva« (ki so jo hitro zamenjali z »voljo avantgarde«), prednost pred legalnimi standardi. Isti nazor vodi tudi k značilnemu pomanjkanju interesov pri večini članov Solidarnosti, da bi se seznanili z nastankom zakona. Do nedavnega so bili voditelji Solidarnosti, ki so se udeležili »Joint comission« za pripravo novega sindikalnega zakona, zelo pasivni; značilna za to pasivnost je Walensova izjava: za televizijo 25. julija 1981: »Če nam nove odredbe niso všeč, se jih ne držimo...« Ta način se postopno spreminja in sicer od takrat, ko je vladajoča skupina začela pravno obravnavati sindikalne funkcionarje, ki se niso držali zakonov. (Septembra 1981 je bilo več kot 200 takih primerov pred sodiščem).

Enodimenzionalnost

Zgodovinske konstelacije moči in političnih sredstev prisile so na Poljskem po avgustu 1980 zelo komplicirane. Kljub temu pa je slika politične situacije članov Solidarnosti zelo poenostavljena in upošteva dve sili: »mi« in »oni«. V takem pojmovnem okviru ostanejo nekateri značilni politični fenomeni kot npr. »horizontalna struktura PZDP«, neopazne. In tudi dejanska, zelo komplicirana situacija, da so si »pragmatiki« – ali psevdopragmatiki – v Solidarnosti in partiji na neki način bližji drug drugemu, kot fundamentalisti v lastnih vrstah, je preveč kompleksna, da bi jo člani gibanja zaznali.

Enodimenzionalno perspektivo so na neki način podedovali od KOR – družba versus država. Ta perspektiva, namreč, da ne upoštevajo, da je bila družba že več let prepredena z agendami države, je bila pri trenutnih izbruhih nezadovoljstva dobro geslo. Toda v več ali manj normalnih časih je bilo tako stališče zelo zavajalno. Ta historična poenostavljenost je bila povezana s prej opisanim političnim moralizmom, za katerega so bili: strukturne razlike, dvoumnost in pluralizem idej nezakoniti. Lahko, da se sliši kot kriva vera, toda politično življenje poljskega ljudstva – in posebej bogastvo idej – je po dogodkih avgusta 1980 in po ustanovitvi Solidarnosti postalo revnejše, če ga primerjamo s tistim iz 70. let, ki so res polna latentnih in segmentnih smeri, ki so bila sicer res vedno polna dvoumnosti, vendar jasna, manj enotna in združena. To je učinek populistične in solidarnistične perspektive, ki jo je vtisnila Solidarnost s svojo, zgoraj opisano mentaliteto družbe. V nasprotju s tem pa vodi atomizacija PZDP-ja k pluralizaciji pozicij in ciljev. Ti variirajo od »totalnih utopij«, kluba Sigma (Varšavske univerze) z njegovimi abstraktnimi, dialektičnimi filozofijami, do primitivnih demonstracij potrebe po vladanju, ki jo povzročajo osebne frustracije in je racionalizirana kot »razredna diktatura« (klub Varšava 80). Tudi različne reakcije na ritualizacijo ideologije se da zaslediti: klub Karl-Marx, ki je pritegnil par ducatov utrujenih partijskih intelektualcev in na pol intelektualcev, pa do mnogo primitivnejšega in populističnega foruma Katowice.

7. Statusna orientiranost

Tisti karakter Solidarnosti, ki gibanju izboljšuje njegov status, pojasnjuje zakaj ima pri njih politika statusne orientiranosti prednost pred politiko interesne orientiranosti. Ne smemo pozabiti, da so mnogi člani Solidarnosti njen začetek razumeli kot vzvod mobilnosti navzgor celotnega delavskega razreda in kot element kulturne revolucije. Tendenca, da na družbo gledajo bolj z nivoja njenega statusa, in ne funkcije, kakor je to značilno za politično kulturo avtoritetnega režima, krepi že tako močno statusno orientiranost Solidarnosti. Socializacija v takem režimu uči ljudi, da je vladajoča sfera ena izmed najpomembnejših dimenzij v družbenem življenju. Zato taka socializacija razvije poleg tega tudi posebno »razumevanje« za slabosti in krepkosti. Najbistvenejše posledice statusne orientiranosti Solidarnosti so: tendenca, da bi personificirali politiko, nezmožnost in odpor do tega, da bi izdelali obrambne ukrepe proti izrabljanju oblasti ter mnenje, da je pomembnejše spremeniti človeka in ne strukturo. Zadnja posledica je naraščanje napetosti med močno statusno konkurenco na eni strani in egalitarnimi vrednostmi na drugi strani. Tako trčenje razblini občutek o moralni pravilnosti. To je zelo nevarno za gibanje, ki si je zadalo, da bo vodilo moralni križarski pohod.

Opisani tip mentalitete, ki je značilen za večino članov Solidarnosti iz delavskega razreda, naj ne bo analitični pojem, ampak naj bi bil opisna kategorija. Moj namen je bil v prvi vrsti prikazati meje oz. prepreke na poti do eficietne in emancipatorične politične zavesti. Namreč: omejene semantične kompetence, odnos postvaritve oblastnih struktur in mentaliteta, ki jo označujejo historična nagnjenja, politični moralizem, enodimenzionalnost in statusna orientiranost.

Poleg tega sem poskusila prikazati, koliko se skladata praksa Solidarnosti in stanje politične zavesti članov gibanja.

Prevedla: Vesna Kondrič

Prevedeno iz Zeitschrift für Socialforschung 1-2/82, Dunaj (Wien)

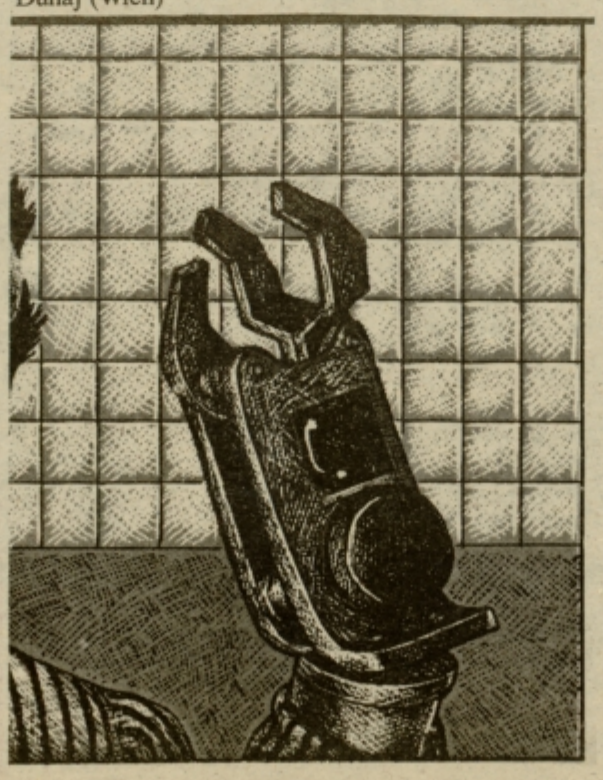

OPOMBE:

1. Postvaritev (Verdinglichung) – po Georgu Lukacsu pomeni postvaritev ustvarjanje druge narave psevdo-stvari. (Geschichte und Klasenbewusstsein, S. 98). To strjeno, postvarjeno kraljestvo, objektivizacija, zadeva vso subjektiviteto, ki je po Lukácsu gibanje »objektivnega duha«: »Tako kot se kapitalistični sistem ekonomsko neprekinjeno producira in reproducira, tako se z razvojem kapitalizma struktura postvaritve spušča vse globje, vse bolj usodno in odločno v zavest ljudi.« ibidem, S. 105/I ameriške izdaje.
2. Statusna politika pomeni orientiranje aktivnosti v smeri izboljšanja lastne pozicije, ki jo jemljejo kot prestiž in oblastno domeno vis-a-vis nasprotni strani.
3. Basil Bernstein, »Language and Social Class« – British Journal of Sociology, 1960, XI, »Linguistic Codes« v »Language and Speech«, 1962, »Family role Systems, Socialisation and Communication« – zapisnik predložen na konferenci v Chicagu, 1964.
4. Andrzej Peotrowski, Marek Ziólkowski »Zróznicowania jenzykowe i structura spoleczna«, Varšava 1976.
5. Wnicjusz Narojek »Antopologia Awansu« – Institute of Philosophy and Sociology, Polish Academy of Sciences, 1979.
6. Leśniakov primer je opisala »Builetyn Informacyjny« (mesečnik KOR) v septembrski izdaji 1980 Ewa Milewicz in v »Punkt«, mesečnik Gdansk, december 1980.
7. Glej Lech Walesa v intervjuju z Oriano Falacci.
8. Podatki iz raziskovalnega dela Henryka Bialyszewskega o stavkah v 70. letih. Neobjavljeno habilitacijsko delo. Knjižnjica WSNS-Višja partijska šola – Varšava.
9. Glej npr. moj pojem »krize identitete«, ki sem ga obdelala na delavski univerzi in predstavila v publikacijah Solidarnosti.
10. Trajni konflikt »Mlade Poljske« s KOR – potem ko so prvi etiketirali Kurońa kot »endecja-tip organizacije« – je vodil do tega, da je »Mlada Poljska« namerno zavlačevala izdajo obširnih informacij o karakterju krize, ki je nastopila po krizi v Bydgoszczu v deželni komisiji Solidarnosti (KKP) in kar je omogočilo razširitev govoric, da je Walesa zato napadel Kurońa.
11. Po raziskovalnem delu Marie Marodi – univerza v Varšavi, november–december 1980 – so mnogi delavci razumeli avgustovske dogodke kot mobilnost navzgor celotnega razreda.
12. Npr. stavka v varšavskem Stilmillu decembra 1980 – kot kažejo raziskave, delavci niso poznali nobenih postulatov, vendar so kljub temu hoteli nadaljevati s stavko, ker so v njej videli možnost »izražanja svojih mnenj« – Raziskovalni center Mazowsze.
13. A. Jankowski, Szczecin Center of Social Reserch, objavljeno v »Jednošć, maja 1981.
14. J. Lacan, »Éspri«.
15. Narojek, ibidem
16. Kljub temu dejstvu je na istem plenumu partijski sekretar okraja Gdańsk, Fiszbach, prišel na dan z argumentom, da delavci želijo izvesti pritisk, da bi zamenjali člane politbiroja.
17. Tako je npr. začel Walensa vplivati na transport v mestu in se angažiral, da so skladišča prodajala hrano trgovinam. Njegovim ukazom so sledili.
18. Primerjaj analizo pojmov »mentaliteta« in »ideologija« J. Linza v avtoritarnih režimih; Handbook of Political Sociology.
19. Raziskovalno delo Kaweckega – Institut za marksizem, Varšava 1979 – tam je navedeno, da je več ljudi razložilo, da hodijo redno v cerkev in prakticirajo svojo vero, manj pa jih je reklo, da »verjamejo v boga«. To kaže druge funkcije cerkve na Poljskem (politične in kulturne), ki so pristojne za ta fenomen.
20. Anna Odrobińska in Boleslaw Staporek iz raziskovalne skupine Ladjedelnice v Gdańsku in njuni podatki (junij 1981), ki sta jih prikazala na 6. konferenci sociologov v Lódzimu septembra 1981.
21. Lacan, ibidem
22. Primerjaj np. pr. podatke o najnovejših konfliktih v šlezijskih premogovnikih, ko delavci niso hoteli sprejeti višjih mezd za delo ob prostih sobotah, ker niso hoteli, »da bi jih obravnavali kot nekaj posebnega in bi jih tako kot v 70 letih odrezali od ostale družbe«.
23. Tako n. pr. tako imenovana Zabińskijeva doktrina – prvi sekretar partije v okraju Katowice, ki je poudaril tri taktike v boju s Solidarnostjo: polarizacijo gibanja, poudarjanje posebnih interesov, kar naj bi vodilo k zmanjšanju moralne legitimnosti gibanja in »če jim pustimo moč in izobilje se bodo v kratkem času korumpirali« – Govor, ki ga je imel za aktiviste PZDP v Katowicah, decembra 1980.
24. Primerjaj Lipset: »Politics of Unreason« z odličnim opisom moralistične orientacije v politiki.
25. Tako so n. pr. kompromis o prostih sobotah videli kot znak, »da jih niso vzeli resno...« – delo raziskovalnega centra Mazowsze, januar 1981.
26. Konferenca deželne komisije Solidarnosti (KKP), 4. april 1981.
27. Tako so bile npr. preveč koncentrirane kompetence na nivoju KKP, ki so bile v statutu rezervirane za aktiviste na regionalnem nivoju, opravičene z argumentom, »da hočemo za nekaj časa pozabiti, da pripadamo KKP«, in zato »delamo tako, kot bi šlo za konferenco regionalnih voditeljev« – Bujakova pripomba na srečanju KKP februarja.

Opomba o avtorici:

Kljub temu, da so poljski dogodki že tri leta v središču pozornosti smo do sedaj poznali le spise bivših korovcev in kasnejših svetovalcev Solidarnosti kot sta npr. Kuron in Michnik. Slabo pa poznamo analize poljskih dogodkov izpod peresa poljskih družboslovcev. Edina izjema je najuspešnejši poljski družboslovec Jerzy J. Wiatr, ki se je tudi mednarodno uveljavil, saj so njegova dela prevedena v številne svetovne jezike. Od 1. decembra 1981 je prof. Wiatr zopet direktor inštituta za marksizem in leninizem in osebni svetovalec generala Jaruzelskega. Tudi slovenski javnosti Jerzy Wiatr ni neznan, saj ga poznamo po številnih predavanjih na FSPN in po objavah njegovih člankov v Teoriji in Praksi (primerjaj v Teorija in Praksa 3-4/83 ob stoletnici Marxove smrti!).

Jadwiga Staniszkis je bila od leta 1980 zopet docentka za sociologijo na univerzi v Varšavi. Kot »kolovodjo« študentskih revoltov so jo 1968 zaprli (»moramo zapreti nekaj nežidov, da cionisti ne bodo mogli reči, da je to antisemitistična kampanja«). V zaporu je začela pisati disertacijo o mladem Marxu (pri prof. Wiatru), toda po izpustitvi iz zapora je izgubila mesto asistentke na univerzi. Pozneje je delala kot bolniška sestra in predavala na »letečih univerzah«. Od prvih stavk in pogajanj v Gdansku je bila svetovalka štrajkovnega komiteja in kasneje svobodnega sindikata. Pisala je knjigo o dogodkih na Poljskem, takoj po državnem udaru je bila »zaslišana« in nekaj časa zaprta, toda ni bila internirana kot njeni številni tovariši.

Orwell v Marxu Pomisel

Zdravko Milharčič

Leto 1984 mnogi že od leta 1948 naprej nestrpno pričakujejo. Ali se bodo izpolnile napovedi moža, ki je bil po mnenju nekaterih v času, ko je pisal »1984«, umsko ne več povsem prišteven? (»Normalen« vsekakor ni mogel biti, saj je opisoval tako nenormalno stvari, kot je prihodnost človeštva!)

No, in medtem ko tako pričakujemo prihod novega leta, čeprav je skoraj gotovo, kako ga bomo (če ga bomo) pričakali – namreč s Trefaltovim obrazom v očeh in bedasto čestitko v ušesih, pa postaja v ZDA »1984« knjižna uspešnica, v žepni izdaji na voljo kjerkoli za majhen denar. (Naše knjigotrštvo bi se od gnilega kapitalizma lahko naučilo vsaj ažurnosti in posluha za potrebe bralcev, saj je slovenska izdaja »1984« že zdavnaj pošla. V sosednji republiki so se bolj izkazali, pripravljajo izdajo izbranih del. G. Orwella!) Kapital je ponovno reagiral tako, kot se zanj spodobi, tudi iz ene svojih najbolj temačnih kritik dela profit. Ljudje pa pridno odkljukavajo (že letos!), kaj je Orwell zadel in kaj ni.

Seveda pa Orwell ni edini, ki je napovedoval prihodnost. Razen vedeževalk z mačko na rami, ki buljijo v kristalno kroglo ali pa v karte, je tu še Marx, čigar stoto obletnico smrti bomo kmalu nehali praznovati in spet se bo za sto let izgubil iz našega miselnega obzorja. Za naše trenutne potrebe se ga vsakih sto let enkrat lahko spomnimo, prepogosta navzočnost njegovih misli, v vsakdanjiku pa bi nam verjetno lahko škodovala in nam celo spremenila potrebe. Načelno je sicer zelo žalostno, da obhajamo ravno smrt takega človeka, kakršen je bil Marx, vendar ustreznejšega datuma žal ni pri roki, praznovati pa je vendar treba, ali ne?

Že Marx je bil tisti, ki je sto let pred Orwellom napovedal prihodnost človeštva. Za vratom mu sicer ni čepela črna mačka, temveč beštije iz mnogo hujšega rodu – policije, pogled pa je, razen v obstoječe nemško »sranje na sebi in za sebe«, upiral v glavnem v knjige, ko je spoznal, da človek v prihodnosti nima ravno pestre izbire – ali komunizem ali pa propad v barbarstvu.

Ugotovitev je splošnega značaja in ima kot taka trajno vrednost, a le do propada v barbarstvu. Marxu ni bilo do opisovanja podrobnosti bodočega življenja, čeprav je bil tudi tako razumljen. Iz zgodovine delavskega gibanja vemo za take primere in interpretacije, za odstranjevanje zastarelega in neaktualnega iz njegovega nauka ipd. Iz Marxovih del veje določen optimizem, ki je pogojen z zmagami delavskega razreda takratnega časa, v katerem je še bilo moč najti »princip upanja«. Ena izmed najbolj optimističnih slik prihodnosti človeštva je vsekakor delo Augusta Bebla, »Ženska in socializem«. Bebel v njej napoveduje take »revolucionarne preobrazbe« v socializmu kot so električni stroji za lupljenje krompirja, vrata, ki se odpirajo sama na dotik, stroji za čiščenje čevljev... »V prihodnji družbi ne bodo možne ne razsipnost ne razbrzdanost, pa tudi ne stiska, trpljenje in pomanjkanje. Za vse bo vsega dovolj. »(A. Bebel, Ženska in socializem, CZ, 1960, str. 462.) S tem delom je Bebel med drugim dokazal, da ni doumel bistva Marxove misli, ki ni v takem slikanju prihodnosti, kot ga je on zastavil, saj po Marxovo v komunizem ne vodi naravna nujnost.

Marxova misel o alternativnosti zgodovine je torej šla zelo hitro v pozabo. Eden izmed vzrokov, da danes ni prisotna v zavesti ljudi v taki meri, kot bi morala biti, je tudi v sistematičnem, političnem poneumljanju širokih ljudskih množic in v antiteoretični naperjenosti raznovrstnih reformatorjev in usmerjevalcev šolstva v svetu in pri nas.

Marx je torej pravilno napovedal **splošno** prihodnost človeštva, ki je prav zaradi splošnosti, teoretičnosti, v glavnem pozabljena. Bil je proti takim poskusom, kakršen je Beblov, ki skuša na »znanstven način« (to je »po naravi nujnosti«) utemeljitelji bodoči tok dogodkov. Marx si je sicer nekajkrat dovolil, da ga je »zaneslo« in je tudi sam prognoziral zgodovinske posamičnosti, nekatere z večjim (npr. potek razrednih bojev v Franciji), nekatere z manjšim uspehom (npr. zgodovinska vloga Slovanov). Posebno te zgrešene vizije so doživele številne obravnave in so vzrok mnogim izživljanjem domačih mislecev.

Orwell je v »1984« prikazal prihodnost človeka, kakršno je videl v sedanjosti, v kateri je sam živel. Opisi političnega pritiska in nasilja, kakršni so opisani v delu, so prav lahko vizija barbarstva, Marxovega barbarstva. Zato je Orwell **znotraj** Marxa. Ugotavljanje, ali je vse ravno tako, kot si je zamislil ali ne, je filistrsko. Sicer pa, pustimo zgodovini čas, barbarstvo se lahko stopnjuje do neslutenih razsežnosti. Svetovna dogajanja nas morajo usmerjati zgolj na temačne misli o prihodnosti in dokler bodo najvplivnejši ljudje sveta holivudski kavboji, se za napredek barbarstva ni bati.

In ko bomo, kot po navadi, tudi letos odštevali zadnje sekunde iztekajočega se leta, dvigali kozarce s šampanjcem in vračali Trefaltu nasmeh, nikar ne krivimo ne Orwella (ki se mu je na naš račun že zavrtelo v glavi) ne Marxa za živalsko farmo, v kateri živimo. Krivda ni na njuni, temveč na naši strani, neposredno nam ne moreta pomagati, lahko si le sami.

Če ni že prepozno...

Matenja vas, na vseh svetih dan, leta 1983.

Kazalo

3 Jože Dežman, Božo Jezernik
Zgodovina ZKJ

5 Igor Bavčar
Izkušnje nekega uspeha (o spremembi delovnega časa)

7 Shaun Hargreaves Heap
Svetovna kriza profitnosti v sedemdesetih letih (I)

9 Johannes Berger, Lore Weber-Voigt
Neformalni sektor in alternativna ekonomija

10 Dragiša Đukić
Jedan primer degradacije Marksovog dijalektičkog metoda

13 Slavko Gaber
Vprašanje teorije odraza, kot vprašanje človekovega odnosa do narave

15 Milan Balažic
H kritiki reprezentantov t. i. jugoslovanske zunanje politike (II)

18 Jadwiga Staniszkis
Dinamika delavske zavesti

24 Zdravko Milharčič
Orwell v Marxu

Naročilnica

Naročam
Časopis za kritiko znanosti

Ime in priimek _____

Naslov _____

Podpis _____

Datum _____

Izdajata
Univerzitetni konferenci Zveze socialistične mladine Slovenije Maribor in Ljubljana

Revijo sofinancirata Kulturna skupnost Slovenije in Raziskovalna skupnost Slovenije

Izdajateljski svet
dr. Andrej Kirn, Tomaž Krašovec, Zdravko Kravanja, Franci Pivec (predsednik), Rudi Podgornik, Marjan Pungartnik, Ivo Soče

Uredništvo
Milan Balažic, Igor Bavčar, Peter Gruden, Srečo Kirn (odgovorni urednik), Andrej Klemenc, Bogomir Kovač, Bojan Korsika, Lev Kreft, Erna Kraševec, Mitja Maruško, Ranko Novak (grafični urednik), Rudi Podgornik, Diana Sivec, Leo Šešerko (glavni urednik), Nada Špolar-Kirn, Peter Wieser, Siniša Zarić, Pavle Zgaga, Janko Zlodre (tehnični urednik)

Lektor
Miha Bregant

Naslov uredništva
Kersnikova 4, YU-61000 Ljubljana, uradne ure (torek, sreda in četrtek od 11. do 13.) tel. 061/319-498

Naročnina
Cena številke 30,00 din / cena dvojne številke 60,00 din / celoletna naročnina 300,00 din, za tujino dvojno

Številka žiro računa: 50101-678-473030, UK ZSMS, Predsedstvo, Kersnikova 4 (za Časopis)

Tisk
ČGP Delo

Po sklepu Republiškega sekretariata za prosveto in kulturo št. 421-1/74 z dne 14. 3. 1974 je revija oproščena temeljnega davka od prometa proizvodov.
Nenaročenih rokopisov ne vračamo.